

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ

ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ANNA X. ΨΟΦΙΟΥ

Έργω - λόγῳ : κάτοπτρα ηγεμόνων στον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2025

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Προλογικό σημείωμα.....	4
Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	6

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

1. Το ιστορικό πλαίσιο.....	10
2. Η έννοια του <i>μέτρου</i>	16
3. Όψεις κοινωνικής συγκρότησης.....	32

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΣ

1. Φιλοσοφική παιδεία και ρητορεία: Πλάτων - Ισοκράτης.....	38
2. Η αρετή ως διάσταση του πολιτικώς πράττειν.....	53
3. Η ηθική διάσταση του λόγου.....	66

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΑΤΟΠΤΡΑ ΗΓΕΜΟΝΩΝ

1. Το αίτημα του Πλάτωνος.....	83
2. Η θεώρηση του Ισοκράτη.....	100
3. Οι απόψεις του Ξενοφώντος.....	106

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Απηχήσεις της αρχαιοελληνικής θεωρίας στα βυζαντινά

«κάτοπτρα ηγεμόνων».....	122
<i>Συμπερασματικές διαπιστώσεις</i>	134
<i>Critical Review</i>	138
<i>Βιβλιογραφία</i>	141

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή - Διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο σπουδών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Ελληνική Φιλοσοφία - Φιλοσοφία των Επιστημών» του τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και είναι απόρροια μιας προσπάθειας που τροφοδοτήθηκε από την επιθυμία ενασχόλησης με την εικόνα των κατόπτρων ηγεμόνων όπως αυτή αρθρώθηκε στην κλασική περίοδο και αναδεικνύεται στη φιλοσοφική σκέψη του Πλάτωνα και του Ισοκράτη, οι οποίοι θεμελιώνουν στην σκέψη του 5^{ου} αιώνα το πορτραίτο του άριστου άνδρα. Η κατανόηση και ερμηνεία των κειμένων *Πολιτικός* και *Κυπριακοί Λόγοι* του Πλάτωνος και του Ισοκράτη εκκινεί στη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο τμήμα Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κατόπιν παρακολούθησης του μεταπτυχιακού μαθήματος του καθηγητή κ. Κ. Θ. Πέτσιου για το αρεταιϊκό πορτραίτο του ηγήτορα στην πόλη του 5^{ου} αιώνα, το οποίο αναδεικνύεται με το συγγραφικό έργο των φιλοσόφων και ρητόρων. Στο πλαίσιο της εν λόγω έρευνας κρίθηκε αναγκαίο να επισημανθεί η αρχαιοελληνική έννοια του «μέτρου» και να αναδειχθεί το αίτημα του Πλάτωνος και του Ισοκράτη για τη φιλοσοφική παιδεία του ηγεμόνος που προβάλλει το ήθος του στο πολιτικό πράττειν.

Με την ολοκλήρωση της εκπόνησης της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου προς τον επιβλέποντα Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Θ. Πέτσιο, ο οποίος μου υπέδειξε το θέμα και συστηματικά παρακολούθησε την έρευνά μου. Η μεθοδολογική του καθοδήγηση συνέβαλε στην επιτυχή περάτωση αυτής της μελέτης. Ευχαριστίες οφείλω επίσης και προς τον Καθηγητή κ. Ιωάννη Καλογεράκο και προς τον

Επίκουρο Καθηγητή Δημήτριο Βασιλάκη μέλη της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής για τις πολύτιμες επισημάνσεις, που αποτέλεσαν αρωγό στη βελτίωση της τελικής μορφής του κειμένου.

Τέλος, εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου προς τους γονείς μου, Χρήστο και Αλεξάνδρα, τα αδέρφια μου Γιώργο και Νικολέττα, το σύζυγό μου Σωτήρη καθώς και τα παιδιά μου, Θεώνη, Γεωργία - Αλεξάνδρα και Χρυσόστομο για την αγάπη τους και την υποστήριξή τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η παρούσα Μεταπτυχιακή - Διπλωματική Εργασία διαιρείται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος δίδονται κατευθυντήριες γραμμές αναφορικά με το ιστορικό πλαίσιο που καλύπτει πτυχές των πολιτικών ιδεών του 5^{ου} αιώνα της κλασικής εποχής. Επίσης, προβάλλονται οι διεργασίες εδραίωσης της *πόλεως* εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας στην δράση του πολίτη και την σπουδαιότητα που απέδιδαν οι στοχαστές στο πολιτικό *ένεργεῖν*. Προσεγγίζεται η έννοια του μέτρου στο πλαίσιο της πολιτικής φιλοσοφίας καθώς προβάλλονται οι απόψεις των στοχαστών για την διαμόρφωση του *μέτρου* ως γνώρισμα πολιτικής συμπεριφοράς στο πλαίσιο της πολιτικής συνύπαρξης των ανθρώπων.

Ακολούθως, στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται η σπουδαιότητα του παιδευτικού ιδεώδους στη διαμόρφωση του ενάρετου πολιτικού και παρατίθενται οι αρετές που στοιχειοθετούν την προσωπικότητά του. Άλλωστε τόσο ο Πλάτων όσο και ο Ισοκράτης έχουν επισημάνει ότι για να κυβερνήσει κάποιος απαιτούνται βαθμοί γνώσης που σταδιακά ο πολιτικός αποκτά κατά τη φιλοσοφική παιδεία. Η σωφροσύνη, η δικαιοσύνη, η εγκράτεια και η τήρηση του μέτρου συνιστούν το πλέγμα της αρετής του πολιτικού και τον καθιστούν τον κατεξοχήν άνδρα στην πόλη που διακρίνει τον πεπαιδευμένο και χρηστό πολίτη από τον φαύλο και ανάξιο.

Καταγράφεται η πολιτική λειτουργία του λόγου και η σχέση του με τη ρητορική στο πλαίσιο άσκησης της εξουσίας στην πόλη παραθέτοντας την άποψη του Ισοκράτη περί ορθής χρήσης του λόγου. Γίνεται αναφορά στην ρητορική τέχνη και στον τρόπο που συνεπικουρεί το έργο της πολιτικής προκειμένου να τονιστεί ο ρόλος της στη δημόσια σφαίρα, όπου εκφράζεται ο λόγος και ασκείται η εξουσία αναδεικνύοντας παράλληλα την ηθική υπόσταση

της εν λόγω τέχνης στο πλαίσιο της πολιτικής. Εν συνεχεία, διατυπώνεται η σπουδαιότητα της φιλάνθρωπης πολιτικής του ηγεμόνα στο πλαίσιο αξιοποίησης της αρετής της σωφροσύνης μέσω της οποίας διαμορφώνεται εν αντιστοιχία το *φιλάνθρωπον ἥθος*.

Πιο συγκεκριμένα, ο Πλάτων, ο Ισοκράτης και ο Ξενοφών παρουσιάζουν σύμπνοια απόψεων όσον αφορά στην γνώση και ειδικότερα στην σπουδαιότητα της ευδαιμονίας των πολιτών. Επεσήμαναν ότι ο ηγεμόνας ήταν αναγκαίο να κατέχει την ανώτερη γνώση κι ότι λαμβάνοντας την κατάλληλη παιδεία θα μπορούσε να εξασφαλίσει τον ευδαίμονα βίο στους πολίτες.

Στο πλαίσιο σύζευξης πολιτικής και ηθικής τονίζεται η θέση του μύθου και των συναφών ιδεών του προβάλλοντας το ηθικό αίτημα που εκφράζει.

Πραγματοποιείται επιπλέον αναφορά στο έργο *Ἰέρων* ή *Τυραννικός* του Ξενοφώντος προκειμένου να αναδειχθούν οι αρετές του ηγεμόνος που συγκροτούν εννοιολογικά το κάτοπτρον. Επισημαίνεται ότι βασικός σκοπός του πολιτικού είναι να εξασφαλίσει το *πείθεσθαι* των πολιτών στο πλαίσιο της διακυβέρνησής του έτσι ώστε να ασκήσει την εξουσία σύμφωνα με το μέτρο που αρμόζει. Επιπρόσθετα, ερμηνεύονται οι έννοιες της *σοφίας* και *δυνάμεως* στο πολιτικό πράττειν διαυγάζοντας ότι το κάτοπτρον εξετάζεται υπό το πρίσμα φιλοσοφικού στοχασμού.

Τέλος, στο παράρτημα επισημαίνονται ακροθιγώς οι ιστορικές συνιστώσες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του πολιτικού στοχασμού στην περίοδο του Βυζαντίου. Παρατίθενται χωρία αντίστοιχων πολιτικών στοχαστών της βυζαντινής γραμματείας προκειμένου να αναδειχθεί ότι ο φιλοσοφικός λόγος της περιόδου είναι έμπλεος των απόψεων του Πλάτωνα και του Ισοκράτη αναφορικά με τις διατυπώσεις για την αρετή του ηγεμόνα. Ως εκ τούτου,

διαπιστώνεται ότι η εικόνα των κατόπτρων των ηγεμόνων μετοχετεύθηκε στο Βυζάντιο και αξιοποιήθηκε επάξια από τους μελετητές ιδωμένη υπό το πρίσμα της θεολογικής ερμηνείας καθώς ο φιλοσοφικός λόγος των αρχαίων Ελλήνων συμπλέκεται με τη θεολογική γλώσσα των Βυζαντινών.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Ο 5^{ος} αιώνας αποτέλεσε τομή για την εξέλιξη της πολιτικής σκέψης καθώς στην εν λόγω περίοδο διαμορφώθηκε το αίτημα της καλλιέργειας του *ἐνάρετου* άνδρα που θα θεμελιώσει την δράση του ως άριστος πολίτης. Στο πλαίσιο της εξέλιξης της πόλης η συζήτηση περιελίσσεται γύρω από το ερώτημα για το ποια είναι η κατάλληλη παιδεία που θα προετοιμάσει τον άνδρα να καταστεί άριστος πολίτης καθώς και ποιες αρετές οφείλει να συγκεντρώνει στο πρόσωπό του. Κατά την περίοδο της κλασικής αρχαιότητας συντελείται η εδραίωση της θεωρητικής αναζήτησης των πολιτικών εννοιών που προσγράφονται στην ηθική βάση της πόλεως που διαμορφώθηκε μέσω της μεθοδικής αναζήτησης και του ελεύθερου κριτικού στοχασμού. Το *ὀρέγεσθαι*¹ που χαρακτηρίζει τον

---

¹ J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης, από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους*, μτφρ. Γ. Ε. Χρηστίδης, επιμ. Π. Σ. Βαλλιάνος, εκδ. Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ. 19: «[...] ὅπως το ονόμαζε ο Αριστοτέλης, του σκεπτόμενου νου και η ελευθερία που διεκδικεί για να αναλάβει αυτό το μὲν της θεωρητικής αναζήτησης και να υποβάλλει σε κριτική θεώρηση όλες τις τρέχουσες υποθέσεις και δοξασίες. Η πεμπτοσύνη του αρχαίου στοχασμού είναι το αναφαίρετο δικαίωμα της ατρόμητης κριτικής σκέψης» · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική σκέψη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2018³, σ. 19: «Η πολιτική κοινωνία θεμελιώνεται σὸν λόγον καὶ σὲς θεσμιζουσες δυνατότητες τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία λειτουργεῖ μέσω τῶν σημάνσεων, τῶν ὀνομάτων πού γίνονται ἀντιληπτά στή λειτουργία τους[...]» · πβ. Τ. Α. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως*, τόμ. Α', πρόλ. Γ. Κ. Βλάχος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1969, σ. 7: «Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐχρησιμοποιοῦσαν παρὰ μόνο μία λέξι : πόλι γὰρ νὰ δηλώσουν ταυτοχρόνως τὴν πόλιν καὶ τὸ κράτος καὶ οἱ παράγωγοι λέξεις πολίτης - κάτοικος μιᾶς πόλεως- καὶ τὸ ἐπίθετο πολιτικός [...]», σ. 20 κ.ε · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία ἢ μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνου ἀνθρώπου*, μτφρ. Γ. Π. Βέρροιος, πρόλ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, τόμ. Α', εκδ.⁴ Παιδεία, Αθήνα, 1968, σ. 144: «Ἡ τεραστία ἐπίδρασις τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀπετέλει ἓν ἰδανικόν. Τὸ κράτος ἀπετέλει πνευματικὴν ἐνότητα, ἡ ὁποία ἀφωμοίωσεν ὅλας τὰς πλέον ὑψηλὰς ἀπόψεις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τὰς ἀνταπέδωσεν ὡς ἰδικὰ τῆς δῶρα» · για την ερμηνεία του ὀρου ὀρέγεσθαι, ὅπως προσεγγίζεται στο ἔργο *Περὶ Ψυχῆς* τοῦ Ἀριστοτέλη, πβ. Α. Π. Ντότσινα, «Ἀπὸ τὸ ὀρέγεσθαι στο πράττειν», *Φιλοσοφεῖν*, 19, (2019), σ. 225: «Κίνητρο, επομένως, τοῦ πράττειν ἀποτελεῖ τὸ ὀρέγεσθαι. Ἐξ αὐτοῦ προκύπτει ὅτι ὅλες οἱ ψυχικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες συνδέονται ὀργανικά με τὴς ἤδη γνωστὲς ἐκδηλώσεις τῆς αἰσθήσεως, τῆς γνώσεως καὶ τοῦ συναισθήματος με τρόπο συνειδητὸ ἢ ασυνειδητὸ ἀναφέρονται στο πράττειν.» · πβ. Γ. Ε. Σκουλάς, Δ. Γ. Σκουλά, «Θεμελιώδης Ἔννοια καὶ Ἀξία τῆς Δημοκρατίας: Φιλοσοφική καὶ Ἱστορική ἀναζήτηση», *Φιλοσοφεῖν*, 27, (2023), σ. 319: «Δὲν ἦταν μονάχα ἡ ἀνεξαρτησία, ἡ παιδεία καὶ ἡ κοινωνικὴ τοῦς θέση που τοῦς ἔκανε σημαντικούς ἀλλὰ, κυρίως ἡ συμμετοχὴ τοῦς στὴν κοινὴ ζωὴ τῆς πόλης που τὸ ἀτομο μποροῦσε νὰ ὀλοκληρώσει τὴς «ὀλικὲς τοῦ δυνάμεις» καὶ νὰ προσδιορίσει τὸν στόχο καὶ τὴν ἔννοια τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Ἐνῶ, ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶχε ἄλλο στόχο παρὰ νὰ διασφαλίζει καὶ νὰ ἐκπληρώσει τὸ ρόλο καὶ τὴ θέση τοῦ πολίτη μέσα στὴν πόλιν.»

άνθρωπο εκ φύσεως και τον παρακινεί στην αναζήτηση της ουσίας για ό,τι τον περιβάλλει στην κλασική περίοδο κατανοείται στο πλαίσιο δράσης των πολιτών.

Η κριτική σκέψη εδραιώνεται ως κοινό στοιχείο που επιτρέπει την αντιπαράθεση απόψεων στη δημόσια σφαίρα της πολιτικής ζωής και την αντίστιξη των λόγων ενώ ταυτόχρονα θεμελιώνεται στο κοινωνικό σύστημα της πόλεως όπου οι πολίτες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος για την άσκηση του κριτικού λόγου και την πραγμάτωση κοινών στόχων. Προβάλλει επίσης η αναγκαιότητα να προσδιοριστούν πολιτικές έννοιες και η ευδόωση του κοινού έργου της πόλεως προάγοντας τη φιλοσοφικότητα². Στο πλαίσιο λοιπόν της οργανωμένης πόλεως που διέπεται από νόμους εξασφαλίζεται ο δημόσιος διάλογος και πραγματώνεται ελεύθερα ο κριτικός στοχασμός επιβεβαιώνοντας την άποψη ότι *«η δημοκρατία ήταν η φυσιολογική κατάληξη της πολιτικής νομιμότητας όπως αυτή είχε αναδυθεί από την πρώτη στιγμή στην ιστορική εμπειρία των ελληνικών πόλεων»*³.

Ως εκ τούτου, διαπιστώνεται η συναρμογή του πολιτεύεσθαι με το φιλοσοφείν καθώς οι φιλόσοφοι και οι ρήτορες εγγράφουν τις θεωρητικές τους προκείμενες και διατυπώσεις στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής πόλεως. Η εν λόγω συναρμογή αποτελούσε τρόπο ζωής του πολίτη στην περίοδο του 5^{ου} αιώνα που κατόρθωνε να προάγει το ατομικό συμφέρον στο πλαίσιο της συλλογικής συμμετοχής του στους θεσμούς προκειμένου να επιτύχει την

---

² J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης, από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους*, σ. 20 κ.ε· πβ. Μ. Δ. Μπακαούκας, «Τι είναι η φιλοσοφία ή η φιλοσοφία ως ιστορικότητα, οι σημειώσεις και οι παραδόσεις του καθηγητή Β. Κύρκου», στο: *Εὐβουλία*, επιμ. Κ. Θ. Πέτσιος, επιστ. επιτρ. Θ. Παριοάκη, Κ.Θ. Πέτσιος, Χ. Α. Τερέζης, εκδ. Εργαστήριο Ερευνών Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, (2010), σ. 150: *«Η φιλοσοφική δραστηριότητα (τὸ φιλοσοφεῖν) εκδηλώνεται κυρίως με τον διάλογο, τη δημόσια συζήτηση και την ανάπτυξη (ή την αντίκρουση) θέσεων και ισχυρισμών και συνδέεται με τον κόσμο της πόλεως»*.

³ J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης, από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους*, σ. 22.

ευδαιμονία. Σύμφωνα με τον Κ. Θ. Πέτσιο, «το δίπολο γύρω από το οποίο περιελίσσεται η αρχαία πολιτική σκέψη είναι η ισονομία και η μοναρχία και η θεσμική εμπραγμάτωση τους κατά τον 5^ο αιώνα προϋποθέτει την ικανότητα υπέρβασης των διαφορών και της σύγκρασης των αντιτιθέμενων απόψεων στον κοινωνικό χώρο της πόλεως, όπως ακριβώς επισυμβαίνει και στο βιολογικό επίπεδο.»⁴ Ως εκ τούτου, διακρίβώνεται ότι ο δημόσιος χώρος συμπλέκεται με τον ιδιωτικό βίο και η εξέλιξη τους θεμελιώνεται στην δυναμική λειτουργία του λόγου και στην αξιοποίηση της πειθούς μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ευρυθμία και η ισορροπία της πόλεως όπως εκδηλώθηκε στην αρχαία πολιτική σκέψη.

Για να καταστεί η πόλις λειτουργική συγκροτούνται κοινές αρχές και σχέσεις οι οποίες εκδηλώνονται στην δράση των πολιτών που συστοιχίζουν την πράξη⁵ με τον ορθό λόγο προκειμένου οι άνθρωποι να απαλλαγούν από τον πρότερο, θηριώδη βίο και να πραγματωθεί η μετάβαση στην πολιτική ζωή. Άλλωστε είναι διάχυτη η αντίληψη στα κείμενα της εποχής ότι η πόλις πρέπει να θωρακιστεί από τους κινδύνους που ελλοχεύουν και έχει ανάγκη από σταθερότητα, ώστε να απαλλαγεί από κάθε μορφή αυθαίρετης επιβολής της εξουσίας. Ο άνθρωπος κατανοείται πλέον ως πολίτης και αντιπαρατίθεται προς την ιδιότητα του ιδιώτη⁶ εκφράζοντας την εγγενή δυνατότητά του να ζει σε

⁴ Κ. Θ. Πέτσιο, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 2018, σ. 20 κ.ε.

⁵ Chris Lawn and Niall Keane, *The Gadamer Dictionary*, publ. C.I.P.G, London, 2011, σ. 114: «Ο Γκάνταμερ βρίσκει στους αριστοτελικούς όρους της πράξης και της φρόνησης έναν χώρο για ηθική σκέψη που είναι ανεξάρτητος σε σχέση με τη θεωρία και την τεχνική [...]», όπου αναφέρεται ο όρος ως *praxis*.

⁶ Για την ερμηνεία που δίδεται για τον ιδιώτη, πβ. W. Jaeger, *Παιδεία, η Μόρφωση του Έλληνα Ανθρώπου*, Α' τομ., μτφρ., Γ. Π. Βέρροιος, προλ., Α. Ν. Τσιριντάνη, Αθήνα, 1974, σχ. 45, σ. 500: «Ἡ ἑλληνικὴ λέξις «ιδιώτης» σημαίνει τὸ ἀντίθετον τοῦ «πολίτου», ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ αὐτὸ ἄτομον εἶναι καὶ ιδιωτικὸν πρόσωπον καὶ μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος. Ἡ ἀντίθεσις ἐπιτείνεται, ὅταν ὁ ιδιώτης συγκρίνεται πρὸς τὸν ἐνεργὸν πολιτικὸν [...] στὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος, «ιδιώτης» σημαίνει τὸ ἄτομον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης καὶ ζωῆς.» · για το περιεχόμενο της έννοιας του πολίτη και την οπουδαιότητα της κοινῆς δράσης στο πλαίσιο της πόλης · πβ. Κ. Θ. Πέτσιο, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 2018, σσ. 266-268 · πβ. J. B. Hofmann, *Ετυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς*, μτφρ. Α. Δ. Παπανικολάου, Αθήνα, 1974, σ. 139, όπου και η ερμηνεία της λέξεως ἴδιος, ιδιώτης, ιδιωτικός, σημαίνουσα ατομικός · για την ηθική κατάπτωση της πόλης, όταν ο πολίτης διαπράττει ηθική υβρὴ · πβ. L. Schmidt, *Ἡ ηθικὴ τῶν αρχαίων Ἑλλήνων*, μτφρ. Δ. Ι. Ολυμπίου, Α' τόμ., Αθήνα, 1901, σ. 450 κ.ε.

πόλη ως ὄν πολιτικόν και ταυτίζει την ύπαρξή του με τη ζωή της πόλεως.

Στον πυρήνα της πόλεως κάθε πολίτης μέσω της πράξης θέτει ως τελικό σκοπό την ευημερία αυτής και την αποφυγή φαύλης συμπεριφοράς που επιφέρει ανασφάλεια ή όλεθρο στην πόλη επιρρωνύοντας την άποψη που διατυπώνει ο Αριστοτέλης ότι *τῶν καλῶν ἄρα πράξεων χάριν θετέον εἶναι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ἀλλ' οὐ τοῦ συζῆν*.⁷ Ο πολίτης αντιλαμβάνεται ότι η *στάσις*⁸ είτε όταν εκφράζεται ως τάση για επιβούλευση της εξουσίας που έχει εδραιωθεί είτε ως προς την ικανοποίηση ιδίων συμφερόντων, σε κάθε περίπτωση, αναιρεί την πολιτική έκφραση στο δημοκρατικό πολίτευμα.

Στο πλαίσιο της πόλης η πολιτική ορίζεται ως ενασχόληση με τον ανθρώπινο βίο που δεν περιορίζεται στην εξασφάλιση βιοτικών αναγκών αλλά προβάλλει τον παιδευτικό χαρακτήρα της εν λόγω τέχνης. Πόλις και παιδεία αποτέλεσαν για τους φιλοσόφους και τους ρήτορες τα βασικά σημεία της σκέψης για όποιον επιχειρεί να προσεγγίσει την πολιτική κοινότητα της κλασικής περιόδου καθώς προβάλλουν επιτακτικά μέσω των έργων τους τη θέση ότι η θεραπεία κάθε πόλεως πραγματοποιείται όταν ταυτίζεται η φιλοσοφία με την πολιτική⁹. Υποστηρίζουν ότι η ρίζα κάθε κακού στην πόλη απορρέει από την απαιδευσία των πολιτικών ανδρών κι ότι «ἐφόσον τοῦ πολιτικοῦ βίου φορεῖς ἦσαν ἄνδρες ἀπαιδευτοὶ [...] ἐστεροῦντο καὶ αἱ πολιτεῖαι τοῦ θεμελιώδους ἐρείσματος αὐτῶν, τὴν βελτίωσιν δηλαδὴ τῶν πολιτῶν».¹⁰

Ο Πλάτων και ο Ισοκράτης ενέγραψαν την πολιτική παιδεία στο πλαίσιο

---

⁷ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Γ' 1281 a, W.D. Ross, *Aristotelis Politica*, εκδ. Clarendon Press, 1957, Οξφόρδη, ανατ. 1964.

⁸ Κ.Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 134 κ.ε. · πβ. J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης*, σ. 25: «[...] όπως ο Θουκυδίδης πάλι μας διδάσκει μέσα από την συγκλονιστική περιγραφή του εμφυλίου πολέμου στην Κέρκυρα, και για οργανωμένες πολιτικές κοινωνίες να οπισθοδρομήσουν στην αγριότητα όταν κυριαρχήσει μέσα τους ο δολοφονικός φατριασμός (στάσις)».

⁹ Κ. Ι. Βουρβέρη, *Κράτος και παιδεία κατά τον Πλάτωνα*, Αθήνα, 1939, σ. 12 κ.ε.

¹⁰ Κ. Ι. Βουρβέρη, *Κράτος και παιδεία κατά τον Πλάτωνα*, σ. 14.

του φιλοσοφικού στοχασμού της εποχής τους καθώς η πολιτική στην κλασική Αθήνα του 5^{ου} αιώνα εξέφρασε συλλήβδην την ύπαρξη του ανθρώπου εντός των ορίων του μορφώματος της πόλης¹¹. Ερμηνεύοντας την έννοια του *κοινοῦ* διαπιστώνεται ότι για τον αρχαίο Έλληνα η πολιτική ως διαμοιρασμός των κοινών υποθέσεων και μετοχή σε ό,τι συστήνει τον πολιτικό βίο¹² προσεγγιζόταν ως έρεισμα για να εκφραστεί η ηθική. Αμφότεροι οι στοχαστές αξιοποιούν τον όρο της αρετής σε ηθική βάση όπως αναπτύχθηκε στη φιλοσοφία μεταστρέφοντας το ενδιαφέρον για την προσέγγιση του ενάρτετου

---

¹¹ J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης*, Α' τόμ., σ. 23 κ.ε. ήδη από τον 7^ο αιώνα υπάρχουν ψήγματα αναφοράς στο κοινό καθήκον. Επί παραδείγματι ο Τυρταίος αναφέρεται στο *ξυνὸν ἐσθλὸν* (9, 15) που προαναγγέλει την αντίληψη για τον υπερατομικό λόγο του πολίτη· ομοίως στις τραγωδίες που έπονται των λυρικών ποιητών, υποτυπώνονται οι έννοιες της δημοκρατίας, της φρόνησης και της δύναμης της εξουσίας στο πεδίο του πολιτικού πράττειν, προβάλλοντας τα πολιτικά μηνύματα της εποχής που αποκρυσταλλώθηκαν στους στοχαστές του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα· ο Β. Κύρκος επισημαίνει ότι ο άνθρωπος κατά τη σύγκρουση του με την *κοσμική* δικαιοσύνη, αντιλαμβάνεται την τραγική του συνείδηση και διανοίγεται ο δρόμος για τη θεμελίωση των ηθικών ιδεών από το Σωκράτη που εκβάλλουν στο έργο του Πλάτωνος εντός των ορίων της *πόλεως*· πβ. Β. Α. Κύρκος, «Τραγική άπορία και σωκρατική *ζήτησις*», *Φιλοσοφία*, 5 - 6, (1975 - 76), σσ. 208 - 211· πβ. Ν. Κονομής, «Το πολιτικό μήνυμα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, (2001), σσ. 648 - 649· για τον φιλοσοφικό λόγο που αξιοποιείται στην αισχύλεια τραγωδία αλλά και εν γένει πως εκφράζεται ο φιλοσοφικός λόγος· πβ. Ε. Θεοδωροπούλου, «Ο φιλοσοφικός τρόπος ή η φιλοσοφική τροπή στην αισχύλεια τραγωδία», *Παρνασσός*, ΛΔ', (1992), σ. 259· πβ. Ε. Moutsopoulos, «Musique et philosophie dans le théâtre grec classique», *Φιλοσοφία*, 35, (2005), σσ. 50 - 53· για την ερμηνεία των έργων της κλασικής τραγωδίας στο πλαίσιο της υπαρξιακής φιλοσοφίας, πβ. Θ. Φλώρος, «Η κλασική τραγωδία της κλασικής αρχαιότητας υπό το φως των δεδομένων της υπαρξιακής φιλοσοφίας», *Πλάτων*, 22, (1970), σσ. 98, 102· πβ. Γ. Ξ. Καραμάνου, «Δημοκρατικοί θεσμοί και τραγωδία», *Πλάτων*, 54, (2004 - 2005), σσ. 11 - 16· πβ. Κ. J. Davies, *Democracy and Classical Greece*, εκδ.², Harvard University Press, London, 1993, σσ. 152, 154.

¹² Κ. Ι Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, εκδ.², εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1980, σ. 23: όπου γίνεται λόγος για τον τρόπο με τον οποίο ο Πλάτων υποτάσσει τη σπουδή της φιλοσοφίας στην πολιτική αποστολή του περί δόμησης της ορθής πολιτείας. Διεξοδικά ο συγγραφέας αναλύει την έννοια της πολιτικής καθιστώντας διαυγή τον ορίζοντα μας για τον ορισμό της, ως προέκταση της ηθικής στη μελέτη του «Περί ηθικής», *Φιλοσοφία*, 34, (2004), σημ. 41, σ. 29: «Δεν έχει κύριο πρόβλημα ή πολιτική «τή διανομή της πολιτικής εξουσίας, τή χορήγηση καὶ τή διατήρηση της πολιτικής εξουσίας». Δεν είναι ή πολιτική άπλως «κοινωνική δράση που κατευθύνεται πρὸς τὴν ἀπόκτηση καὶ τὴν χρήση της εξουσίας γιὰ νὰ πραγματοποιοῦν σὲ ὁρισμένες ἱστορικές συνθήκες συμφέροντα καὶ σκοποὺς ἄλλων προσώπων καὶ ομάδων...» επισημαίνοντας ότι «[...] ή πολιτική είναι ἀναμφίβολα ὄχι ἀπλὼς τέχνη τοῦ δυνατοῦ ἀλλὰ προπάντων ήθική [...] ἀληθινὰ είναι καὶ ήθική ὅταν ἀσκεῖται γνήσια, μὲ ἐπίγνωση ἀποστολῆς, [...] ἐνταγμένη στὸν ήθικὸ λόγο πὺν ἐπιβάλλει τὴν ὑπαρξη της πολιτείας» και σσ. 28 - 30. Πβ. επίσης, Β. Α. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, σ. 185: «Οι στόχοι της νέας παιδευτικής δραστηριότητας είναι πολιτικοί[...] το βάρος πέφτει στην αγωγή της πόλεως». Πβ. *Αυτόθι*, σ. 185, σημ. 25· πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, «Λόγος και πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφεῖν*, 14, (2016), σημ. 11, σ. 151: «Η πολιτική θεωρία που αποκρυσταλλώνεται κατά τον 5^ο και 4^ο αιώνα, προϋποθέτει την ιστορικότητα των εκφάνσεων του βίου[...]»· πβ. L. Schmidt, *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*, μτφρ. Δ. Ι. Ολυμπίου, Α' τόμ., Αθήνα, 1901, σ. 196 κ.ε.

άνδρα από το ομηρικό πρότυπο¹³ σε αυτό του πολίτη που ενεργεί και συμμετέχει στα κοινά της πόλεως.

Στην ομηρική εποχή για παράδειγμα το πρότυπο του καλού καγαθού εικονίζει τον γενναίο και άξιο πολεμιστή εστιάζοντας στα κατορθώματα και την υστεροφημία που επιδαψιλεύετο στον ανδρείο όταν απεβίωνε στο πεδίο της μάχης. Δια τούτο προσέδιδαν στην έννοια της *αρετής* το περιεχόμενο της ανδρείας και της σωματικής ρώμης των πολεμιστών¹⁴. Παρολαυτά δεν παραγνωρίζεται το γεγονός ότι ανιχνεύονται στοιχεία πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας¹⁵ που μαρτυρούν ότι το σώμα της πολιτείας αποτελούσαν ο βασιλεύς, οι ευγενείς και ο λαός.

Κι ενώ το αγωνιστικό πνεύμα στους ομηρικούς χρόνους είναι πρόδηλο στην αποκρυστάλλωση της πολιτικής σκέψης του 5^{ου} αιώνα ερμηνεύεται κατά τον Wolff ως εξής: «*Η εξάσκηση της πολιτικής στην πράξη[...] σήμαινε στην κλασική εποχή τή συμμετοχή στις δραστηριότητες του κοινού βίου[...] ήταν ή κατεξοχήν εὐγενική ἐνασχόληση καὶ ἡ μόνη ποὺ θα ἄξιζε καὶ τή ζωή του νά θυσιάσει κανείς για χάρη της.*»¹⁶, τονίζοντας ότι η πολιτική δράση του ατόμου επιβεβαίωνε την ύπαρξή του ως ανθρώπου. Ως εκ τούτου, στην αρχαιοελληνική σκέψη το να πράττει κανείς

---

¹³ Π. Σκουφάκη, «Η ισορροπία και η σύνθεσις των αντιθέσεων εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ζωὴν», Πλάτων, σ. 442: «Τὸν τέλειον τύπον τοῦ ἥρωος μᾶς προβάλλει εἰς τὸ δευτέρον του ἔπος ὁ Ὅμηρος, τὴν Ὀδύσσειαν. Ἐν ταύτῃ ὑψώνεται τὸ ἠθικὸν ἀνάστημα τοῦ Ὀδυσσεύος [...] κοσμεῖται ὁ ἥρωος μὲ περιεσκεμμένην φρόνησιν, μὲ σωφροσύνην, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἰσορροπίαν τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχικῶν ἀντιθέσεων», ὅπου αναφέρεται στο πρόσωπο του Οδυσσεά επισημαίνοντας τις ηθικές αρετές του.

¹⁴ W. Jaeger, *Παιδεία*, Β', σ. 39: «Εἰς τὸν Ὅμηρον, οὐδέποτε ἐννοῦνται διὰ τῆς λέξεως ἀρετὴ ἠθικαὶ ἢ πνευματικαὶ ιδιότητες [...] ἐννοεῖται ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐκκίνησις τοῦ πολεμιστοῦ ἢ τοῦ ἀθλητοῦ, προπάντων δὲ ἡ ἥρωικὴ ἀνδρεία»

¹⁵ Θ. Στ. Τζαννετάτου, «Πολιτεία καὶ ἄτομον εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Ὀμήρου», Πλάτων, 26, 51-52, Αθήνα, (1974), σ. 270: «Κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ εἰς τὰ τέσσαρα ταῦτα παραδείγματα κάποιας πολιτικῆς ὁργανώσεως παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ἡ σταθερὰ διάκρισις: πρῶτον ὁ ἄναξ ἢ βασιλεὺς, ἔπειτα οἱ εὐγενεῖς, οἱ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ποιητοῦ «ἀριστῆες» ἢ «ἥρωες» ἢ καὶ ἐπίσης «βασιλεῖς», καὶ τρίτον ὁ λαὸς ἢ οἱ λαοί.»

¹⁶ F. Wolff, *Ο Αριστοτέλης καὶ ἡ πολιτική*, μτφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1995, σ. 15· πβ. Ι. Καλογεράκος, «Υπερβολή καὶ υπεροχή στην ηθικὴ φιλοσοφία τοῦ Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, σσ. 184 - 185· πβ. Δ. Κούτρας, *Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία τοῦ Αριστοτέλους*, σσ. 130 - 131.

πολιτικά σηματοδοτούσε τη συμμετοχή του στις κοινές εκδηλώσεις του πολιτικού βίου διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο δράσεως των πολιτών που διακριβώνεται στο φιλοσοφικό λόγο ως απόρροια των ιστορικών εξελίξεων.¹⁷

2. Η έννοια του μέτρου

Στη συνείδηση των Ελλήνων το «μηδὲν ἄγαν» και το «μέτρον»¹⁸ αποτέλεσαν αρχές «κατέχουσai δεσπύζουσai θέσιν» σε κάθε εποχή διαμορφώνοντας την ηθική και τον βίο των ανθρώπων και συμποκνώνονται στα «φθέγματα τῶν Ἑλλήνων μέτρον ἄριστον, καιρὸς ἄριστος» και «καιρὸν γινῶθι». Το πρόταγμα «θνητὰ φρονεῖν» το οποίο ενσάρκωσε η τραγωδία λειτούργησε στην ελληνική σκέψη ως έρεισμα για τους ανθρώπους να διαφυλάσσουν τα όρια τους σε σχέση με τη δύναμη των θεῶν καθώς «θνητὰ φρονεῖν χρή θνητὴν φύσιν, τοῦτο κατειδότης ὡς οὐκ ἔστιν πλήν Διὸς οὐδεὶς τῶν μελλόντων ταμίας ὅτι χρή τετέλεσθαι»¹⁹ και να αναγνωρίζουν πως διολισθαίνουν στην ὕβρη όταν τα ξεπερνούν. Η τήρηση του μέτρου «παρακωλύει ἀπὸ τῆς ὕβρεως» και «ἀπὸ τοῦ ἄγαν» υποδεικνύοντας στον ἄνθρωπο το ιδεώδες του βίου ὅπως το προσέγγισε ο Αριστοτέλης στο ἔργο του Ἠθικά Νικομάχεια ὅπου αναφέρει ὅτι «οὐδὲν γὰρ ἀτελές ἐστὶν τῶν τῆς εὐδαιμονίας. ὁ δὲ τοιοῦτος ἂν εἴη βίος θεῖος κρείττων ἢ κατ' ἄνθρωπον· οὐ γὰρ ἢ ἄνθρωπος ἐστὶν βιώσεται, ἀλλ' ἢ θεῖόν τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει· (...) εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος

---

¹⁷ Κ. Ι. Βουδούρη, «Ἡ εἰς τοὺς πρώτους πλατωνικοὺς διαλόγους περὶ ὑπάρξεως ἀντίληψις καὶ αἱ πολιτικαὶ αὐτῆς ὑποδηλώσεις», *Πλάτων*, 22, 43-44, Αθήνα, (1972), σ. 60: «Αἱ ἱστορικαὶ συνθήκαι αἵτινες ἤγειραν τὸ ὑπαρξιακὸν πρόβλημα καὶ ἐτοποθέτησαν τὴν ὑπαρξιν ὑπὸ τὴν προοπτικὴν τῆς ἀγωνίας ἦσαν: ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἡ σοφιστικὴ κίνησις καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους»· πβ. αὐτόθι, σημ. 1., σ. 60.

¹⁸ Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει», *Ξένιον*, Festschrift für Pan. J. Zepos, herdt., E. Caemmerer, J. H. Kaiser, G. Kegel, W. Muller- Freinenfels, H. J. Wolff, unter Mitarbeit von TH. J. Panagopoulos, Band 1, Athen-Freiburg/Br- Köln CH. Katsikalis Verlag, (1973), σ. 205 κ.ε.

¹⁹ Σοφοκλέους, ἀπόσπ. 531· πβ. Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει», σ. 209 κ.ε.

πρὸς τὸν ἄνθρωπον βίον»²⁰.

Στην πολιτική σκέψη η έννοια του μέτρου ερμηνεύεται ως *προσῆκον ὄριο* που αποτελεί τη θεμελιώδη αρχή για τη συγκρότηση του ηθικού και πολιτικού βίου θέτοντας το αξίωμα ότι κάθε άνθρωπος οφείλει να αξιοποιεί τη φρόνηση έναντι στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις και να στοχεύει στη μεσότητα²¹. Ο Πλάτων στην *Απολογία* επισημαίνει απευθυνόμενος στους Αθηναίους «μὴ θορυβήσετε, μηδὲ ἂν δόξω τι ὑμῖν μέγα λέγειν»²² θέτοντας σαφές ὄριο στη μεγαλορρημοσύνη του ανθρώπου ώστε να παραμένει συνετός.

Το μέτρο συνιστά την εξασφάλιση ισορροπίας υποβοηθώντας τον άνθρωπο να θέτει τάξη στον κοινωνικό βίο και να επιτυγχάνει την ισοσθένεια των δυνάμεών του. Η διαφύλαξη του μέτρου αποτελούσε για την αρχαία ελληνική πολιτική διάνοηση βασική αρχή για να αποφεύγονται οι πολιτικοί ανταγωνισμοί²³ δια τούτο είναι αναγκαίο ο πολιτικός να λαμβάνει υπόψη του, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, την τέχνη του μέτρου²⁴.

Στα έργα του Πλάτωνος εντοπίζεται συστηματικά η αρχή του μέτρου που

---

²⁰ Αριστοτέλους, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Κ, 1177b, 18 - 19 · Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης και μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει», σσ. 210 - 211.

²¹ J. Schmidt, *Μέτρον ἄριστον - Mass und Harmonie*, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, περιοδ. 2^η, Αθήναι, 1964, σσ. 516-517.

²² Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*, 20 Ε · πβ. Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης και μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει», σ. 211.

²³ Γ. Π. Κουσουλάκου, *αὐτόθι*, σ. 224.

²⁴ Πλάτ. *Νόμοι*, 698 Α-Β: «Ἡ παντελής καὶ ἀπὸ πασῶν ἀρχῶν ἐλευθερία τῆς μέτρον ἐχούσης ἀρχῆς ὑφ' ἐτέρων οὐ μικρῶ χείρων» · πβ. Κ. Τσάτσος, *Πλάτωνος πολιτικά*, ανάτοπο πρακτικῶν Ακαδημίας, Αθήνα, 1966, σ. 46 · πβ. Α. Bayonas, «The idea of legislation in the earlier Platonic dialogues», *Πλάτων*, 33/34, (1965), σ. 77: «Στον Πολιτικό αναφέρει ότι η επιστήμη της πολιτικής θα εκλείψει εκτός αν συστοιχίζεται με το πρότυπο του μέτρου το οποίο της εξασφαλίζει πλήθος επιτυχιῶν», επισημαίνοντας ότι το πολιτικῶς πράττειν πρέπει να εφαρμόζεται σε σχέση με το μέτρο προκειμένου να αποβεί η πόλη ἀρτια.

αντιτίθεται στην αφροσύνη²⁵ αφού η μετρητική τέχνη κατά τον φιλόσοφο καταγίνεται με τις έννοιες της υπερβολής και της ελλείψεως αναφέροντας ότι «πρῶτον τοίνυν ἴδωμεν τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν, ἵνα κατὰ λόγον ἐπαινῶμεν καὶ ψέγωμεν [...] Μήκους τε περὶ καὶ βραχύτητος καὶ πάσης ὑπεροχῆς τε καὶ ἐλλείψεως · ἡ γὰρ που μετρητικὴ περὶ πάντ' ἐστὶ ταῦτα.»²⁶. Στην πολιτική σκέψη του Πλάτωνα, η αρχή του μέτρου εξετάζεται σε σχέση με τις τέχνες διότι «ἅπασαι γὰρ αἱ τοιαῦται που τὸ τοῦ μετρίου πλεόν καὶ ἔλαττον οὐχ ὥς οὐκ ὄν ἀλλ' ὥς ὄν χαλεπὸν περὶ τὰς πράξεις παραφυλάττουσι, καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τὸ μέτρον σώζουσαι πάντα ἀγαθὰ καὶ καλὰ ἀπεργάζονται» προκειμένου να καταδειχθεί ότι η τέχνη του πολιτικού είναι εκείνη που αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη με αποτέλεσμα ο πολιτικός άνδρας να παράγει άριστα έργα στην πόλη²⁷.

Προσεγγίζοντας την αρετή ως μεσότητα τόσο στην πλατωνική όσο και στην ισοκράτεια σκέψη παρουσιάζεται η σπουδαιότητα του ρόλου που κατέχει η φρόνηση ως πρακτική αρετή στο πλαίσιο της πόλης που διαφυλάσσει από τον

---

²⁵ Πλάτ., *Πρωταγόρας*, 343 A: «Καὶ καταμάθοι ἂν τις αὐτῶν τὴν σοφίαν τοιαύτην οὖσαν ρήματα βραχέα ἀξιωμακρινόμενα ἐκάστῳ εἰρημέν' ἃ οὗτοι καὶ κοινῇ συνελθόντες ἀπαρχὴν τῆς σοφίας ἀνέθεσαν τῷ Ἀπόλλωνι εἰς τὸν ναὸν τὸν ἐν Δελφοῖς γράψαντες ταῦτα[...].» *Χαρμίδης*, 165 A.· *Φίληβος*, 45 D - E: «Τοὺς μὲν γὰρ σώφρονας που καὶ ὁ παροιμαζόμενος ἐπίσχει λόγος ἐκάστοτε, ὁ τὸ μηδὲν ἄγαν παρακελευόμενος, ὃ πείθονται»· *Μενέξενος*, 247 E: «Πάλαι γὰρ δὴ τὸ μηδὲν ἄγαν λεγόμενον καλῶς δοκεῖ λέγεσθαι· τῷ γὰρ ὄντι εὖ λέγεται»· πβ. P. Natorp, *Sozialpädagogik*, 2^η εκδ., Stuttgart, 1904, σ. 126· πβ. Δ. Κούτρας, «Η μετρητική τέχνη και η πολιτική φρόνηση», *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, Αθήνα, 1990, σ. 95· πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σσ. 278 - 280.

²⁶ Πλάτ., *Πολιτικός*, 283 c 3-6, d 1-3· πβ. Σ. Δημητρίου, *Θεμελίωση και ανασκευή*, προλ. Θ. Ψυχοπαίδης, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2003, σσ. 86-87· πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σ. 273: «ή μετρητική μπορεί νά εξασφαλίσει στην πολιτική τὸν κανόνα τῆς ἰσορροπίας ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀποφυγὴ τῶν ἁκρων.»· για το μέτρον ως ρυθμιστική αρχή στην πολιτική, πβ. Σ. Δημητρίου, *Η πολιτική στὸν Πολιτικὸν τοῦ Πλάτωνα*, σσ. 162-163· πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων, ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, ανατύπ., εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2017, σ. 455: «Τὰ πράγματα μποροῦμε νὰ τὰ θεωρήσουμε μεγάλα ἢ μικρά εἴτε συγκρίνοντάς τα μεταξὺ τους εἴτε μὲ πρότυπο τὸ μέτριον[...]»· πβ. Κ. Καστοριάδη, *Ὁ Πολιτικὸς τοῦ Πλάτωνα*. Ἑπτὰ σεμινάρια στὴν ΕΗΕΣΣ, μτφρ. Ζωή Καστοριάδη, πρόλογος Π. Βιντάλ-Νακέ, Αθήνα, Πόλις, 2001, σσ. 173-177.

²⁷ T. A. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως*, σ. 267: «Ὅπως καὶ στὴν Πολιτεία, ἡ πρώτη ὑπόθεσις τοῦ κράτους εἶναι ἡ ἠθικότης τοῦ πολίτη»· πβ. Κ. Ι. Βουρβέρη, *ὁ.π.*, σ. 22, ὅπου αναφέρει ὅτι η πλατωνική δημιουργία στοχεύει στην εν συνόλω ψυχική αναδημιουργία του Ἑλληνικοῦ καθὼς «Τὸ ἐν μέγα τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου εἶναι ἡ παιδεία καὶ ἡ ἀνατροφή».

κίνδυνο²⁸. Διαπιστώνουμε ότι το «νόημα τοῦ μέτρου συνάπτεται με το νόημα της σωφροσύνης»²⁹ καθώς η έλλογη ελευθερία απορρέει από τη σύμμετρη συμπεριφορά στην πολιτική κοινωνία άποψη που δικαιολογεί ο Πλάτων στην 8^η Ἐπιστολή τονίζοντας ότι «δουλεία γὰρ καὶ ἐλευθερία ὑπερβάλλουσα μὲν ἑκατέρα πάγκακον, ἔμμετρος δὲ οὓσα πανάγαθον».³⁰ Το μέτρο αποτελεί αναπόσπαστη αρχή για την τέχνη διότι κάθε τέχνη απεργάζεται την αρετή η οποία αντιστοιχεί στο έργο που κάθε τι είναι προσδιορισμένο να ολοκληρώνει.³¹ Ως εκ τούτου, η τέχνη επιδιώκει το προσήκον μέτρο δηλαδή το μέτρο που αρμόζει. Ομοίως λειτουργεί η πολιτική που επιδιώκει το ανθρώπινο αγαθό και άρχει των τεχνών προβαίνοντας στην ορθή χρήση της κάθε μιας εντασσόμενη στα μέτρα του ανθρώπου.

Στην πλατωνική σκέψη οτιδήποτε αντιτίθεται στην πλεονεξία και την τυχαίωδη κατάσταση διέπεται από κοσμιότητα και τάξη «[...] καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διὰ τοῦτο κόσμον καλοῦσιν, ...οὐκ ἀκοσμίαν οὐδὲ ἀκολασίαν»³² όπως ακριβώς κάθε έργο. Στην περίπτωση της

---

²⁸ H. S. Richardson, «Measurement, Pleasure and Practical Science in Plato's Protagoras», *Journal of history of philosophy*, XXVIII, 1, (1990), σ. 7: «Στο τέλος του έργου Πρωταγόρας ο Σωκράτης προτείνει ότι η σωτηρία του βίου εξαρτάται από την απόλαυση της ηδονής και του κόπου που συναρτώνται με το μέτρο»· πβ. Δ. Κούτρας, «Η μετρητική τέχνη καὶ ἡ πολιτική φρόνηση», στο Κ. Ι. Βουδοῦρης, Ἡ πολιτική καὶ ὁ Πολιτικός, σσ. 95 - 97: «Ἡ ἀληθινή τέχνη ἡ ἱκανὴ νὰ ἀναχθῇ στὴ θεωρία, ὡς αὐτὴ τοῦ βασιλικοῦ ἀνδρὸς, στηρίζεται στὸ μέτριον».

²⁹ Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης και μέτρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ διανοήσει», σ. 212.

³⁰ Πλάτωνος, 8^η Ἐπιστολή, 354 E· πβ. Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης και μέτρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ διανοήσει», σ. 224.

³¹ Πλάτ., Πολιτ., Α, 353b: «ἀρετὴ... εἶναι ἐκάστω... ὥσπερ καὶ ἔργον τι προστέτακται», αναφορικά με την σχέση του έργου με τον εαυτό του καθώς και πως ορίζεται η τέχνη του μέτρου· πβ. R. Schaerer, «La question Platonicienne», *Librairie Philosophique*, 2eme tome, Paris, 1969, σσ. 88-89: «Εἶναι ἡ ἀπόλυτη γνώση του μήκους, της συντομίας, γενικά, των διάφορων αναλογιών που πρέπει να αποκτήσει ένα έργο. Αυτή η τέχνη καθορίζει τις διαστάσεις του έργου με βάση τη βαθιά του σημασία και όχι σε σύγκριση με έργα του ίδιου είδους. Μας διδάσκει να μην φοβόμαστε τις μακροσκελεις ομιλίες, εφόσον αυτή η διάρκεια σχετίζεται με τη διαλεκτική τους σημασία.»

³² Πλάτ., Γοργ., 507e- 508a· πβ. P. Monari, «The concept of measure, from Plato to modern statistics. Art of living or intellectual principle?», *Statistica*, LXV, 3, (2005), σ. 244· πβ. M. Lane, *Method and Politics in Plato's Statesman*, Cambridge University Press, 1998, σσ. 132 - 136· πβ. Σ. Δημητρίου, Πλάτων Πολιτικός, σσ. 252- 256.

πολιτικής τέχνης που κυριαρχεί των τεχνών διαπιστώνεται ότι το έργο της συνεπικουρούν η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη που εξασφαλίζουν τη μεσότητα και θεμελιώνουν αξιολογικές σχέσεις στην πόλη όπου εδραιώνεται η ισότητα. Η έννοια της ισότητας ερμηνεύεται στο πλαίσιο μιας καθολικής αρχής και αφορά στην ισορροπία της ψυχής αναλογικά προς εκείνη της πολιτείας περιλαμβάνοντας την ανθρώπινη δραστηριότητα σε κάθε πεδίο του βίου. Βάσει της ισότητας τα άξια μέρη συνεργούν εντός καθορισμένου μέτρου - ορίου επιδιώκοντας τη συγκρότηση εναρμονισμένου συνόλου.³³ Άλλωστε η ιδέα της *ισότητας* είναι κυρίαρχη στην πολιτική σκέψη καθώς εκφράζεται στο πλαίσιο συγκρότησης της ισονομίας που προέβλεπε ότι οι πολίτες συλλήβδην είναι ίσοι απέναντι στο νόμο και απολαμβάνουν την δικαιοσύνη. Εξίσου οι δύο στοχαστές της πολιτικής σκέψης αναφέρονται στην οπουδαιότητα του μέτρου που διέπει την ψυχή και την πολιτεία. Η δικαιοσύνη εναρμονίζει τα μέρη της ψυχής ομοίως με τις λειτουργίες της πόλης διότι η πολιτεία δεν νοείται χωρίς τη δράση του πολίτη που εκθετικά αυτοπραγματώνεται μέσα σε αυτή καθώς επιδιώκει την αλήθεια. Στο πλαίσιο μιας ενδεχόμενης εκτροπής που συχνά διαπιστώνεται στην πόλη και αποτελεί κίνδυνο η δικαιοσύνη διασφαλίζει μέσω της ιεραρχίας των δυνάμεων και των λειτουργιών την καίρια θέση της ως ισότητας που διέπεται από αξιοκρατία λόγω σταθερής τήρησης του μέτρου.

Ερμηνεύοντας την έννοια της δικαιοσύνης ως αρετή που διασφαλίζει το μέτρο και θεμελιώνει την ισότητα, τόσο των μερών της ψυχής όσο και των λειτουργιών της πόλης, γίνεται αντιληπτό ότι οι πολίτες που τηρούν το όριο

---

³³ Άριστ., *Ηθ. Νικομ.*, 1131b9, *Πολιτ.*, 1302d9· εκφράζεται η αριστοτελική έννοια της διανεμητικής δικαιοσύνης, περί πρώτης αναφοράς για την ψυχική ισορροπία του ανθρώπου· πβ. H. Diels- W. Kranz, *Οι Προσωκρατικοί*, τομ. Γ', απόδ., επιμ. Β. Α. Κύρκος, φιλ. εποπτεία Γ. Α. Χριστοδούλου, εκδ. Δ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα, 2007, σσ. 12, 191, 302· πβ. F. H. Eterovich, «Aristotle's Nicomachean Ethics», *Ancient philosophy*, V, 1, (1985), σ. 114· πβ. Ι. Γ. Καλογεράκος, «Υπερβολή και υπεροχή στην ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, 27 - 28, (1997 - 1998), σσ. 168 - 171.

χαρακτηρίζονται από πολιτικό ήθος καθώς πρωτίστως έχουν καταστεί δίκαιοι μέσω του προσωπικού μόχθου που καταβάλλουν και δεν υπόκεινται σε νομικό εξαναγκασμό. Δια τούτο ο πολίτης που αγωνίζεται να θεμελιώσει ήθος στην πόλη στοχεύει στην οριοθέτηση της οικειοπραγίας ή της πολυπραγμοσύνης εξεικονίζοντας το είδος εξουσίας στο οποίο υπόκειται.

Η εν δυνάμει εσωτερική *πολιτεία* της ψυχής χρήζει κοσμιότητας και αρμονίας που καθιστά τον πολίτη πνευματικό αγωνιστή στο πολιτικό πράττειν «ού περί τήν ἔξω πράξιν τῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ περί τήν ἐντός»³⁴ συνδέοντας την εσωτερική ισορροπία με την ποιότητα της ψυχής μέσω του αυτοελέγχου. Όταν τηρείται το μέτρο αποφεύγεται η απόκτηση πλούτου διότι ο πολίτης δεν περιπίπτει σε κατάσταση πενίας καθώς επιτυγχάνει τη μεσότητα και δεν διαπιστώνεται στην πόλη διχασμός, ταραχή και δουλικότητα.³⁵

Το μέτρο, όπως εκδιπλώνεται στην *Πολιτεία*, ερμηνεύεται μέσω μιας διαβάθμισης που ακολουθεί ποιοτικά ανοδική πορεία. Εκκινεί από τη θέση του μέτρου ως αξιοκρατία ερμηνεύει το μέτρο ως μεσότητα που σώζει από τις ακρότητες και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αποτελεί επίτευγμα του αρίστου που εξασφαλίζει την αυτάρκεια.³⁶

Προσεγγίζοντας τον διαρκώς μεταβαλλόμενο εμπειρικό κόσμο που διέπεται από συνεχείς συγκρούσεις και διαφοροποιήσεις των ανθρώπινων επιδιώξεων γίνεται αντιληπτό ότι ο πολιτικός άνδρας έχει την υποχρέωση να

---

³⁴ Πλάτ., *Πολιτ.*, 443d · πβ. Γ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, εισ-μτφρ-σχολ. Γ. Δ. Γεωργούλης, εκδ.⁴, Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2009, σ. 409 · πβ. J. Annas, *Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, μτφρ. Χ. Γραμμένου, εκδ. Καλέντης, Αθήνα, 2006, σσ. 141-142 και σσ. 161-168 · πβ. Πλάτων, *Πολιτεία*, 412d - 415b, εισαγωγικό σημείωμα - μτφρ - ερμην. σημειώματα Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2002.

³⁵ Πλάτ., *Πολιτ.*, 431e- 422d · πβ. I. G Pena, «La filosofía como Arte de la medida en Platón», *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*, 24, (2007), σ. 30: «Η ισορροπία, είναι αλήθεια, μας προσφέρει μια μέτρηση, αλλά μια σχετική μέτρηση που συγκρίνει τα αντίθετα. Αντιθέτως, ο όρος μέτρον δηλώνει τον κανόνα, το οφειλόμενο και το κατάλληλο, εκείνο το πρότυπο με το οποίο μπορούμε να μετρήσουμε την υπερβολή και την έλλειψη. Δηλαδή, υπονοεί μια απόλυτη, αμετάβλητη μέτρηση».

³⁶ Πλάτ., *Τίμ.*, 68e · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία, η Μόρφωσις του Έλληνος Ανθρώπου*, Β' σχ. 128., σ. 368: «Ο Πλάτων λέγει ότι ἡ αὐτάρκεια εἶναι τμήμα τῆς τελειότητος καὶ μακαριότητος τοῦ κόσμου [...]».

βελτιώσει την πόλη εξασφαλίζοντας τη μεσότητα που του επιτρέπει να συνθέτει τα διαφορετικά στοιχεία της προσωπικότητας του πολίτη. Μέσα από τη διατύπωση των εννοιών *σωφροσύνη* και *ανδρεία* κατανοείται η ορθή συναρμογή αυτών καθώς και ποια αποτελέσματα δύνανται να επιφέρουν στον πολιτικό βίο. Όπως επιμαρτυρείται στον *Ἐπιτάφιο* το μέτρον ως θεμέλιος λίθος της συναρμογής αυτής καταδεικνύει τόσο τη φύση τους όσο και τη δύναμή τους αφού όταν δρουν αυτόνομα η καθεμιά η πόλη κλονίζεται λόγω δυσαρμονίας και «*διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἥσσον ξυναπόλλεται, κακοτυχὼν δ' ἐν τῇ εὐτυχούσῃ πολλῶ μᾶλλον διασώζεται*»³⁷. Το σφάλμα εντοπίζεται σύμφωνα με τους στοχαστές, που ομόθυμα υποστηρίζουν, στην ακρότητα που εκφράζεται όταν ένας πολίτης στερείται πολιτικής παιδείας και αγνοεί τη διαλεκτική τέχνη της πολιτικής.

Η συνοχή που επιδιώκει ο πολιτικός άνδρας ή ο ηγεμόνας εδραιώνεται στην ορθή συνύφανση μέσω της οποίας υποδεικνύει το *μέτριον* ως το αρμόζον³⁸

---

³⁷ Θουκ., *Ἐπιτάφιος*, II, 61 · πβ. Π. Σκουφάκη, «Η ισορροπία και η σύνθεσις των αντιθέσεων εις την επιστήμην και την ζωήν», *Πλάτων*, 14, 27/28, (1962), σ. 443: «Καὶ ἐκεῖ ὅπου ὁμιλεῖ ὅτι ὁ Ἀθηναῖος πολίτης, ἐνῶ ἀσχολεῖται μὲ τὰς ἰδιωτικὰς του ὑποθέσεις, ἐν τούτοις εἶναι κάτοχος τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ἐνῶ γνωρίζει τὰ σοβαρὰ καὶ τὰ εὐχάριστα, ἐν τούτοις προχωρεῖ μετὰ τόλμης καὶ θάρρους.» · πβ. Κ. Θεολόγου, «Το φαῦλον, το μέσον και το πάνυ ακριβές . Για τη διάδραση της Πολιτικής με την Τεχνολογία και τη Διακυβέρνηση», *Φιλοσοφεῖν*, 27, (2023), σ. 79. παραπ. 1 (παρατίθεται αυτοόσιο): Θουκ. *Ἱστορίαι*, Z, VI. 18, 6 «: [...] και νυν τῷ αὐτῷ τρόπῳ πειράσθε προαγαγεῖν την πόλιν, και νομίσατε νεότητά μεν και γήρας ἄνευ ἀλλήλων μηδὲν δύνασθαι, ὁμοῦ δε τὸ τε φαῦλον και το μέσον και το πάνυ ἀκριβές ἂν ξυγκραθὲν μάλιστ' ἂν ἰσχύειν, καὶ την πόλιν, ἐάν μεν ἡσυχάζῃ, τρίψεσθαι τε αὐτήν περὶ αὐτήν ὥσπερ και ἄλλο τι, καὶ πάντων την ἐπιστήμην ἐγγηράσεσθαι, ἀγωνιζομένην δε αἰεὶ προσλήψεσθαι τε την ἐμπειρίαν καὶ τὸ ἀμύνεσθαι οὐ λόγῳ ἀλλ' ἔργῳ μᾶλλον ξύνηθες ἔξιν.» · για τις φιλοσοφικές τάσεις στη συγγραφή του Θουκυδίδη και τον τρόπο που ερμηνεύει την «κατὰ λόγον» πράξη του πολίτη, πβ. J. De Romilly, *Ἱστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1988, σσ. 13 - 15 · πβ. Σ. Σταμούλη, «Ἀρχές και μεθοδολογία στην πολιτική σκέψη τοῦ Θουκυδίδη», *Παρνασσός*, ΜΓ', (2001), σσ. 77, 82 · για τη συσχέτιση των *δημηγοριῶν* και των *χορικῶν* καθώς και για την επιρροή της *θουκυδιδείας* συγγραφῆς από την τραγωδία, πβ. Κ. Δ. Γεωργούλη, «Αἱ περὶ τῆς δράσεως τοῦ Κλέωνος μαρτυρίαι τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὸ γενετικὸν πρόβλημα τῆς θουκυδιδείου συγγραφῆς», *Πλάτων*, 21, (1959), σ. 185 · Κ. Βερτσέτη, «Ἑρμηνεία χωρίων τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Θουκυδίδου», *Πλάτων*, 29, (1963), σσ. 272 - 274.

³⁸ X. Marquez, «Measure and the Arts in Plato's Statesman», *Plato Journal*, 6, (2006), σ. 5: «Αὐτή εἶναι μια τρίτη διατύπωση του είδους μέτρησης για την οποία μιλάει, και ἴσως η πιο ἀμφιλεγόμενη. Το πρόβλημα επικεντρώνεται στο τι εννοεῖται όταν λέμε "η γένεση του μέσου", αν εννοεῖ ότι το μέσο αὐτό καθαυτὸ ἢ ἓνα πρᾶγμα που ενσωματώνει το μέσο προβάλλεται στην ὕπαρξη, και τι θα σήμαινε η μέτρηση σύμφωνα με αὐτὸ το πρότυπο.» · πβ. H. R. Scodel, *Diairesis and Myth in Plato's Statesman*, (Hypomnemata), Gottingen, 1987, σσ. 129, 138.

σε κάθε περίπτωση έτσι ώστε ο πολίτης να απεργάζεται αγαθό και ωραίο έργο θέτοντας την έννοια του αγαθού σε συνάφεια με την έννοια του μέτρου. Η οριοθετούσα αρχή του μέτρου συνιστά πλαίσιο όπου πραγματώνεται ο ηθικός ανθρώπινος βίος διότι καθορίζεται η φρόνηση που διακρίνει τον πολιτικό άνδρα και τον οδηγεί στη δυναμική ισορροπία των επιθυμιών των πολιτών διαμορφώνοντας το σύμμετρο ηθικό βίο.

Η έννοια της μεσότητας τόσο στον Πλάτωνα όσο και στον Ισοκράτη εκφράζεται στο πλαίσιο της ηθικής και πολιτικής ζωής καθώς προλαμβάνει την αυθαιρεσία της εξουσίας και θέτει τάξη στη χαοτική αβεβαιότητα των ζητημάτων διακυβέρνησης στην πόλη. Η εν λόγω θέση υποδηλώνει ότι η μεσότητα διασφαλίζει την ισότητα και ως άριστο πολίτευμα κρίνεται εκείνο που βρίσκεται μεταξύ μοναρχίας και δημοκρατίας³⁹ καθώς το μέτρο λειτουργεί εξισορροπητικά και ο πολιτικός άνδρας αξιοποιώντας το προσβλέπει στην αξιοκρατική ιεραρχία⁴⁰. Η άποψη που εκφράζεται στο σημείο αυτό για τη σύγκραση των πολιτευμάτων είναι διάχυτη στα έργα του Πλάτωνα και εμφανώς επηρεασμένη από την προσέγγιση του Θουκυδίδη ο οποίος ταύτισε την *ξόγκρασιν* των πολιτευμάτων με την ευνομία της πόλεως. Ενδεικτικά αναφέρει στο βιβλίο Η' τα εξής: «μετρία γάρ ἢ τε ἐς ὀλίγους [= ἡ ὀλιγαρχία] καὶ τοὺς πολλοὺς [= ἡ δημοκρατία] ξόγκρασις ἐγένετο, καὶ ἐκ πονήρων τῶν πραγμάτων

---

³⁹ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 285a, *Νόμοι*, 256e-257a · πβ. C. J. Rowe, *Plato Statesman*, Warminster, 1995, σ. 209 · η άποψη του Πλάτωνος ότι το μέτρον βρίσκεται σε συνάφεια με το δέον συμπίπτει με την αριστοτέλεια θέση Ἡθ. *Νικομ.*, II, 5, και διαπιστώνεται η σύγκλιση των δύο στοχαστών αναφορικά με την έννοια του καιροῦ ως προς την ευελιξία που απαιτείται από τον πολιτικό άνδρα να προσαρμόζεται στις περιστάσεις.

⁴⁰ Κ. Τσάτσος, *Η κοινωνική φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα, 1938, σ. 65 · πβ. Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ διανοήσει», σσ. 228 - 230 · πβ. Β. Λαούρδας, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Επιστημονική Βιβλιοθήκη 2, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1966, σ. 65 · περί ενωτικής πολιτικής στη σκέψη του Ισοκράτους · πβ. G. Mathieu, *Οι πολιτικές ιδέες του Ισοκράτη*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου, Ινστιτούτο του βιβλίου, Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1995, σσ. 204- 210.

γενομένων τοῦτο πρῶτον ἀνήνεγκε τὴν πόλιν»⁴¹ τεκμηριώνοντας την άποψη ότι στον 5^ο αιώνα μορφοποιήθηκε το ιδεώδες της σύγκρασης των τάξεων που διασφαλίζει την ευνομία όπως διατύπωσε ο νομοθέτης Σόλων πρώιμα στον 6^ο αιώνα χαρακτηρίζοντας τη συνύπαρξη πλούσιων και πτωχών ως συστατικό «κρατερὸν ὑπέρμαχον τῆς ἄνευ ἀδικίας»⁴².

Το βασικό κριτήριο που οφείλει να θέτει ο πολιτικός για να ασκήσει την εξουσία σύμφωνα με τον Πλάτωνα είναι η διάκριση μεταξύ σχετικού και ορθού μέτρου⁴³ υπογραμμίζοντας ότι: «πρῶτον τοίνυν ἴδωμεν πᾶσαν τὴν τε ὑπερβολὴν καὶ ἔλλειψιν, ἵνα κατὰ λόγον ἐπαινῶμεν καὶ ψέγωμεν... περὶ τὰς τοιάσδε διατριβάς.»⁴⁴ Για να επιτύχει το έργο της ευθυπλοκίας λαμβάνει υπόψη του την «μετρητικήν» διότι επιδιώκοντας την τήρηση του μέτρου προβαίνει στο διαχωρισμό των “φαύλων” και “αγαθών” υποστηρίζοντας την άποψη ότι «τὸ ὑπερβάλλον καὶ ὑπερβαλλόμενον τὴν τοῦ μετρίου φύσιν», μας υποδεικνύει «λόγοις» και «ἔργοις» τη διαφορά.⁴⁵ Εφόσον υιοθετούμε την άποψη ότι ο πολιτικός καταγίνεται με την κοινωνική κλίμακα του ορθού και «ἡ μετρητικὴ περὶ παντ’ ἐστὶ τὰ γινόμενα...»⁴⁶, απορρέει λογικά ότι το *πρέπον*, το *δέον* και ο *καιρός* αποτελούν το τρίπτυχο προς διασφάλισιν του μέτρου. Άλλωστε στον *Πολιτικό* όπως αναφέρθηκε οι όροι

---

⁴¹ Θουκυδ., *Ἱστορίαι*, Η', 97, 2 · πβ. Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ διανοήσει», σ. 227.

⁴² Γ. Π. Κουσουλάκου, *αὐτόθι*, σ. 229.

⁴³ Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ διανοήσει», σ. 209.

⁴⁴ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 283e 3 · πβ. M. Miller, , *The philosopher in Plato's Statesman*, εκδ. M. N. Publishers, Hague, Boston, London, 1980, σ. 57.

⁴⁵ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 2018, σ. 182: «Οἱ σπουδαῖοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν στὸ πλαίσιο τῆς κοινότητος τὸ μέτρον[...] καὶ διέπονται ἀπὸ ἀτομικὴ ἠθικότητα καὶ πολιτικὴ δεοντολογία».

⁴⁶ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 285a2 · πβ. A. E. Taylor, *ὅ.π.*, σ. 315 · πβ. Πλάτ., *Πολιτικ.*, 284e 5-6 · πβ. X. Marquez, *ὅ.π.*, σ. 11: «Ο πολιτικός, με άλλα λόγια, οφείλει να είναι σε θέση να μετρήσει πότε θα πρέπει να εφαρμοστεί μια συγκεκριμένη πράξη X ώστε να παραγάγει το σωστό αποτέλεσμα για την πόλη, καθώς η εκτέλεση του X τη λάθος στιγμή (πολύ νωρίς ή πολύ αργά) θα αποτύχει να πετύχει τον σκοπό της. Πρέπει επομένως να γνωρίζει την κατάλληλη στιγμή, για τις σπουδαίες πράξεις στην πόλη εντοπίζοντας αυτήν τη μέτρηση κάθε μιας από αυτές τις ενέργειες σε σχέση με το καλό της πόλης προβάλλοντας εκ παραλλήλου ότι η εξουσία του διέπεται από γνώση.» · πβ. B. Jowett, *The dialogues of Plato*, edit.⁴, Oxford Press, 1964, σ. 441.

καιρός - πρόπον - δέον συγκαθορίζουν το περιεχόμενο της πράξης στο πολιτικό πεδίο εφαρμογής της διαμορφώνοντας την πρακτική ουσία της πολιτικής τέχνης. Έτσι, η πολιτική χαρακτηρίζεται τέχνη των περιστάσεων και απαιτεί γνώση αυτών. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα ο πολιτικός οφείλει να ενεργεί ηθικά στην σφαίρα της πράξεως λαμβάνοντας υπόψη του τα κριτήρια που θα εξασφαλίσουν την ευδαιμονία της πόλης. Γνωρίζει ότι τα προβλήματα που άπτονται της ηθικής και πολιτικής είναι αστάθμητα εκ φύσεως κι επομένως πρέπει να προσεγγίζονται με γνώση⁴⁷ κατά την περίοδο που ο πολιτικός προβαίνει στη λήψη αποφάσεων ώστε να μπορεί να δράσει ορθά. Στο ρευστό περιβάλλον της πολιτικής δράσης επιχειρεί να εξαλείψει το *δοξάζειν* που φύεται στην απροσδιοριστία και αποπροσανατολίζει τον πολίτη. Ως εκ τούτου, ο πολιτικός ενδιαφέρεται για το σύνολο των πρακτικών τεχνών όπως θεωρούνται η πολιτική και η ηθική αναζητώντας τρόπους να κατευθύνεται προς «τὴν τοῦ μετρίου γένεσιν», καθορίζοντάς παράλληλα τον «περὶ τὰς πράξεις ἐπιστήμονα»⁴⁸. Αξιοποιώντας το δέον σε συνάρτηση με τον καιρόν στοχεύει στην εξασφάλιση του μέτρου βάσει του οποίου διακρίνει την γνώμη από την γνώση και καταλήγει ότι η πολιτική δεν δύναται να ασκηθεί μη λαμβάνοντας υπόψη της την μετρητική τέχνη.

---

⁴⁷ Γ. Π. Κουσουλάκου, «Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει», σ. 250: «Τὸ νόημα τῆς ἀλήθειας συνάπτει τῷ νοήματι τοῦ μέτρου ὁ Πλάτων («Φίληβος 64 D - 65 A») πᾶν οἰονδήποτε μείγμα, λέγει αὐτόθι ὁ φιλόσοφος, δὲν εἶναι ὀρθὸν, ἂν μὴ κρατῇ ἐν τούτῳ μετριότης καὶ συμμετρία, ἄλλως εἶναι ἄκρατόν τι σύμφυγμα καὶ ὑπόκειται φθορᾷ. Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ἀγαθοῦ συνάπτεται ἀρρήκτως πρὸς τὸ «καλὸν», ἥτοι τὸ ὠραῖον, διότι μετριότης καὶ συμμετρία πραγματοῦσι πάντοτε τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὀρθοῦ μείγματος δὲν δύναται νὰ ἀπουσιάζῃ ἡ ἀλήθεια. Ὅθεν τριπλοῦς εἶναι ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀφ' οὗ τοῦτο συνάπτει ἐν ἑαυτῷ κάλλος, συμμετρίαν καὶ ἀλήθειαν».

⁴⁸ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 284 c 2, για τον πρακτικό χαρακτήρα της πολιτικής και τη διαμόρφωση του πολιτικού ως επιστήμονα· πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σ. 271· πβ. Σ. Δημητρίου, *Η πολιτική στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σ. 133· πβ. Γ. Μανιάτης, *Φιλοσοφία και Πολιτεία στον Πλάτωνα: ο φιλόσοφος - βασιλεὺς καὶ ἡ ἄριστη πολιτεία*, εκδ. Ἐννοια, Αθήνα, 2005, σ. 37· πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σ. 254· πβ. Δ. Κούτρας, «Η μετρητική τέχνη και η πολιτική φρόνηση», *Η πολιτική και ο πολιτικός*, σ. 98· πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, «Σχόλια στήν πολιτειολογία τοῦ Πλάτωνος», *Φιλοσοφία*, 2, (1972), σ. 227.

Ο πολιτικός στην πλατωνική σκέψη σχετίζεται με αξιολογικές κρίσεις σημείο αναφοράς των οποίων είναι η αξία που προσδίδει στις πράξεις και τους λόγους προσδίδοντας με αυτόν τον τρόπο επιστημονικό περιεχόμενο στην έννοια της πολιτικής. Ομοίως παρουσιάζει την ηθική καθώς ο πολιτικός δεν είναι το πρόσωπο που δραστηριοποιείται στον πολιτικό βίο αλλά αντικατοπτρίζει την ηθική κι αποδεικνύει εμπράκτως την επιστημονική του γνώση και επάρκεια περί πολιτικής τέχνης δίνοντας την απάντηση στο ερώτημα: «ὅπ' αὐτῆς ἐν λόγοις εἴτε καὶ ἐν ἔργοις ἄρ' οὐκ αὖ λέξομεν ὥς ὄντως γιγνόμενον, ἐν ᾧ καὶ διαφέρουσι μάλιστα ἡμῶν οἱ τε κακοὶ καὶ [οἱ] ἀγαθοί;»⁴⁹ Ο άνθρωπος που ασκεί την πολιτική επιστήμη καταγίνεται με τη ρευστή και διαρκώς μεταβαλλόμενη κατάσταση των ανθρωπίνων πραγμάτων κατορθώνοντας να διαμορφώσει τις συνθήκες υπό τις οποίες εφαρμόζει την πολιτική και ηθική πρακτική. Η μετρητική τέχνη αποτελεί λοιπόν το εργαλείο του πολιτικού μέσω της οποίας προσδιορίζει «τὸ ἕτερον, ὁπόσαι πρὸς τὸ μέτριον καὶ τὸ πρέπον καὶ τὸν καιρὸν καὶ τὸ δέον καὶ πανθ' ὁπόσα εἰς τὸ μέσον ἠπλώκισθη τῶν ἐσχάτων»⁵⁰. Στο πλαίσιο της πόλης εκφράζονται ηθικές και πολιτικές κρίσεις τις οποίες ο πολιτικός έχει χρέος να αξιολογεί διαμορφώνοντας πολιτική και ηθική συνείδηση. Ο Πλάτωνας διατυπώνοντας το ερώτημα: «Εἰ πρὸς μηδὲν ἕτερον τὴν τοῦ μείζονος ἐάσει τις φύσιν ἢ πρὸς τοῦλαττον, οὐκ ἔσται ποτὲ πρὸς τὸ μέτριον ἢ γὰρ;»⁵¹, επισημαίνει ότι καμία ενέργεια στην πόλη δεν δύναται να λογιστεί εκτός των ορίων του μέτρου καθώς δεν είναι εφικτό να καθοριστεί η πραγματική φύση των πραγμάτων με αποτέλεσμα η πόλη να οδηγείται σε χαώδη κατάσταση. Δια τούτο, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι κύριος στόχος του είναι να καθοδηγεί

---

⁴⁹ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 283 e 4-6 · πβ. B. Jowett, *The dialogues of Plato*, σ. 440.

⁵⁰ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 284 e.

⁵¹ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 284 a 1-3.

τους πολίτες προκειμένου να πράττουν με μέτρο στην σφαίρα του ηθικού βίου σε συναρμογή με την πολιτική τέχνη που εφαρμόζει ο ίδιος.

Ο πολιτικός αξιοποιεί την αρετή της *φρονήσεως*⁵² που είναι αρωγός στην κατανόηση και πρόβλεψη των δυσμενών καταστάσεων στην πόλη. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο η διανοητική ευελιξία διανοίγει τον ορίζοντα πράξης του πολιτικού και συνεπικουρεί στην ταξινόμηση και κρίση των πολιτικών ζητημάτων. Η δυνατότητά του να προσαρμόζεται στις μεταβολές απορρέει από την προσήλωση του στην τήρηση της μεσότητας μεταξύ των εσχάτων δηλώνοντας ότι «...καὶ πάνθ' ὅποσα εἰς τὸ μέσον ἀπωκίσθη τῶν ἐσχάτων...»⁵³. Ο πολιτικός χρησιμοποιώντας το κριτήριο της «*ακριβούς αναλογίας*» υπολογίζει την υπερβολή και την έλλειψη και υποδεικνύει στους πολίτες να αξιολογούν τα σπουδαία στοιχεία της κοινωνικής πραγματικότητας, καλλιεργεί τον κριτικό στοχασμό και καθιστά τους πολίτες ενεργούς. Η ικανότητα του επίσης συνίσταται στην αξιοποίηση του ορθού μέτρου βάσει του οποίου σταθμίζει τα ανθρώπινα πράγματα και ως πολιτικός υφαντής συνθέτει τις ανομοιότητες, υπερβαίνει τις ατομικές διαφορές⁵⁴ και οφείλει να ελέγχει «τὸ χαλεπὸν περὶ τὰς πράξεις» που απορρέει από τα πάθη⁵⁵. Το μέτρον ουσιαστικά λειτουργεί ως ρυθμιστική αρχή σύμφωνα με την οποία ο πολιτικός αποφεύγει την εκτροπή τόσο ως προς την υπερβολή όσο και ως προς την έλλειψη. Με «τὴν τοῦ μετρίου γένεσιν» ο πολιτικός αξιοποιεί το μέτρο κι αφού η εν λόγω γένεσις ορίζεται σε

---

⁵² Δ. Κούτρας, *Ἡ μετρητική τέχνη καὶ ἡ πολιτική φρόνηση*, επιμ. Κ. Ι. Βουδούρης, *Ἡ πολιτική καὶ ὁ Πολιτικός*, σσ. 97-99.

⁵³ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 284e 7· πβ. Ἀριστοτέλους, *Ηθ. Νικομάχεια*, 1107a 6-9: «... ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὥς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειε. Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δὲ υπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἐν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν τοῖς πράξεσι, τὴν δὲ ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὗρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι. Διὸ κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν καὶ τὸν λόγον τὸν τὸ τί ἦν εἶναι λέγοντα μεσότης ἐστὶν ἡ ἀρετή, κατὰ δὲ τὸ ἄριστον καὶ τὸ εὖ ἀκρότης.»· πβ. Taylor, *Πλάτων ο ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του*, σσ. 455 - 456.

⁵⁴ Κ. Θ. Πέτσιος, *Η φιλοσοφία καὶ ρητορική στην κλασική σκέψη*, σσ. 75, 77.

⁵⁵ Κ. Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σχ. 70, σ. 194: «Ὁ Πλάτων ἐπιβεβαιώνει [...] τὴν ἐπίπονη διαδικασία χαλιναγώγησης τῶν παθῶν».

σχέση με τον πολιτικό που είναι ο «*περί τὰς πράξεις ἐπιστήμων*» τότε καταλήγουμε ότι η πολιτική τέχνη είναι σαφώς και μετρητική.

Εφόσον «*τούτω δὴ τῷ τρόπῳ τὸ μέσον σώζουσαι πάντα ἀγαθὰ καὶ καλὰ ἀπεργάζονται*»⁵⁶ κατανοούμε ότι αποτελεί αναγκαιότητα να τηρείται το μέτρο στην πόλη διότι επιφέρει ισοσθένεια των αντίρροπων δυνάμεων. Μέσω του ελέγχου για εκτροπή ο πολιτικός⁵⁷ προβαίνει στη θέσπιση κανόνων που προορίζονται να εξισορροπήσουν τις πράξεις των πολιτών στο πλαίσιο της συνεχούς ρευστότητας και μεταβολής όπου εφαρμόζονται. Θεωρεί ότι βασική προϋπόθεση για να καθοριστεί η συνολική δραστηριότητα του πολιτικού στην πόλη «*οὐ γάρ δυνατόν γε οὔτε πολιτικὸν οὔτ' ἄλλον τινὰ τῶν περὶ τὰς πράξεις ἐπιστήμονα*», παρά να αποδεχτούμε καθολικά και *ἀναμφισβητήτως γεγονέναι τούτου μὴ συνομολογηθέντος*»⁵⁸ την ύπαρξή του ως τέτοιου καταλήγοντας στην άποψη ότι ως προσωπικότητα χαρακτηρίζεται από πρακτική ευφυΐα και συνδυάζει την πολιτική με την ηθική γνώση.

Κατορθώνει επίσης να ελέγχει τις πεπειθήσεις του και να προβάλλει τις ορθές προς τις οποίες καθοδηγεί το σύνολο των πολιτών προκειμένου να διαυγάσουν την αλήθεια καταλήγοντας: «*ἀλλὰ καὶ προσποφαίνειν οἶεσθαι δεῖν ὡς βραχύτερα ἂν γενόμενα τοὺς συνόντας ἀπηργάζετο διαλεκτικωτέρους καὶ τῆς τῶν ὄντων λόγῳ δηλώσεως εὐρετικωτέρους, τῶν δὲ ἄλλων καὶ προς ἄλλ' ἅττα φύγων καὶ ἐπαίνων μηδὲν φροντίζειν μηδὲ τὸ παράπαν ἀκούειν δοκεῖν τῶν τοιούτων λόγων*»⁵⁹. Επισημαίνει την σπουδαιότητα της μετρητικής τέχνης στον έμπρακτο βίο καθώς

---

⁵⁶ Πλάτ. Πολιτικ. 284 b.

⁵⁷ M. Miller, *The philosopher in Plato's Statesman*, σ. 64 κ.ε.

⁵⁸ Πλάτ. Πολιτικ. 284 c 1-3.

⁵⁹ Πλάτ. Πολιτικ. 287 a 1-6 · περί απόψεως του ανθρώπου ως ολότητα στην ομηρική εποχή και τη γενικότερη αντίληψη που διαμορφώθηκε για την πρόωμη συνείδηση του ατόμου στην αρχαϊκή εποχή, πβ. B. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, μτφρ Δανιήλ Ι. Ιακώβ, MIET Αθήνα, 2009, σ. 344 κ.ε · πβ. E. Martineaux, «*Le "cœur" de l' aletheia*», *Revue de philosophie ancienne*, III, 1, (1986), σ. 45.

ο πολιτικός κατορθώνει μέσω αυτής να καθιστά τους πολίτες πιο ικανούς στην διαλεκτική και τους υποδεικνύει τον τρόπο εύρεσης του βέλτιστου συλλογισμού αποτρέποντας τους να εκφράζουν κενό δημόσιο λόγο στο πεδίο των πολιτικών συζητήσεων.

Εν αντιστοιχία ο Ισοκράτης όταν αναφέρεται στην ικανότητα του ηγεμόνα να σταθμίζει τους παράγοντες που επηρεάζουν την πόλη προφανώς προβάλλει ως γνώρισμα πολιτικής συμπεριφοράς επίσης την ορθοφροσύνη την οποία ταυτίζει με την *μετριότητα*. Η άποψη όπως επιμαρτυρείται στον Ισοκράτη αποδεικνύει την σύγκλιση των απόψεων του με τον Πλάτωνα. Ο φιλόσοφος αναφέρεται στη μεσότητα ως ρυθμιστική αρχή⁶⁰ του ηγεμόνος στον *Πολιτικό* που επιφέρει την πολιτική και κοινωνική ισορροπία. Εκ παραλλήλου ο Ισοκράτης προτρέπει τον ηγεμόνα να ελέγχει και να χαλιναγωγεί το λόγο και τις πράξεις συμφώνως με το μέτρο στον έμπρακτο πολιτικό βίο και προτρέπει: «*Επισκόπει τούς λόγους αεί τούς σαυτοῦ καὶ τὰς πράξεις*»⁶¹, θέλοντας να προβάλει την άποψη ότι ο ηγεμόνας πρέπει να καταστεί ικανός να εξισορροπεί τους λόγους με τις πράξεις του αποφεύγοντας την πλεονεξία και την έλλειψη.

Αξίζει να εστιάσουμε στην άποψη του ρήτορα ότι ο ηγεμόνας είναι το

---

⁶⁰ Πλάτ., *Πολιτικ*, 284 b 7-13: «οὔτω καὶ νῦν... μετρητὰ προσαναγκαστέον γίγνεσθαι μὴ πρὸς ἄλληλα μόνον ἄλλὰ καὶ πρὸς τὴν τοῦ μετρίου γένεσιν; Οὐ γὰρ δὴ δυνατόν γε οὔτε πολιτικὸν οὔτ' ἄλλον τινὰ τῶν περὶ τὰς πράξεις ἐπιστήμονα ἀναμφισβητήτως γεγονέναι τούτου μὴ συνομολογηθέντος.» · πβ. Γ. Π. Κουσουλάκου, *ό.π.*, σ. 205 κ.ε.

⁶¹ Ισοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 33, 1 · πβ. E. Moutsopoulos, *La musique dans l'oeuvre de Platon*, Paris, P.U.F, 1959, σ. 343 · πβ. R. Schaerer, *La question Platonicienne*, σ. 89: «Το ίδιο ισχύει, στην πολιτική, για τον νομοθέτη σε σχέση με τους νόμους. Προορισμένοι για τους κοινούς ανθρώπους, οι κανόνες και οι νόμοι δεν είναι παρά προσωρινές κρυσταλλώσεις μιας φιλοσοφικής αλήθειας. Αν οι συνθήκες αλλάξουν, η αλήθεια θα απαιτήσει μια νέα ερμηνεία και τότε θα χρειαστεί να τροποποιηθούν τόσο οι νόμοι όσο και οι κανόνες.», επισημαίνεται ότι ο φιλόσοφος ως γνώστης του μέτρου δύναται να υπερκερνά τους νόμους όταν το απαιτούν οι περιστάσεις · πβ. G. Mathieu, *ό.π.* σσ. 173 - 175.

πρόσωπο που απεκδύεται την ατομικότητα⁶² και αποτελεί το πρότυπο του αγωνιστικού βίου. Οι συνεχείς προτροπές του ρήτορα συνίστανται στη συναναστροφή του ηγεμόνα με πολίτες που χαρακτηρίζονται για την φρόνηση και τον έμμετρο βίο καθώς έχουν θετική επιρροή στον ίδιο. Χαρακτηριστική είναι η προτροπή του στο ηγεμόνα: *Σοφούς νόμιζε[...] τοὺς μέτρια μὲν περὶ αὐτῶν λέγοντας, ὁμιλεῖν δὲ καὶ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ἀνθρώποις δυναμένους, καὶ μὴ διαταραττομένους ἐν ταῖς τοῦ βίου μεταβολαῖς παροτρύνοντάς τον να πράττει καλῶς καὶ μετρίως καὶ τὰς συμφορὰς καὶ τὰς εὐτυχίας φέρειν ἐπισταμένους*⁶³. Ομοίως ο ίδιος θα ακολουθήσει έμμετρο βίο και θα συνδέει άρρηκτα την προσωπική του αλήθεια με την επιδίωξη της ευδαιμονίας και την επίτευξη των σκοπών προς όφελος των πολιτών. Ο Ισοκράτης διακρίνει στον ηγεμόνα την ικανότητα να προβλέπει τον κίνδυνο και να φροντίζει με πολιτική οξυδέρκεια τις δυσμενείς καταστάσεις που περιπίπτει η πόλη συμβουλευόντας τον τα εξής: *«Θεώρει τὰ γιγνόμενα καὶ τὰ συμπύπτοντα καὶ τοῖς ιδιώταις καὶ τοῖς τυράννοις, ἅν γὰρ τὰ παρεληλυθότα μνημονεύης, ἄμεινον περὶ τῶν μελλόντων συμβουλεύσεις»*⁶⁴. Υποστηρίζει ότι ο ηγεμόνας οφείλει να ελέγχει με ποιους τρόπους μπορεί να διατηρεί την ειρήνη και την ασφάλειά της πόλης μεταχειριζόμενος με μέτρο τις

---

⁶² Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σ. 180: «[...] δὲν πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὴ πεποίθηση ἀλλὰ ἐνταγμένη στὴν πολιτικὴ ἠθικὴ ἀντίληψη σχετικὰ μὲ τὴν ἀξιολογικὴ προτεραιότητα τοῦ συλλογικῶς ὑπάρχειν ἐναντι τοῦ ἀτομικῶς ζῆν» πβ. Β. Μακρουπούλιας, «Η πολιτική διαλεκτική της Αθήνας του Περικλέους», *Φιλοσοφεῖν*, 19, (2019), σ. 376, είναι πρόδηλη η επιρροή του Θουκυδίδη στους ρητορικούς λόγους του Ισοκράτη αναφορικά με την ιδέα που κρυσταλλώθηκε στον 5^ο αιώνα και αποδεικνύεται ότι η αλληλοπεριχώρηση του εγώ αποτέλεσε για τον πολίτη αξιολογική αφομοίωση με τον *ἕτερον* εντός του πλαισίου της πόλεως.

⁶³ *Ἰσοκρ., Πρὸς Νικ.*, 39. *Ἰσοκρ., Ἀρεοπ.*, 14: «ἔστι γὰρ ψυχὴ πόλεως οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτεία, τοσαύτην ἔχουσα δύναμιν ὅσην περ ἐν σώματι φρόνησις. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ βουλευομένη περὶ πάντων καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ διαφυλάττουσα, τὰς δὲ συμφορὰς διαφεύγουσα» · πβ. Β. Λαούρδας, *ό.π.*, σ. 78: «Ο Ισοκράτης ξεκινώντας από την περίπτωση του Ευαγόρα και του διαδόχου του Νικοκλή, [...] ξεδιπλώνει στη συνείδηση του ελληνικού κοινού τη δύναμη που βοήθησε τον Ευαγόρα στη θαυμαστή του σταδιοδρομία και την προβάλλει ως πρότυπο σε όλους τους Έλληνες».

⁶⁴ *Ἰσοκρ., Πρὸς Νικ.*, 35, 5-7 · πβ. Ε. Μαραγγιανού, «Η συνάρτηση Μεταφυσικής και Πολιτικής κατά τον Πλάτωνα», *Πλατωνική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, (1997), σ. 65 · πβ. G. Mathieu, *ό.π.*, σ. 200: «Για τον Ισοκράτη κράτος και άτομο έχουν τις ίδιες ηθικές υποχρεώσεις, και δεν υπάρχει μεγαλύτερη αρετή να επιδείξουν από το σεβασμό των νόμων, και τη σωφροσύνη, ούτε μεγαλύτερο ελάττωμα από την έλλειψη μέτρου, την ὕβριν».

καταστάσεις ακόμη και στην περίπτωση που χρειαστεί να διακινδυνεύσει την προσωπική του ευημερία προς όφελος αυτής δηλώνοντας: «Μάλιστα μὲν πειρῶ τὴν ἀσφάλειαν καὶ σαρτῶ καὶ τῇ πόλει διαφυλάττειν, ἣν δ' ἀναγκασθῆς κινδυνεύειν, συμβουλευέει: «αἶρου δὲ τεθνάναι καλῶς μᾶλλον ἢ ζῆν αἰσχροῶς»⁶⁵ και τονίζει ότι ο ηγεμόνας οφείλει να προτιμᾷ ακόμη και το θάνατο προκειμένου να διαφυλάξει την πόλη από τη φασυλότητα και τον όλεθρο.

Η αναγνώριση της αξίας του *καιρού* για τον πολιτικό άνδρα ισοδυναμεί με τη βαθιά γνώση του μέτρου διότι σχετίζεται με την ακρίβεια που αποδίδει στην πράξη του. Ο ρήτορας συμβουλευέει: «Κράτιστον μὲν γὰρ τῆς ἀκμῆς τῶν καιρῶν τυγχάνειν»⁶⁶. Στο εν λόγω χωρίο του Ισοκράτη επισημαίνεται ότι η τήρηση του μέτρου προϋποθέτει την αξιοποίηση του *καιρού* που αφορά στην καίρια δράση του ηγεμόνος για την εφαρμογή της πολιτικής πράξης. Ο ηγεμόνας αξιολογεί τις συνθήκες και προβαίνει στην πράξη εφόσον βρίσκονται στην *ἀκμή* τους,

---

⁶⁵ Ίσοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 36, 6 - 8· πβ. G. Mathieu, ὁπ· αναφορικά με την πολιτική ηθική που εξέφραζε ο ρήτορας, σ. 201: «[...] θεμέλιο της πολιτικής ζωῆς ἦταν ἡ ἠθική, ...ἦταν ἀπόλυτα φυσικὸ ἡ ἀναμόρφωση τοῦ κράτους νὰ ἐκλαμβάνεται καταρχὰς ὡς πραγματικὴ ἀναμόρφωση χαρακτήρων καὶ ἠθῶν...», σχετικά με τις ηθικές ιδέες περί κράτους· πβ. Spitzer, *Das staatliche Ehrgefühl bei Isokrates*, σ. 386· πβ. Φ. Γ. Εφημέριος, «Πολιτικές και Κοινωνικές Ιδέες του Ισοκράτη», *International Journal of Ethics*, 43, 3, (1933), σ. 311: «Για αὐτόν, ἡ ἠθική, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ πολιτικὴ εἶναι τόσο στενὰ συνδεδεμένες καὶ ἀλληλένδετες πὺν κάποιοι φορὲς εἶναι δυνατόν νὰ ἀνιχνευθοῦν οἱ διαχωριστικὲς γραμμὲς. [...] Αὐτό εἶναι πὺν ἐκπαιδεῖ τοὺς ἀνθρώπους στὴ σωστή δράση, πραγματώνει τὴν ἀλληλεπίδρασή μεταξὺ τοὺς καὶ τοὺς διδάσκει νὰ διαχωρίζουν τὸ φαῦλο...».

⁶⁶ Ίσοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 33, 3-4, στο χωρίο εἶναι πρόδηλη ἡ ἀποψη τοῦ Ισοκράτη οτι ο ηγεμόνας ἔχει καθήκον νὰ στρατεύει τὴν ἠθικὴ βούληση τοῦ αφοῦ ἐλέγξει τὶς περιστάσεις ἐπιφέροντας ἰσορροπία τῶν παθῶν ὥστε ἡ δράση τοῦ νὰ χαρακτηριστεῖ πολιτικῶς ὀρθή καὶ ἠθική. Περί ἠθικῆς δράσεως καὶ τὴν προβολή τῆς ιδέας μεταγενέστερα τοῦ Ισοκράτη· πβ. Ἀριστ., *Ἠθ. Νικ.*, Β, 6, 1107 a 6-8, βλ. αναλυτικὰ, Δ. Κούτρα, *Πρακτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους*, Α' Ἠθική, ἐκδ.², Ἀθήνα, 2004, σσ. 144-148· πβ. F. Wolff, *Ο Ἀριστοτέλης καὶ ἡ πολιτικὴ*, μτφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1995, σ. 74, ὅπου προβάλλει ἡ ἀποψη οτι ἡ μορφή τῆς ἐξουσίας ἀφενὸς διασφαλίζει τοὺς δεσμούς μεταξὺ τῶν μερῶν, αφετέρου οτι ο πολιτικὸς ἢ βασιλεὺς ἀνάγεται στὸ κατεξοχὴν πρόσωπο πὺν γνωρίζει πὺς θα ὠδηγήσει τὴν πόλιν στὴν αὐτάρκεια καθὼς συστοιχίζει τὴν πράξη καὶ τὴν ἐπιθυμία με τὴ μεσότητα· στὸ ἐν λόγω χωρίο παραβάλλουμε τοῦ Ισοκράτη, *Παναθην.*, 30, 32: «Τίνας οὖν καλῶ πεπαιδευμένους, ἐπειδὴ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδοκιμάζω; Πρῶτον μὲν τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς πράγμασι τοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκάστην προσπίπτουσι, καὶ τὴν δόξαν ἐπιτυχῆ τῶν καιρῶν ἔχοντας καὶ δυναμένην ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ στοχάζεσθαι τοῦ συμφέροντος· τοὺς δὲ μὴ μόνον πρὸς ἐν τούτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅπαντα ταῦτα τὴν ἔξιν τῆς ψυχῆς εὐάρμοστον ἔχοντας, τούτους φημὶ καὶ φρονίμους εἶναι καὶ τελέους ἀνδρας καὶ πάσας ἔχειν τὰς ἀρετάς.», ὅπου ο ρήτορας διατυπώνει με σαφήνεια οτι ἡ παιδεία οφείλει νὰ μετουσιώνεται στὸ πολιτικὸ πρᾶττειν ὅπου ἐκδηλώνεται ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση ὡς σοφία καὶ ἐνότητα, πραγματώνοντας τὸ ἔργον - λόγον· πβ. Ν. Βολιώτης, «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ισοκράτους», *Πλάτων*, 30, (1978), σ. 135

δηλαδή στην πιο ευνοϊκή κατάσταση, καθώς γνωρίζει ότι η εκάστοτε πολιτική απόφαση που θα λάβει πρέπει να συναρτάται με την αναγκαιότητα του μέτρου ώστε να αξιολογηθεί ως ορθή.

Συμπεραίνουμε ότι ο Ισοκράτης, όπως και ο Πλάτων, αναγνώρισε στον ηγεμόνα τη δυνατότητα να αξιοποιεί τον *καιρόν* σε σχέση πάντοτε με το μέτρο ώστε να επιλέγει το πρέπον που σηματοδοτεί την ορθή απόφαση για κάθε περίπτωση.

3. Όψεις κοινωνικής συγκρότησης

Στην περίοδο του 6^{ου} αιώνα οι στοχαστές εμπνέονται από την πραγμάτευση για το κοσμογονικό είδωλο και διαμορφώνουν την πολιτική έννοια της *ευνομίας* για την οποία βασική πηγή αποτελεί το έργο *Εὐνομία* του Σόλωνα. Στη διαδικασία για την αναζήτηση της τάξεως στην πόλη αρθρώνεται η έννοια της ευνομίας σύμφωνα με την οποία υπαγορεύεται η απαρέγκλιτη τήρηση των νόμων⁶⁷. Οι κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές στο πεδίο της αθηναϊκής πόλεως κράτους προέβαλαν το αίτημα της διαμόρφωσης πολιτικών αναμορφωτών, οι οποίοι με τη σειρά τους εστιάζουν στην πράξη του πολίτη και

---

⁶⁷ Σόλων, *Εὐνομία*, απόσ. 4 west, μτφρ. Ι. Ν. Καζάζης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2012, www.greek-language.gr · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, Α, σσ. 173 κ.ε. · πβ. B. E. Hammond, *The political institutions of the Ancient Greeks*, Chicago, 1970, σ. 59: «Ο Σόλων σχεδίασε ένα μετριοπαθή σόστημα λαϊκής κυβέρνησης [...] ήταν λαϊκό, καθώς η πλειοψηφία των πολιτών είχε έναν ελεγκτικό ρόλο.» · πβ. M. Halberstadt, «On Solon's "Eunomia" (Frg. 3 D)», *The Classical Weekly*, 48, (1955), The Johns Hopkins University Press, σ. 201: «Μέχρι αυτό το σημείο, ο Σόλωνας εξετάζει τις αρνητικές συνέπειες της αδικίας. Αυτό είναι το αρνητικό μέρος του μηνύματός του, στο οποίο καταλήγει εδώ. Διότι, όπως συνοψίζει, αυτό είναι που είχε στο μυαλό του να επισημάνει στους Αθηναίους, δηλαδή, ότι η Δυσνομία επιφέρει πλήθος κακών στην Πόλη (30-31). Σε αυτά τα λόγια και σε συνδυασμό με εκείνα του επόμενου στίχου, κατανοούμε την κυρίαρχη σκέψη του ποιήματος.», όπου τονίζεται ότι η δυσνομία ελλοχεύει κινδύνους για τη δικαιοσύνη · πβ. V. Ehrenberg, «Origins of Democracy», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1, 4, (1950), σ. 538: «Ο Σόλωνας ήταν ο πρώτος που διεκδίκησε με καθαρά ανθρώπινους όρους τα αιώνια δικαιώματα της δικαιοσύνης και της ελευθερίας για κάθε μέλος της κοινότητας. Κανείς δεν θα αμφέβαλλε ότι έδωσε στον συνηθισμένο Αθηναίο πολίτη μια θέση, χωρίς την οποία δεν θα υπήρχε ποτέ δημοκρατία. Ακόμα και το καθεστώς που διαμόρφωσε περιείχε στοιχεία ουσιαστικά δημοκρατικού χαρακτήρα, όπως η συνέλευση στην οποία κάθε πολίτης μπορούσε να σηκωθεί και να μιλήσει, και ένα λαϊκό δικαστήριο στο οποίο κάθε πολίτης μπορούσε να προσφύγει.»

επιρεάζουν καθοριστικά την μετέπειτα πολιτική σκέψη του 5^{ου} αιώνα.

Ο προβληματισμός αναφορικά με την πολιτική ζωή, σύμφωνα με την παραδεδομένη αντίληψη, εντοπίζεται κυρίως στο Σόλωνα και στους φιλοσόφους Πυθαγόρα και Ηράκλειτο που αντλούν και μορφοποιούν την υφιστάμενη αντίληψη και διατυπώνουν κρίσεις που αφορούν πιθανότατα στην σχέση που διαμορφώνεται μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων εν αντιστοιχία με τη συμπαντική αρμονία⁶⁸. Πιο συγκεκριμένα ο Σόλων υποστηρίζει ότι μέσω της ευνομίας αποκαθίσταται η ανισορροπία στην πόλη και εξασφαλίζεται η ειρηνική συνύπαρξη των πολιτών. Καταδεικνύει ότι το *δημόσιον κακόν*⁶⁹ απορρέει από την διατάραξη των στοιχείων και τονίζει ότι η ευνομία *λειαινεί* την τραχύτητα, *πραϋνει* την αλαζονεία και *εὐθύνει* τις φαύλες κρίσεις που διασαλεύουν την τάξη του κοινωνικού και πολιτικού βίου επισημαίνοντας ότι το πολίτευμα καθίσταται ισχυρό όταν εδράζεται στην

---

⁶⁸ W. Jaeger, *Παιδεία*, Α, σ. 178: «Ὁ Σόλων παρομοίως, παρεκινεῖτο νὰ καταδείξῃ τὴν ὕπαρξιν σταθερᾶς τάξεως κατὰ τὴν πορείαν τῶν φυσικῶν γεγονότων καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, καὶ μαζὶ μὲ αὐτὴν ἐνὸς ἐνυπάρχοντος νοήματος καὶ ἐνὸς οὐσιαστικοῦ κανόνος ἐντὸς τῆς πραγματικότητος», στο απόσπασμα 9 west : «ἀνδρῶν δ' ἐκ μεγάλων πόλιν ἄλλεται, ἐς δὲ μονάρχου δῆμος αἰδρίῃ δουλοσύνην ἔπλεσεν. λίην δ' ἐξάραντ' <οὐ> ραϊδίον ἐστι κατασχεῖν ὕστερον[...]», ο Jaeger σχολιάζει ότι ο νόμος συνδέει την αιτία με το αποτέλεσμα στην εξασφάλιση της κοινωνικής τάξης, όπως ακριβώς συμβαίνει και στη φύση · πβ. B. E. Hammond, *The political institutions of the Ancient Greeks*, σ. 60: «Καθὼς ὁ Σόλων διέταξε ὅτι οἱ νόμοι ποὺ εἶχε δημιουργήσει θα ἰσχύουν γιὰ ἑκατὸ χρόνια, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἤθελε ἡ συνέλευση νὰ μὴν κάνει πολλὰ ἢ τίποτα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς νομοθεσίας.», ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ Σόλων θέσπισε ἓνα ἐνὸς φάσμα νόμων ποὺ προσδοκοῦσε νὰ εφαρμοστεῖ γιὰ πολλές δεκαετίες στὴν πόλιν τῆς Αθῆνας καὶ ἐπομένως ἔκρινε ὅτι εξασφαλίζουν τὴν σταθερότητα τοῦ πολιτεύματος · πβ. M. Halberstadt, «On Solon's "Eunomia" (Frg. 3 D)», *The Classical Weekly*, σ. 202: «Ἡ θεμελιώδης ιδέα τῆς ἐλεγχῆς, διατυπωμένη καταφατικά, εἶναι ὅτι κάθε μέλος τοῦ κράτους, οἱ "ἡγέτες τοῦ λαοῦ" καθὼς καὶ οἱ κυβερνώμενοι, ἔχει τὸ μερίδιό του στὴ διατήρηση τῆς καλῆς τάξης, ἡ συνέχιση τῆς καλῆς τάξης εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον του. Διότι ὁ καθένας εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὴν ευημερία τοῦ κράτους στο ὁποῖο ζεῖ.», στὴν ἐν λόγω μελέτη ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ πολιτικός τηρεῖ τὸ νόμο καὶ δεσμεύεται νὰ παρέχει ἀσφάλεια καὶ φροντίδα στοὺς πολῖτες, καθὼς ἡ πολιτικὴ ποὺ ἀσκεῖ ἀποτελεῖ τὸ ἐχέγγυο τῆς ἐπιτυχίας τῆς πόλης.

⁶⁹ Σόλων, *Εὐνομία*, 4, 26: «οὕτω δημόσιον κακὸν ἔρχεται οὔκαδ' ἐκάστωι» · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, Α', σ. 177, ὅπου τὸ *δημόσιον κακὸν* τοῦ Σόλωνα ἐρμηνεύεται ὡς *κοινωνικὸν κακὸν* καὶ πλήττει πολυεπίπεδα σύμφωνα μὲ τὸν μελετητὴ τὴν πόλιν ἐπιφέροντας διαμάχες μεταξὺ τῶν πολιτῶν ἐπισημαίνοντας ὅτι κάθε φορὰ ποὺ διαταράσσεται ἡ δικαιοσύνη ἡ πόλις καταστρέφεται καὶ ταχέως ἐπέρχεται ἡ δουλοσύνη · πβ. L. Schmidt, *Ἡ ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, σ. 196.

ισοσθένεια⁷⁰. Πρόκειται στην ουσία για υποτύπωση που διαπιστώνουμε στην σκέψη του Πλάτωνα ο οποίος όρισε μεταγενέστερα την σωφροσύνη ως «ἀνάσχεση τῶν δυνάμεων που θέτουν σέ κίνδυνο τὴν κοινωνικὴ συμβίωση»⁷¹, αναδεικνύοντας την σε κατεξοχήν πολιτική αρετή στον 5^ο αιώνα και συνδέοντας την πολιτική με τη φιλοσοφία⁷². Στο μεταρρυθμιστικό έργο του Σόλωνα εντοπίζεται η έννοια της συλλογικότητας των πολιτών οι οποίοι στο εξής αποτελούν ενεργά μέλη της πόλεως και κατέχουν δικαιώματα επικυρωμένα από το νόμο. Ως εκ τούτου, εμπλέκονται στην πολιτική ζωή της πόλης και ασκούν κριτική στο πολιτικό γίγνεσθαι που διαμορφώνεται από το είδος της εξουσίας και της διεύθυνσής της.

Η ύπαρξη της πόλεως ήταν η προϋπόθεση για να διαμορφωθεί το ιδεώδες της ευνομίας και να καθοριστεί σταδιακά η σχέση της με την ισονομία. Δια τούτο τονίζεται ότι η ιδέα που αρθρώθηκε στην περίοδο του 6^{ου} αιώνα αναφορικά με το είδος του βίου σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος απομακρύνεται από την αναζήτηση του κοσμογονικού ειδώλου εκβάλλει στον 5^ο αιώνα διαφοροποιημένη και απόλυτα προσαρμοσμένη στο δημοκρατικό περιβάλλον της Αθήνας. Στην παραδεδομένη αντίληψη κυριαρχεί η επιδίωξη του ανθρώπου - πολίτη να ζει σε καθεστώς που του επιτρέπει την ατομική ελευθερία εκ παραλλήλου με την αναζήτηση για το κοινό αγαθό χωρίς αυτή η

---

⁷⁰ M. Halberstadt, «On Solon's "Eunomia" (Frg. 3 D)», *ό.π.*, σ. 203: «Έχουμε όμως διδαχθεί από τα τελευταία γεγονότα της ιστορίας ότι καμία κυβέρνηση δεν μπορεί να διαρκέσει αν τα ηθικά πρότυπα, όπως ορίστηκαν από τον Σόλωνα για τους συμπατριώτες του, δεν τηρούνται από όλους, πολίτες και κυβερνώντες. Αλλά αν αυτά τα πρότυπα υπάρχουν, η καλύτερη μορφή κυβέρνησης είναι η δημοκρατία.»

⁷¹ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 195.

⁷² Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 195 · πβ. T. A. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως*, σ. 176: «[...] ὁ ἀρραβὼν τῆς πολιτικῆς ἰσχύος καὶ τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας πρέπει νὰ ἐκίνησε τὸ ζωνηρὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος[...]» · πβ. L. Strauss, *Η πόλη και ο άνθρωπος*, σ. 260: «Ισχυρό καθεστώς είναι εκείνο στο οποίο μια αρκετά ευρεία ομάδα, ενωμένη με βάση την πολιτική αρετή ενός αρκετά υψηλού επιπέδου, ἄρχει στο εὐρὸ φῶς τῆς μέρας, ἀφ' ἐαυτῆς», διαφαίνεται ότι ο Θουκυδίδης ομοίως συνηγορεί στη θέση ότι η σταθερότητα του πολιτεύματος είναι αποτέλεσμα αφοσίωσης στην αρετή της σωφροσύνης.

αντίληψη να δεσμεύει τον άνθρωπο στην ατομικότητα όπως εκφράστηκε στη νεωτερική εποχή καθώς ο πολίτης της αρχαίας ελληνικής σκέψης εξετάζεται υπό το πρίσμα της ηθικής δέσμευσης που προβάλλει ο ίδιος σε συνάρτηση με τη συλλογικότητα στην πόλη⁷³. Εν αντιστοιχία ο πολιτικός ασκεί πλέον την εξουσία στην πόλη που διέπεται από νόμους και ως πρόσωπο ταυτίζεται με την βούληση των πολιτών διότι κατόπιν της στρατιωτικής νίκης των Ελλήνων εναντίον της περσικής εισβολής διαμορφώνεται το αίτημα του ισονομικού βίου και προβάλλει η αναγκαιότητα για την πολιτική παιδεία. Ήδη στο Θουκυδίδη αξιοποιείται η έννοια της *ισότητος* προκειμένου να αναδειχθεί το ιδεώδες της δημοκρατίας όταν ο Αθηναγόρας ρωτά τους νεαρούς: «καὶ δῆτα, ὃ πολλάκις ἐσκεψάμην, τί καὶ βούλεσθε, ὧ νεώτεροι; πότερον ἄρχειν ἤδη; ἀλλ' οὐκ ἔννομον· ὁ δὲ νόμος ἐκ τοῦ μὴ δόνασθαι ὑμᾶς μᾶλλον ἢ δυναμένους ἐτέθη ἀτιμάζειν. ἀλλὰ δὴ μὴ μετὰ πολλῶν ἰσονομεῖσθαι; καὶ πῶς δίκαιον τοὺς αὐτοὺς μὴ τῶν αὐτῶν ἀξιοῦσθαι;»⁷⁴ προβάλλει την σπουδαιότητα της ίσης μετοχής στα ζητήματα της πόλης και ερμηνεύει το *ισονομεῖσθαι* ως εφελτήριο της πολιτικής τάξης.

Στο πολιτικό πειράσθαι που διαμορφώνεται ο πολίτης απηχεί τις αντιλήψεις της σύνολης εμπειρίας του, διατηρεί καθοριστική θέση στις αποφάσεις της πόλης και συμβάλλοντας στη διοίκηση καθίσταται ελεύθερος διότι κατανοεί ότι η ομοιογένεια του πολιτικού σώματος εξασφαλίζεται μέσω της απόκτησης της πολιτικής αρετής. Η ζωογόνος δύναμη του πολίτη ήταν η ενεργός δράση του στην πολιτική κοινωνία και κάθε παρέκβασή του οδηγούσε την πόλη σε κίνδυνο. Η ρηξικέλευθη θέση περί διδασκαλίας της πολιτικής αρετής⁷⁵ διαρρηγνύει το παραδοσιακό μοντέλο της κληρονομικής αριστείας του

---

⁷³ J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης*, σ. 166 · πβ. L. Strauss, *Η πόλη και ο άνθρωπος*, μτφρ. Γ. Μερτίκας, εκδ. Κουκκίδα, Αθήνα, 2020, σσ. 188 - 189.

⁷⁴ Θουκυδίδου, *Ἱστοριῶν*, Ζ, 38, 5.

⁷⁵ L. Schmidt, *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*, σ. 327 κ.ε.

πολίτη και θεμελιώνει ένα κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο όπου η γνώση των πολιτικών αρχών επισφραγίζει την καθολικότητα του νόμου και εξασφαλίζει τη συναίνεση των πολιτών στην εξουσία.

Η ενεργητικότητα του πολίτη ταυτίζεται με την αρετή και εκφράζεται ως ικανότητα του ατόμου να πράττει ορθά. Για να πραγματώσει την ορθοπραξία ο πολίτης χρειάζεται την πολιτική αγωγή καθώς στον 5^ο αιώνα έχει συνειδητοποιήσει ότι η πολιτική σκέψη συνδέεται άρρηκτα με την δράση του στο πολιτικό γίγνεσθαι. Στο έργο του Πλάτωνα *Πρωταγόρας* εντοπίζουμε ιδέες που εκφράστηκαν από τον Σόλωνα και εκβάλλουν στην πολιτική σκέψη της εποχής όπως είναι η ισονομία που περιγράφεται στο χωρίο: «*Ἐπὶ πάντας,*» ἔφη ὁ Ζεὺς, «*καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχουσιν ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν.*»⁷⁶, όπου καταδεικνύεται η αναγκαιότητα για την καθολική μετοχή των πολιτών στη δικαιοσύνη και στο πολιτικό πράττειν ώστε οι πολίτες να καταστούν «*χρήσιμοι εἰς τὸ λέγειν καὶ πράττειν*»⁷⁷, ειδάλλως η πολιτική συνύπαρξη θα ήταν ανύπαρκτη. Παράλληλα με την διαπίστωση αυτή συμπεραίνουμε ότι κάθε πραγμάτευση για τον πολίτη διεξάγεται εντός του πλαισίου της πόλης διότι η σύνολη δράση του αποτελεί προϊόν της εμπειρίας που βιώνει και αναδεικνύεται σε «*ἐμπειρική ἀξιολογία, ἢ ὅποια ἀποδίδει στήν πράξιν τὴν πρωτοκαθεδρία καὶ τὴν ἀναδεικνύει σὲ κριτήριον τῆς ἀξιολόγησιν τῆς συμπεριφορᾶς*»⁷⁸, όπως emphaticά τονίζεται από τους σοφιστές και τους φιλόσοφους.

---

⁷⁶ Πλάτωνος, *Πρωταγόρας*, 322d · πβ. A. E. Taylor, *Πλάτων*, σσ. 288 - 289 · για τις αντιλήψεις του Πρωταγόρα αναφορικά με τον πολίτη, πβ. W. K. C. Guthrie, *Οι σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, 3^η ανατύπ., εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003, σσ. 227 - 231.

⁷⁷ Πλάτωνος, *Πρωταγόρας*, 325c - 326e · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, Α, σ. 336 · πβ. Β. Α. Κόρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, σ. 186, όπου εκτενώς αναφέρεται στο παιδευτικό ιδεώδες όπως αρθρώνεται στην περίοδο του 5^{ου} αιώνα και στη συνάρτησή του με την πολιτική πράξη στο αθηναϊκό δημοκρατικό περιβάλλον.

⁷⁸ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 201 ·

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΣ

1. Φιλοσοφική παιδεία και ρητορεία: Πλάτων - Ισοκράτης

Στο έργο που συνθέτει ο Πλάτων για την έννομη πολιτεία και ο Ισοκράτης για την χρηστή διακυβέρνηση θεμελιώνεται η σχέση του ανθρώπου με την πόλη και εκδιπλώνουν την σκέψη ότι η πολιτική αρετή θεμελιώνεται στην προσπάθεια των ανθρώπων να εξασφαλίσουν την ευδαιμονία κατακτώντας την αρετή. Βασικό ρόλο στην σχέση πόλεως και πολίτη διαδραματίζει η φιλοσοφική παιδεία η οποία δεν αναφέρεται σε μια ορισμένη χρονική περίοδο στη ζωή του ανθρώπου ως μορφοποιητικός παράγων αλλά καθοδηγεί τον άνθρωπο στο εὖ ζῆν στοχεύοντας στην ολοκλήρωσή που είναι σύμφωνη με τη φύση του.⁷⁹ Σκοπός του παιδευτικού έργου στην πόλη είναι να κατορθώσει ο άνθρωπος να φτάσει στην καλοκαγαθίαν ⁸⁰ θέτοντας τάξη στην ψυχή του καθώς το ήθος της πόλης εξαρτάται από το ήθος της ατομικής ψυχής.⁸¹ Η δράση του πολίτη πλέον

---

⁷⁹ Πλάτ., *Πολιτ.*, 444c-e., *Αριστ.*, *Ἡθ. Νικομάχεια*, Β' 1099b 23-26., *Σοφ.*, *Φιλ.*, 902-903. Πβ. W. Jaeger, *Παιδεία, η Μόρφωση του Έλληνα Ανθρώπου*, Β' τομ., σ. 389., σχολ. 48: «Ἡ Ἀρετὴ ἀποτελεῖ τὴν ὑγίαν τῆς ψυχῆς: ἀποτελεῖ διὰ τοῦτο τὴν κανονικὴν διὰ τὸν ἄνθρωπον κατάστασιν, τὴν ἀληθῆ τοῦ φύσιν»· πβ. Κ. Βουδούρη, *Η ελληνική αρετολογία*, σ. 18· πβ. Α. Κοραή, *Προλεγόμενα στὰ Ἀριστοτέλους Ἡθικὰ Νικομάχεια*, ι' -κ', *Προλεγόμενα στοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφεῖς*, τομ. Γ', εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1990, 16-27· πβ. Τ. Μ. Olschewsky, «Ἡ κάθοδος στο σπήλαιον», στο *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1997, σ. 98: «[...] οἱ ἐξελίξεις στα πλατωνικά ἔργα ἔχουν ὡς σκοπὸ τὴ γνώση τοῦ ἀγαθοῦ γιὰ νὰ πράξουμε τὸ ἀγαθὸ, μὲ τὴν ἐμφανῆ Σωκρατικὴ πεποίθηση ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἐνάρετη πράξη ἐκδηλώνεται μέσα στὴν ἀνθρώπινη κοινότητα σύμφωνα μὲ τὴ δομὴ τῆς ἀνθρώπινης τῆς ἀνθρώπινης φύσεως»· πβ. R. Polansky & L. Viner, «Ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθυμία στὴν Πολιτεία», *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, σ. 140.

⁸⁰ W. Jaeger, *Παιδεία, η Μόρφωση του Έλληνα Ανθρώπου*, Β' τομ., σ. 195: «Ἡ οὐσία τῆς καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διὰ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν κακίαν, ἥτοι συλλαμβάνεται κατ' οὐσίαν ἠθικῶς»· πβ. Πλάτ., *Πολιτεία*, εισ., μτφρ., σχόλια, Κ.Δ. Γεωργούλης, 4^η εκδ., εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, σσ. VIII-IX.

⁸¹ Πλάτ., *Πολιτ.*, I 351e- 352a., II 368e., 369b., IV 431a-b., 442e-444a., 445c-d., V 541b., VIII 544d-e., 550c., 553e., IX 576c- 580c., *Ἀλκιβ.*, 129e-133c., *Αριστ.*, *Πολιτικά*, I 1252a 18-21., 1253a 28-39.· πβ. Κ. Βουδούρης, *Ψυχὴ καὶ πολιτεία*, Αθήναι, 1970, σσ. 53-4 · πβ. Ε. Μ. Δερμούσης, *Πλατωνικά Θέματα*, Συστηματικὴ προσέγγιση τῶν κυριότερων θεμάτων τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994, σσ. 131-138· πβ. Κ. Βουδούρης, «Περὶ τῶν εἰδῶν τοῦ βίου καὶ τοῦ αγαθοῦ», στο *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1997, σ. 35.

δεν αρκείται στην αναφορά της στα εξωτερικά ζητήματα της πόλης όπως συμπυκνώθηκε στην φράση *ἐν ὅπλοις*⁸² αλλά στρέφεται προς τον εαυτό θέτοντας εξ αρχής ότι είναι έργο της παιδείας. Η δράση των πολιτών έχει ως έρεισμα τον λόγο και ως στόχο τη θεραπεία της ψυχής⁸³ έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η επίλυση των προβλημάτων της πόλης όπως ακριβώς μια πληγή που χρήζει ιασης. Ως εκ τούτου η έννοια της ανδρείας κατανοείται στο εξής στην σφαίρα της πολιτικής δράσης και δεν εξαρκείται στην εκμάθηση της τεχνικής των όπλων δικαιολογώντας την άποψη ότι: «*Ἡ στροφή πρὸς τὸ ἐαυτὸν εἶναι καλὴ ἀρχὴ διὰ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν τοῦ ἔργου τῆς παιδείας καὶ οὐχὶ ἡ συζήτησις περὶ τὸ ἐν ὅπλοις μάχεσθαι*».⁸⁴

Η ενότητα της πόλεως αποτελεί ζητούμενο στην πολιτική σκέψη διότι η μόνη πολιτεία που μπορεί να χαρακτηριστεί άριστη είναι εκείνη στην οποία διαπιστώνεται ότι τα μέλη της λειτουργούν σε αδιάσπαστη ενότητα όπως τα μέλη του ανθρώπινου σώματος⁸⁵. Ο Πλάτωνας υποστηρίζει ότι: «*Καὶ ἥτις δὴ ἐγγύτατα ἐνὸς ἀνθρώπου ἔχει; [...] Ὁ αὐτὸς γὰρ ἔφη, καὶ τοῦτο ὁ ἐρωτᾶς, τοῦ τοιοῦτου ἐγγύτατα ἢ ἄριστα πολιτευομένη πόλις οἰκεῖ. Ἐνὸς δὴ οἶμαι πάσχοντος τῶν πολιτῶν ὅτιοῦν ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν ἢ τοιαύτη πόλις μάλιστα τε φήσκει ἐαυτῆς εἶναι τὸ πάσχον καὶ ἢ*

---

⁸² Πλάτ., *Λάχ.*, 182e- 183a.

⁸³ Κ. Θ. Πέτσιος, «Φιλοσοφική εννοιολογία και ιατρική σκέψη στο Βυζάντιο», στο: *Υγεία, νόσος, ίαση, από την Αρχαιότητα στον 20^ο αιώνα*, Πρακτικά εκδηλώσεων στο Αρχαιολογικό και Βυζαντινό μουσείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2017, σ. 61.

⁸⁴ Κ. Ι. Βουδούρης, «Η εις τούς πρώτους πλατωνικούς διαλόγους περί υπάρξεως αντίληψης και αι πολιτικάι αὐτῆς ὑποδηλώσεις», *Πλάτων*, 22, 43-44, (1972), σ. 68.

⁸⁵ Πλάτ., *Πολιτ.*, 462c-d: «οἷον ὅταν πον ἡμῶν δάκτυλός του πληγῇ, πᾶσα ἡ κοινωνία ἢ κατὰ τὸ σῶμα πρὸς τὴν ψυχὴν τεταμένη εἰς μίαν σὺνταξιν τὴν τοῦ ἀρχοντος ἐν αὐτῇ ἤσθετο τε καὶ πᾶσα ἅμα συνήλγησεν μέρους πονήσαντος ὅλη, καὶ οὕτω δὴ λέγομεν ὅτι ἄνθρωπος τὸν δάκτυλον ἀλγεῖ.». πβ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, 5^η έκδ., Αθήνα, 1970, σσ. 228- 232. πβ. Ε. Μ. Δερμούσης, *ό.π.*, σ. 139. Πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, «Λόγος και Πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφείν*, 14, (2016), σ. 157: «*Η πόλις συγκροτεῖ ἓνα ἔμφυχο οργανισμό, με τους πολίτες να απαρτίζουν το ἑγχρονο διστορικό σῶμα της [...] Εγγεγραμμένη, κατὰ συνέπεια, στον αξιακό ορίζοντα της συγκεκριμένης κοινότητος η πόλις προσωποποιεῖται καὶ προσγράφονται σ' αὐτὴ ιδιότητες καὶ ἐνεργήματα που προσοδιάζουν στα άτομα.*» πβ. Ι. Ν. Δάμπασης, «Αἱ ἱατρικαὶ ἀπόψεις τοῦ Σωκράτους», *Πλάτων*, 24, 24-48, (1972), σ. 230 κ.ε· αξίζει της προσοχής η παρατήρηση ὅτι η άποψη του Hebbel ερμηνεύει το ατομικό αἶσθημα ἐν σχέσει με τη ζωή, ὡς αναλογία του μέρους με το ὅλο, δίνοντας ψυχολογική ερμηνεία πβ. Β. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, σ. 440, σχ. 19.

συνηθήσεται ἅπαντα ἢ συλληπήσεται»⁸⁶, προβάλλοντας την άποψη ότι η ολοκλήρωση του ανθρώπου προϋποθέτει την ύπαρξη της πόλεως ως όλου προκειμένου οι πολίτες που λογίζονται ως μέρη της να αυτοπραγματώνονται πολιτικά και δικαιολογεί την άποψη ότι η πολιτική συμμετοχή αποτελεί την ύψιστη ανθρώπινη δραστηριότητα όπως εκφράστηκε και από τον Ισοκράτη ότι «οὐδὲν ἕτερον ἢ πολιτεία, τοσαύτην ἔχουσα δύναμιν, ὅσην περ ἐν σώματι φρόνησις»⁸⁷. Η φρόνηση λοιπόν είναι η αρετή που αξιοποιεί ο άνθρωπος στο πλαίσιο της πολιτικής και τον καθιστά ικανό να ασκήσει εξουσία στην πόλη.

Στόχος του πολιτικού είναι η ηθική βελτίωση των πολιτών. Στη θέση του Πλάτωνος, «σώζειν τὲ αὐτοὺς οἷοι τε ὧσιν καὶ ἀμείνους ἐκ χειρόνων ἀποτελεῖν κατὰ τὸ δυνατόν;»⁸⁸, διακριβώνεται η ηθική αποστολή του πολιτικού διότι η δύναμη του θα πρέπει να εκφράζεται ενάντια στην επιθυμία για εξουσία παρά ως δύναμη ηθική⁸⁹ όπως επιμαρτυρείται σε ποικίλους λόγους του Ισοκράτους και ιδιαίτερος στον *Περὶ Εἰρήνης* που τίθεται ως στόχος η μύηση της ψυχῆς των πολιτῶν «περὶ πάντα διαλεκτικωτέροις γίγνεσθαι», αναδεικνύοντας τη σύγκλιση των

---

⁸⁶ Πλάτ., *Πολιτ.*, 462 d · Ἀριστ., *Πολιτ.*, 1253a 20-21: «τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους ἀναιρουμένου γὰρ τοῖτ ὅλον οὐκ .εσται πὺς οὐδὲ χεῖρ» · πβ. Δ. Παπαδῆς, «Ἄτομο και πολιτεία στον Πλάτωνα», στο *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδοῦρη, Αθήνα, 1997, σχ. 3, σ. 123. · πβ. W. Jaeger, *ό.π.*, σχ. 30, σσ. 387-288. Για το αλληλέγγυον του πολίτη, πβ. Σόλων, *Εὐνομία*, 2 (3D): «αὐτὴ δὲ φθείρειν μεγάλην πόλιν ἀφραδίῃσιν ἄστοι βούλονται χρήμασι πειθόμενοι» πβ. επίσης, M. Halberstadt, «On Solon's "Eunomia" (Frg. 3 D)», σ. 199: «Ἡ ἐννοια της εὐθύνης αναδεικνύεται ἐντονα ἀπὸ την ἀρχὴ της ἐλεγείας: Ὅχι οἱ θεοὶ (1-4), ἀλλὰ οἱ ἴδιοι οἱ πολῖτες στοχεύουν στην καταστροφὴ της πόλῃς μας; διότι στην ἀνόητη ἀπληστία τους ἔχουν στο μυαλό τους μόνο την δική τους πλουτοκρατία (5-6). Ἡ ἄλλη κακὴ ρίζα εἶναι τὸ "παράνομο πνεῦμα των ηγετῶν του λαοῦ", και οἱ δύο, οἱ πολῖτες και οἱ ηγέτες τους, σύντομα θα υποφέρουν λόγω της μεγάλης τους ὕβρης (7-8), μια λέξη που ἐδῶ, ὅπως συχνά, ἔχει τη σημασία της "υπερβάσεως του σωστοῦ μέτρου".⁸ Ἡ ἀκόλουθη μεταφορὰ δίνει την ἐξήγηση: "... γιατί δεν καταλαβαίνουν πῶς να ἐλέγχουν την υπερτροφική τους λαιμαργία και να ταξινομήσουν με νηφαλιότητα τις ἀπολαύσεις που τους προσφέρονται στο συμπόσιο" (9-10).», ὅπου ἐρμηνεύεται η εὐθύνη του πολῖτη για την ευρυθμία της πόλῃς · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασικὴ σκέψη*, σ. 185.

⁸⁷ Ἰσοκρ., *Ἀρεοπαγητικός*, 14 · πβ. Χ. Αποστολόπουλος, «ΑΝΤΙ-ΠΛΑΤΩΝ. Η φιλοσοφικὴ θεώρηση της Ρητορικής στον Ἰσοκράτη», *Ελληνικὴ Φιλοσοφικὴ Επιθεώρηση*, 15, (1998), σσ. 15-17.

⁸⁸ Πλάτ. *Πολιτικ* 297 b, 1-3. Πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων ο ἄνθρωπος και τὸ ἔργο του*, σ. 459: «Ὁ συνετὸς ἄρχοντας ἔχει μία μόνο ἀπαράβατη ἀρχή: νὰ ἐπιτελεῖ ὅ,τι εἶναι σοφὸ και δίκαιο.» · πβ. L. Campbell, *The Sophistes and Politicus of Plato. A revised text and english notes*, Οξφόρδη, 1867, introduction, σ. viii.

⁸⁹ W. Jaeger, *Παιδεία*, τομ. Γ', σημ. 52, σ. 389: «Εἰς τὸν *Περὶ Εἰρήνης* τοῦ Ἰσοκράτους κατὰ παρόμοιον τρόπον μεταμορφοῦνται ἡ περὶ δυνάμεως ἀντίληψις καὶ ἡ "πλεονεξία" (= ἐπιθυμία τῆς δυνάμεως) εἰς δύναμιν ἠθικὴν, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν παραγράφων 31-35, οὗτω και τὴν ἄποψιν του αὐτὴν ἔλαβεν ὁ Ἰσοκράτης ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ "Γοργίου" καὶ "Πολιτείας" » · πβ. Ν. Βολιώτης, «Ἰσοκράτης και Πλάτων», *Πλάτων*, 29, (1977), σσ. 149 - 150.

απόψεων των στοχαστών. Αμφότεροι εξέφρασαν την σπουδαιότητα της παιδείας στην αφομοίωση των ηθικών αξιών τονίζοντας παράλληλα την επίδραση που ασκούν στον άνθρωπο.

Η πολιτική σύμφωνα με τον Πλάτωνα και τον Ισοκράτη καθίσταται λειτούργημα και διαμορφώνεται ο παιδαγωγικός χαρακτήρας της στο πλαίσιο της πόλης που στοχεύει στην αξιοποίηση των *ἐξαίρετων φύσεων*⁹⁰. Η άσκηση της πολιτικής εξουσίας κατά τον Ισοκράτη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την *παιδείσιν*, όπως αναφέρει στον λόγο πρὸς Νικοκλέα: «... ἔδει παιδεύεσθαι μᾶλλον τῶν ἄλλων, ἐπειδὴν εἰς τὴν ἀρχὴν καταστῶσιν»⁹¹, υπογραμμίζοντας ότι οι ηγεμόνες που αναλαμβάνουν την εξουσία πρέπει να διέπονται από βαθιά πολιτική παιδεία και ἦθος που φανερώνεται και τεκμηριώνεται στον λόγο.

Το ερώτημα «τις τοὺς κρατοῦντας τοῦ πλήθους ἐπ' ἀρετὴν προτρέψειεν, ἀμφοτέρους ἂν ὀνήσειε», κατ' ουσίαν λειτουργεί ως διηγετικής προτροπὴ για πολιτική παιδεία και περιλαμβάνει την αναγκαιότητα για ολόπλευρη μόρφωση του πολίτη που πρόκειται να ἡγηθῇ της πόλης. Αντίστοιχη ἀποψη καταθέτει και ο Αριστοτέλης που διατείνεται ότι η μελέτη καλλιεργεῖ τον ἄνθρωπο ἠθικά και τον καθιστᾷ κοινωνό στην πολιτική ζωή, «διὸ δεῖ μελετᾶν λόγον ἐκάστου δυνατόν εἶναι δοῦναι καὶ δέξασθαι...»⁹², θεμελιώνοντας την

---

⁹⁰ Ο Πλάτωνας επισημαίνει το ρόλο που διαδραματίζει η παιδεία, στην αλληγορία του σπηλαίου, παρουσιάζοντας τους δεσμώτες να διαβιούν *ἐν καταγείῳ οἰκήσῃ καὶ σπηλαιώδῃ* και επισημαίνει την ηθική προοπτική της στο πλαίσιο της πολιτείας· πβ. Πλάτ., *Πολιτ.*, 514 a· Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 60: «Ἡ ἀναγωγή τοῦ στοιχείου φύσις γιὰ κάθε ἄνθρωπο σὲ κριτήριο βασικό τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ἀξίας του εἶναι ἀρχὴ γνήσια δημοκρατική, ἀλλὰ τοσοῦτο ριζικά δημοκρατική, ὥστε συνάμα εἶναι καὶ γνήσια ἀριστοκρατική», σημ. 14., όπου παρατίθεται το χωρίο Θουκυδ., II, 37: «[...] κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκίμῳ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλέον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πένιν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκάλυται»· πβ. Α. Κελεσίδου, «Παιδεία, ο ἐν φιλοσοφία βίος κατὰ Πλάτωνα», *Φιλοσοφία και Παιδεία*, (2000), σ. 5.

⁹¹ Β. Λαοῦρδας, *Ισοκράτης και η εποχή του*, σ. 105.

⁹² Αριστ., *Ἠθ. Νικομ.*, 1113a 31- 33. Πβ. Δ. Παπαδῆς, *Ἡ ἐννοια του ἀγαθοῦ στον Αριστοτέλη*, στο *Φιλοσοφία, ανταγωνιστικότητα και ἀγαθὸς βίος*, εκδ. Κ. Βουδούρη & Ε. Μαραγγιανού, Αθήνα, 2005, σ. 249-251· πβ. Λεοντίνη, Ε., «Αριστοτελική πολιτική φιλία και φιλελεύθερη κοινότητα», *Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία και τα προβλήματα τῆς ἐποχῆς μας*, εκδ. Βουδούρης, Κ., Γεωργοβασιλῆς, Δ., (2009), σσ 93-113· πβ. Γ. Μποζώνης, «Ἡ φύσις τῆς ἀρετῆς κατὰ τον Αριστοτέλη», *Παρνασσός, ΔΗ'*, (1996), σ. 118.

ιστορικότητα του ήθους⁹³ όταν αναφέρει: «δεῖ τοὺς πράττοντας τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖν»⁹⁴. Η αναγκαιότητα για την πολιτική παιδεία του νέου ερμηνεύεται στο πλαίσιο δράσης του κατά την οποία ο πολίτης δεν επιτρέπεται να αφίσταται τις κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές αντ' αυτού υποχρεούται να διαμορφώνει τις συνθήκες που επιτρέπουν την ευοίωνη πρόοδο τους. Ως εκ τούτου, ο πολίτης είναι συνεχώς σε επαγρύπνηση και συμβάλλει καίρια στη διαμόρφωση των πολιτειακών ζητημάτων στην πόλη επιβεβαιώνοντας την άποψη ότι «η πολιτική είναι η συστηματική επιδίωξη της συλλογικής και αμοιβαίας ευδαιμονίας των ατομικών ψυχών ή εαυτών και χτίζεται πάνω σε αυτό που είναι το πιο πολύτιμο πράγμα για τον καθένα, την ψυχή τον εαυτό του και αντίστοιχα πάνω στην ευδαιμονία της ψυχής και του εαυτού του.»⁹⁵

Η πολιτική παιδεία προβάλλεται ως έρεισμα της κοινωνικής μετοχής και μετάληψης της επιστημονικής αλήθειας για όσους πράττουν «ἐπιτήδεια ἔργα, τείνοντα πρὸς ἀρετὴν»⁹⁶, υπογραμμίζοντας την επενέργεια της μάθησης στην άσκηση της πολιτικής. Ο πολίτης μέσω της φιλοσοφίας ανταποκρίνεται στον πολιτικό στίβο και προβάλλει τις ικανότητές στη συλλογική δράση αξιοποιώντας το νού.⁹⁷ Ως εκ τούτου, η πόλις ανάγεται σε σύμβολο στο πλαίσιο της οποίας ο άνθρωπος κατανοεί τη δύναμη που του προσφέρει το φως της

---

⁹³ Δ. Παπαδής, «Το πρόβλημα της ευδαιμονίας και η αριστοτελική του λύση», *Φιλοσοφία*, Ακαδημία Αθηνών, 17-18, (1987-1988), σσ. 358-362.

⁹⁴ Άριστοτ., *Ἠθικά Νικ.*, Β 2, 1104a 8-9 · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, III, σσ. 163-164, όπου αναφέρεται ότι, το σύνολο των Κυπριακών Λόγων καταδεικνύει την θεμελίωση της πρακτικής παιδείας του Ισοκράτη και αποτελούν παραδείγματα προς εκπαίδευση των νέων. Ο Ισοκράτης με τους παραινετικούς λόγους και τις επιστολές, που όπως ο ίδιος τονίζει, έχει επηρεαστεί από την αποφθεγματική ποίηση (*Πρὸς Νικοκλ.*, 43) όπως και ο Πλάτων, μέσω των ταξιδιών που πραγματοποιεί στη Σικελία, εκδιπλώνοντας τον φιλοσοφικό στοχασμό του και ο Ξενοφών στο έργο του *Κύρου Παιδεία*, επιχειρούν την συγκροτήσουν το πορτραίτο του ηγεμόνα και να στοιχειοθετήσουν τις αρετές που αντικατοπτρίζει στους πολίτες.

⁹⁵ J. Coleman, *ό.π.*, σ. 162 κ.ε · πβ. Γ. Βλάχος, «Απολογία της πολιτικής», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, (1984), σσ. 47- 49.

⁹⁶ Πβ. Δημόκρ., DK B 194: «αἱ τέρψεις ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι τὰ καλὰ τῶν ἔργων γίνονται» · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική σκέψη*, σ. «ἡ ἐπιδίωξη τῶν καλῶν ἔργων προϋποθέτει τὴ θέληση γιὰ μιὰ ἐπίπονη προσπάθεια».

⁹⁷ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική σκέψη*, σσ. 77-78.

γνώσης για να αγωνιστεί έναντι των κινδύνων της αμάθειας που συσκοτίζουν την σκέψη του και παρομοιάζεται με τον ήλιο ο οποίος κατέχει ζωογόνο δύναμη στην οικουμένη⁹⁸ διαπίστωση στην οποία έχει προβεί ο Ισοκράτης και διατύπωσε στο λόγο του *Επιτάφιος*.

Ο Ισοκράτης επιπλέον επισημαίνει τη διαφορά του απλού πολίτη από τον πεπαιδευμένο⁹⁹ προτάσσοντας σε κάθε περίπτωση τις πολιτικές ικανότητες του ανθρώπου που προορίζεται να ασκήσει την εξουσία και συμβουλεύει τον ηγεμόνα να γνωρίζει σε βάθος τον εαυτό του¹⁰⁰ και να φροντίζει να ασκεί το πνεύμα του τονίζοντας: «αὐτὸς ὑπὸ σεαυτοῦ παρακληθείης, εἰ δεινὸν ἡγήσαιο τοὺς χείρους τῶν βελτιόνων ἄρχειν καὶ τοὺς ἀνοητοτέρους τοῖς φρονιμωτέροις προστάττειν»¹⁰¹. Ως εκ τούτου, συνδέει την αρετή με την φρόνηση και επιρρωνύει την άποψη του ότι η αρετή εκφράζεται στο πολιτικό πεδίο δράσης.

Προτρέπει τον ηγεμόνα να διαθέτει αυτογνωσία για να καθίσταται ικανός να διακρίνει τις ηθικές ποιότητες των πολιτών τιθασεύοντας τα πάθη τους και αναδεικνύοντας τις αρετές αυτών¹⁰². Αξιοποιώντας στο χωρίο την έννοια της φρόνησης προσδοκά να καταστήσει σαφές ότι ο αγαθός ηγεμών κατορθώνει την επίτευξη του ύψιστου στόχου διότι χρησιμοποιεί την φρόνηση ως πρακτική πολιτική αρετή. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην χρήση των ζευγμάτων (τοὺς χείρους

---

⁹⁸ Υπερείδης, *Επιτάφιος*, 5: «ὁ ἥλιος πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέρχεται, τὰς μὲν ὥρας διακρίνων [εἰς τὸ π]ρέπον καὶ καλῶς πάντα καθ[ι]στὰς, τοῖς δὲ σ[ώ]φροσι καὶ ἐπ[ι]εικέσι τ[ῶν ἀνθρώπων] ἐπιμ[ε]λοῦμενος κ[αὶ] γεν[έ]σεως καὶ τροφῆς καὶ καρπῶν κ[αὶ] τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν εἰς τὸν β[ί]ον χρησίμων οὕτως κα[ὶ] ἡ πόλις ἡμῶν διατελεῖ τοὺς μὲν κακοὺς κολάζουσα, τοῖς δὲ δικαίοις β[ο]ηθοῦσα, τὸ δὲ ἴσον ἀντὶ τῆς ἀδικίας ἅπασιν ἀπονέμουσα».

⁹⁹ Για την επενέργεια και την αποτελεσματικότητα της φιλοσοφικής παιδείας του χρηστοῦ ηγεμόνος· πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σ. 80, σμμ. 163.

¹⁰⁰ Τ. Α. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως*, σ. 183, όπου διακριβώνεται η απήχηση του σωκρατικού «γνῶθι σαυτὸν» στην ισοκράτεια σκέψη και επιρρωνύεται η άποψη ότι η πολιτική ευδαιμονία εξαρτάται από το βίον και το ήθος του ανθρώπου, θέση στην οποία συνηγορεί ο Ισοκράτης.

¹⁰¹ Ισοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 14.

¹⁰² Ο Ισοκράτης ισχυρίζεται ότι οι αρετές που διακρίνονται στο πρόσωπο του ηγεμόνα, αφορούν κατά το ίδιο και τους πολίτες προβάλλοντας το αίτημα για την πρόκριση της αρετής. Η προσέγγιση πραγματοποιείται υπό το πρίσμα της *ἐνότητος* ήθικῆς καὶ πολιτικῆς. Για διεξοδική ανάλυση, πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σσ. 212 - 214.

- τῶν βελτιόνων) και (τοὺς ἀνοητοτέρους τοῖς φρονημωτέροις) διαυγάζεται η σύνδεση της αρετῆς με την φρόνηση καθώς οι παρατιθέμενες έννοιες λειτουργοῦν ως κριτήριο διαφοροποίησης των ηθικῶν ποιότητων που διαθέτουν οι πολίτες.

Αναφέρεται ρητά στη σπουδαιότητα της πολιτικῆς παιδείας που διαθέτει ο ηγεμῶν διότι κατά τον ρήτορα αποτελεί την κρηπίδα της ολοκληρωμένης παιδείας¹⁰³ ὅπως εκφράστηκε στην αρχαία πολιτική σκέψη της εποχῆς του. Ισχυρίζεται ὅτι εἶναι καθήκον του ηγεμόνα να ασκείται στη φιλοσοφική παιδεία και στην ενεργὸ δράση συμβουλευόντας: «ὅτι ἂν ἀκριβῶσαι βουλευθῆς ὦν ἐπίστασθαι προσήκει τοὺς βασιλέας, ἐμπειρία μέτιθι καὶ φιλοσοφία, τὸ μὲν γὰρ φιλοσοφεῖν τὰς ὁδοὺς σοι δείξει, τὸ δ' ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων γυμνάζεσθαι δύνασθαι σε χρῆσθαι τοῖς πράγμασι ποιήσει».¹⁰⁴ Προβαίνοντας στη δόμηση των κοινωνικῶν και ηθικῶν ιδεῶν περιγράφει το πλαίσιο δράσης των πολιτῶν προς το οποίο οφείλουν να συμμορφῶνουν τις πράξεις τους και εντὸς του οποίου φροντίζουν το πνεῦμα τους ὥστε να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους. Ο εν λόγω βίος τους καθιστᾶ χρηστοὺς πολίτες με σωφροσύνη και σοφία διανοίγοντας τον δρόμο για τη συναναστροφή τους με τον ηγεμόνα διότι ὅπως διακριβώνει ο Ισοκράτης οι συναναστροφές του ηγεμόνος οφείλουν να εντάσσονται σε ἓνα ποιοτικὸ πλέγμα δραστηριοτήτων στην πόλη ἀποψη που συμπυκνώνεται στην φράση: «τὸ μὲν γὰρ τῇ τυραννίδι πρέπει, τὸ δὲ πρὸς τὰς συνουσίας ἀρμόττει»¹⁰⁵. Η επιτυχία του ἔργου του υπαγορεύεται ἀπὸ το ἐπίπεδο ευδαιμονίας της πόλης με

---

¹⁰³ W. Jaeger, *Η μόρφωση του Έλληνα ανθρώπου*, Γ' τόμ., σ. 167 κ.ε.

¹⁰⁴ Ισοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 35, 1-5· ο Ισοκράτης θέτει τις προϋποθέσεις για την ασφάλεια του ηγεμόνος, προβάλλοντας την ἀποψη ὅτι η αρετὴ καθορίζει την ηθικὴ συμπεριφορά στην ἀσκηση της εξουσίας και προτρέπει: «Φυλακὴν ἀσφαλεστάτην ἡγοῦ τοῦ σώματος εἶναι τὴν τε τῶν φίλων ἀρετὴν καὶ τὴν τῶν πολιτῶν εὖνοιαν καὶ τὴν αὐτοῦ φρόνησιν· διὰ γὰρ τούτων καὶ κτᾶσθαι καὶ σώζειν τὰς τυραννίδας μάλιστα ἂν τις δύναιτο.» Σύμφωνα με τον Jaeger, η προσπάθεια του Ισοκράτη μέσω του προτρεπτικῶ λόγου, που απευθύνει στον ηγεμόνα, τον διαμορφώνει ως μονάρχη με ανώτερα ηθικά πρότυπα εξασφαλίζοντας την ωφέλεια τόσο του ἰδίου ὅσο και των πολιτῶν· πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, Γ', Σ. 131 κ.ε.

¹⁰⁵ Ισοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 34, 2.

αποτέλεσμα να καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ταυτίζει την έννοια της αρετής με την φρόνηση που λειτουργεί ως έρεισμα για την αποτελεσματική εφαρμογή της εξουσίας.

Έργο του πολιτικού είναι η ηθική και πνευματική τελείωση του πολίτη με απώτερο σκοπό να κυβερνά την πολιτεία. Εμφορούμενος από φιλοσοφική παιδεία «καθ' ὅσον εὐδαίμονι προσήκει γίγνεσθαι πόλει τούτου μηδαμῇ μηδὲν ἐλλείπουσα ἄρχη τε καὶ ἐπιστατῇ.»¹⁰⁶ εξασφαλίζει τη συνειδητή υπακοή στους νόμους από μέρους των πολιτών και ασκεί την εξουσία συλλήβδην για την πραγμάτωση της ευδαιμονίας στην πόλη. Η ευδαιμονία ομοίως για τον Πλάτωνα επιτυγχάνεται όταν ο πολίτης μέσα από την σχέση που θα διαμορφώσει με τη δικαιοσύνη καταστεί άνθρωπος της τελείας αρετής που *εἶναι κάτοχος τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄδικον ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος εἶναι δυστυχής*¹⁰⁷.

Ο άριστος ηγεμόνας προσβλέπει στην εν συνόλω ηθική βελτίωση της κοινωνίας αντικατοπτρίζοντας την προσωπική του ηθική διαβίωση μέσα σε αυτή διότι ενσαρκώνει ένα σύνολο αρετών σύμφωνα με το οποίο προτείνει να ζουν οι πολίτες.

Ο ηθικός βίος που πραγματώνει ο ηγεμόνας σε συνδυασμό με την αξιοποίηση των χρησίων πολιτών «ἐπὶ τῶν χρησίων αὐτοὺς δοκιμάζειν [...]»¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Πλάτ. Πολιτικ. 311c 4-6 · πβ. N. F. Jones, «Politics in the ancient world», *Ancient philosophy*, VII, (1987), σ. 235.

¹⁰⁷ W. Jaeger, *Παιδεία ή μόρφωση του Έλληνα ανθρώπου*, Γ' τόμ., σ. 104 · ο Πλάτων αντιπαραθέτει το βίο των φιλοσόφων εν αντιθέσει με τη ζωή των τυράννων προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι η ζωή των φιλοσόφων διέπεται από αρμονία ψυχής και αδιάκοπη επιθυμία για την επιδίωξη της ευδαιμονίας. Ως εκ τούτου, ο δίκαιος άνθρωπος χαρακτηρίζεται δίκαιος, διότι επιλέγει τη δίκαιη συμπεριφορά καθιστώντας τον ελεύθερο και ευτυχή σε αντίθεση με τον άδικο άνθρωπο που καταλήγει δυστυχής, διότι καταδυναστεύεται από τα πάθη, επιλέγει να επιδιώκει το *ἴδιον* συμφέρον και η συμπεριφορά του έχει αρνητικές πολιτικές επιπτώσεις · πβ. Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, 580 C-D, σ. 286: «[...] ὁ ἄριστος καὶ ὁ δικαιότατος εἶναι εὐδαιμενέστατος καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος πὺν ἔχει βασιλικώτατη ψυχὴ καὶ ἡμπορεῖ τὸν ἑαυτοῦ νὰ τὸν κυβερνᾷ ὡς ἄν βασιλεὺς, καὶ ὅτι κάκιος καὶ ἀδικώτατος εἶναι ἀθλιώτατος, καὶ αὐτὸς πάλι τυχαίνει νὰ εἶναι ὅποιος ἔχοντας τυραννικὴ ψυχὴ εἶναι ἀπολυταρχικώτατος τύραννος τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τῆς πόλης».

¹⁰⁸ Ισοκρ, *Πρὸς Νικ.*, 51, 8.

καθώς και το γεγονός ότι καταβάλλει επίπονη προσπάθεια στη διευθέτηση των πολιτικών ζητημάτων επιβεβαιώνει την άποψη για τον πολιτικό ότι «τὸν οὐχ ἕνα τῶν πολλῶν»¹⁰⁹ δικαίως διακρίνεται από τους υπόλοιπους πολίτες.

Στον εγκωμιαστικό χαρακτήρα των λόγων του Ισοκράτη επίσης εντοπίζεται η σπουδαιότητα της αξίας για τον πολιτικό άνδρα που συνίσταται στη συμπίεση των λόγων με τα έργα του προβάλλοντας τις ικανότητες και τις ηθικές αξίες του όπως επιμαρτυρείται και στο έργο του *Παναθηναϊκός*¹¹⁰ στο οποίο υποστηρίζει ότι οι αρετές του πολιτικού καθορίζουν το είδος του πολιτεύματος που θα εφαρμοστεί τονίζοντας ότι: «ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καθιστάναι καὶ τὰς ἄλλας πράξεις τοὺς ἰκανωτάτους τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς μέλλοντας ἄριστα καὶ δικαιοτάτα τῶν πραγμάτων ἐπιστατήσιν, τούτους μὲν ἐν ἀπάσαις ταῖς πολιτείαις καλῶς οἰκήσιν καὶ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· τοὺς δὲ τοῖς θραυστάτοις καὶ πονηροτάτοις ἐπὶ ταῦτα χρωμένους, καὶ τῶν μὲν τῇ πόλει συμφερόντων μηδὲν φροντίζουσιν, ὑπὲρ δὲ τῆς αὐτῶν πλεονεξίας ἐτοίμοις οὖσιν ὅτιον πάσχειν, τὰς δὲ τούτων πόλεις ὁμοίως οἰκήσεσθαι ταῖς τῶν προεστώτων πονηρίαις· τοὺς δὲ μήθ' οὕτω μήθ' ὥς πρότερον ἔπτον, ἀλλ' ὅταν μὲν θαρρῶσιν, τούτους μάλιστα τιμῶντας τοὺς πρὸς χάριν λέγοντας, ὅταν δὲ δείσωσιν, ἐπὶ τοὺς βελτίστους καὶ φρονιμωτάτους καταφεύγοντας, τοὺς δὲ τοιούτους ἐναλλάξ τοτὲ μὲν χεῖρον, τοτὲ δὲ βέλτιον πράξειν». Είναι σαφής ο διαχωρισμός των πολιτῶν στον οποίο προβαίνει ο Ισοκράτης προκειμένου να καθορίσει το διαφορετικό επίπεδο ηθικής στο οποίο βρίσκεται κάθε πολίτης ώστε να κατορθώσει ο πολιτικός να καλλιεργήσει ηθικές αξίες στους πονηροὺς και να αξιοποιήσει τους ηθικά πεπαιδευμένους προς ὄφελος της πόλης.

---

¹⁰⁹ Ισοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 50· ο Ισοκράτης κατενόησε την σπουδαιότητα της πράξης στο πολιτικό πεδίο προβάλλοντας ότι η σύζευξη λόγων και έργων καθιστά τον πολιτικό ως τον κατεξοχήν πολίτη· πβ. C. Murgier, «L'action et son «objet»: le prakton dans l' Ethique à Nicomaque», *Revue de philosophie ancienne*, XXIX, 2,(2011), σ. 42.

¹¹⁰ Ισοκρ., *Παναθ.*, 132-133· ο Ισοκράτης δίνει έμφαση στην ποιότητα του χαρακτήρα του πολιτικού, ο οποίος ασκεί την εξουσία, επισημαίνοντας ότι το πολίτευμα είναι απόρροια της εξουσίας που ασκείται σε κάθε περίπτωση.

Ο Ισοκράτης στην προσπάθειά του να δομήσει ένα κανονιστικό πλαίσιο ηθικής της πόλης¹¹¹ συνέθεσε την εικόνα του ηγεμόνος και προέβαλε τις αξίες που θα εκφράζονται αποκλειστικά από εκείνον όπως επιμαρτυρείται στο έργο *Ευαγόρας* ως εξής: «*ἀείμνηστον ἄν τὴν ἀρετὴν τὴν Εὐαγόρου παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ποιήσειεν*»¹¹². Υπογραμμίζει επίσης ότι χρέος των ρητόρων της εποχής είναι να υμνοῦν τους *ἄνδρας ἀγαθοὺς γεγενημένους* καθώς θα αποτελέσουν το πρότυπο μίμησης ώστε οι νεώτεροι *φιλοτιμοτέρως διέκειντο πρὸς ἀρετὴν, εἰδότες, ὅτι τούτων ὑπολογήσονται μᾶλλον ὢν ἂν ἀμείνους σφᾶς αὐτοὺς παράσχωσιν*.¹¹³

Το παιδευτικό έργο¹¹⁴ που προβάλλεται στην πλατωνική και ισοκράτεια σκέψη λοιπόν στοχεύει στη διάπλαση της *κοσμίας φύσεως* των ανθρώπων οι οποίοι «*ὁρθῶς μεταλαβοῦσι παιδείας*» και παράλληλα αποτελεί για τον ηγεμόνα ρητό στόχο να καταστούν μέτοχοι των αρετῶν διότι «*τούτων μὲν μεταλαβὼν τῶν δοξῶν ὄντως σῶφρον καὶ φρόνιμον, ὥς γε ἐν πολιτείᾳ, γίγνεται*»¹¹⁵, ώστε ομοιοτρόπως και οι πολίτες διάγουν ενάρετο βίο και ευτυχῆ¹¹⁶. Διατυπώνεται η άποψη ότι οι κυβερνήτες της πολιτείας είναι εκ παραλλήλου οι παιδαγωγοί των πολιτῶν και ορίζεται ως καθήκον του πολιτικού να «εξαναγκάσει» τους πολίτες να ζουν

---

¹¹¹ Κ. Θ. Πέτοιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική*, σσ. 196-197 · πβ. Ε. Αλεξίου, *Ρητορική και ιδεολογία: Ο Φίλιππος Β' της Μακεδονίας στον Ισοκράτη και σε συγχρόνους του*, σ. 21 κ.ε

¹¹² Ισοκρ., *Ευαγόρας*, 4, 5-6.

¹¹³ Ισοκρ., *Ευαγόρας*, 5.

¹¹⁴ W. Jaeger, *ό.π.*, υπογραμμίζεται η βαθιά παιδεία που οφείλει να διαθέτει ο ηγέτης, σ. 301: «*Ἡ παιδεία ἀπετέλει, δι' αὐτὸν, τὴν λύσιν ὅλων τῶν ἀλύτων προβλημάτων. Οἱ κυβερνήται του εἶναι τὰ εὐγενέστερα πρῶντα τῆς παιδείας καὶ ἀποτελεῖ καθήκον των νὰ εἶναι οἱ εὐγενέστεροι παιδαγωγοί*» · πβ. Ι. Ν . Θεοδορακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, σσ. 60-64: «*τὸ ἄτομο ἐφ' ὅσον μένει ἀμετάλαβο ἀπὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἀντικειμενικὸ τῆς πόλης, περιορισμένο ἀπόλυτα στὸν κύκλο τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ, χωρὶς τὸ διάλογο μὲ τοὺς ἄλλους γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς πόλης...εἶναι σὰν νὰ ἀδειάζει*». Πβ. C. J. Rowe, σ. 243: «*the point is to distinguish a citizen's wisdom from that of the king*».

¹¹⁵ Πλάτ. *Πολιτικ.* 309e5-7 · πβ. Θουκ., *Ἱστορ.*, II 40: «*Μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν*».

¹¹⁶ Γ. Βλαστός, *Πλατωνικές Μελέτες*, μτφρ., Ι. Αρζόγλου, εκδ., ΜΙΕΤ., Αθήνα, 2000, σ. 170 · για τη συνάρτηση ευτυχούς βίου και ποιότητας χαρακτήρα του πολίτη, πβ. Κ. Βουδούρης, «*Περὶ Δικαιοσύνης*», *Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία*, (1989), σ. 75: «*Ο δίκαιος ἄνθρωπος ζεῖ σὲ κοινωνίες, ἀποφεύγει τὴν ὕβρη καὶ τὴ βία[...]* κάνει κάτι παραπάνω ἀπὸ τὸ νὰ συμμορφώνεται ἁπλῶς στὰ κρατοῦντα ἤθη, ἀναδεινύει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐξοχο στὸν κοινωνικὸ τοῦ περίγυρο, ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς ποιότητος τοῦ χαρακτήρα».

σύμφωνα με τους κανόνες ηθικής στο πλαίσιο της πόλης. Άλλωστε η αμέλεια της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης όπως επιμαρτυρείται και στα έργα του Πλάτωνος¹¹⁷ είναι η αιτία να εμπλακεί η πόλη σε πλήθος κακών. Η θέση αυτή προβάλλει και την επιτακτική ανάγκη να συναρμόζεται η πολιτική με την ηθική και συγκεκριμένα να διαπλάθεται ο άριστος ηγεμών που έχει ως αποστολή να καθοδηγεί τους πολίτες στην αρετή διαμορφώνοντας την ηθοκεντρική¹¹⁸ προσέγγιση της πολιτικής εν γένει.

Όταν ο ηγεμών ασκεί τον έλεγχο¹¹⁹ και συντονίζει τον κοινωνικό βίο μέσω της τέχνης της συνύφανσης σύμφωνα με τον Πλάτωνα «τοῖς δ'εὐγενέσι γενομένοις τε ἐξ ἀρχῆς ἤθεσι θρεφθεῖσι», καλλιεργεί την ανάπτυξη των φυσικών κλίσεων και πραγματώνει τη συμπλοκή της ευγενικής ψυχής με την ζωογόνο δύναμη της αγωγής¹²⁰. Μυεί τους πολίτες στη σωφροσύνη και τη σοφία¹²¹ δημιουργώντας έναν δεσμό που χαρακτηρίζεται από τον φιλόσοφο θεϊκός διότι επιτυγχάνει τη συναρμογή ανθρώπων που διαφέρουν μεταξύ τους χαρακτηρίζοντας τον δεσμό «τοῦτον θειότερον τὸν σύνδεσμον ἀρετῆς μερῶν φύσεως ἀνομοίων καὶ ἐπὶ τὰ ἐνάντια φερομένων.»

Καθώς ο ηγεμών οφείλει να αποβλέπει στο "ἕτερον" και να λειτουργεί ως πρότυπο για τους πολίτες διαπιστώνουμε ότι στοχεύει στην καλλιέργεια κοινής δύναμης και ιδέας στις εξαιρετές φύσεις οι οποίες είναι επιδεκτικές μαθήσεως

---

¹¹⁷ Πλάτ., *Γοργ.* 519a · πβ. AW. Nightingale, «Plato, Isocrates, and the property of philosophy», *Genres in Dialogue: Plato and the Construct of Philosophy*, Cambridge University Press, (1995), σσ. 13-59.

¹¹⁸ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ. 31.

¹¹⁹ Πλάτ. *Πολιτεία*, εισ., μτφρ., σχόλια, Κ. Δ. Γεωργούλης, 4^η εκδ., εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2009, 412a: «Δὲν θὰ μᾶς χρειαστεῖ λοιπὸν στὴν πόλιν μας, νὰ ἔχωμε πάντοτε ἓνα προϊστάμενο ποὺ νὰ ξαίρη ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἂν πρόκειται νὰ μένη ἀσάλευτη ἡ τάξις τῆς πολιτικῆς κοινότητος».

¹²⁰ W. Jaeger, *Παιδεία*, Β' τομ., σ. 300: «οὐδεὶς θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσκή τὴν ὑψιστὴν ἐξουσίαν χωρὶς νὰ ἔχη τὴν καλυτέραν μὀρφωσιν» · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασική σκέψη*, σ. 196: «ἡ ἀρετὴ συνιστᾷ ἓνα μόνιμο γνῶρισμα, ἀποτέλεσμα συγκερασμοῦ φυσικῶν προδιαθέσεων καὶ παιδείσεως» · πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σχ. 41., σ. 77.

¹²¹ Κ. Bormann, *Πλάτων*, σ. 105: «ἡ σοφία εἶναι γνώση ποὺ συνδέεται με τὴν πρακτική».

και «συνδεῖν ὑπάρξαντος τοῦ περὶ τὰ καλὰ καγαθὰ μίαν ἔχειν ἀμφοτέρα τὰ γένη δόξαν»¹²². Συνενώνοντας σε ένα σώμα την ανδρεία και τη σωφροσύνη¹²³ η πολιτεία «τὸν βίον ὁμονοία καὶ φιλία συναγάγουσα κοινόν»¹²⁴ μπορεί να αξιώνει την ειρήνη και να διαμορφώνει φιλικούς δεσμούς μεταξύ των πολιτών της.

Δικαιολογείται η άποψη επίσης ότι ο πολίτης που είναι ικανός να σκέφτεται ηγείται των υπολοίπων. Διατυπώνοντας την άποψη ότι: «ἐκεῖνο δὲ πάντες ὁμολογοῦσιν, ὅτι δεῖ τὸν καλῶς πεπαιδευμένον ἐξ ἐκάστου τούτων φαίνεσθαι βουλευέσθαι δυνάμενον»¹²⁵ όπως συνομολογείται από τους πολιτικούς στοχαστές της εποχής διαθέτει τη δυνατότητα να διαμορφώνει το πρότυπο που θα ακολουθήσουν οι πολίτες για να κατανοήσουν την σπουδαιότητα του ορθού τρόπου του πράττειν¹²⁶. Η συνεχής διαδικασία στην οποία βρίσκεται ο πολιτικός άνδρας «περὶ τῶν γυμνασίων τῶν τῆς ψυχῆς» και αφορά στην άσκηση του στη φιλοσοφική παιδεία υποδεικνύει την υποχρέωση που έχουν ομοίως οι πολίτες να μαθητεύουν στη φιλοσοφία διότι «περὶ τὴν φιλοσοφίαν ὄντες» δομοῦν το πρότυπο του βίου.

Σύμφωνα με την άποψη του Ισοκράτη όταν ο πολιτικός ασκεί την εξουσία

---

¹²² Πλάτ. Πολιτικ. 310e 6-8.

¹²³ Πλάτ. Νόμοι, 4, 712 A: «Ὅταν εἰς ταυτὸν τῷ φρονεῖν τε καὶ σωφρονεῖν ἡ μεγίστη δύναμις ἐν ἀνθρώπῳ ξυμπέσῃ, τότε πολιτείας ἀρίστης καὶ νόμων τῶν τοιούτων φύεται γένεσις» · ο Κ. Τσάτσος επισημαίνει τη διαφορά μεταξύ των εννοιῶν φρόνησις και σωφροσύνης στον Πλάτωνα, εστιάζοντας στον χαρακτήρα αὐτῶν (ενεργητικός - παθητικός), τονίζοντας παράλληλα την ενότητα των αρετῶν, ὅπως προβάλλονται στους Νόμους, αναλυτικά πβ. Κ. Τσάτσος, «Πλάτωνος Πολιτικά II: Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ Νόμοι», στο: Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνῶν, (1966), σχ. 22, σ. 191: «Ἡ φρόνησις ἀποτελεῖ τὴν ἡγεμονεύουσαν ἀρετὴν, διότι δι' αὐτῆς κατευθύνεται ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ ἀγαθόν, αὕτη ὁρίζει τὴν πορείαν καὶ τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς πράξεως. Νομ. 688 b, 965 c. Ἡ φρόνησις διαφέρει τῆς σωφροσύνης. Ὅπως ἡ σοφία οὕτω καὶ ἡ φρόνησις θέτει τὸ κατὰ λόγον ὀρθόν · ἔχει κατὰ τοῦτο ἐνεργητικὸν χαρακτήρα. Ἀντιθέτως ἡ σωφροσύνη ἔχει παθητικὸν χαρακτήρα · ἀποτελεῖ τὴν ἀρετὴν δι' ἧς δέχεται τις τὰς ἐπιταγὰς εἴτε τῆς σοφίας εἴτε τῆς φρονήσεως καὶ συμμορφοῦται πρὸς αὐτὰς. Νόμ. 710 a. Ἡ τοιαύτη φρόνησις ἐπομένως πρέπει νὰ ὑπάρχῃ παρὰ τοῖς ἄρχουσι» · πβ. Η. Γεωργούλας, «Τὸ ψυχολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς πρώτης παιδείας στοὺς Νόμους τοῦ Πλάτωνος», Φιλοσοφία, 41, (2011), σσ. 109 - 112.

¹²⁴ Πλάτ. Πολιτικ. 311b9-11. πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, Φιλοσοφία τῆς ιστορίας κατὰ Πλάτωνα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1982, σ. 26.

¹²⁵ Ἰσοκρ., Πρὸς Νικ., 51.

¹²⁶ Jaeger, ὁ.π, Γ' τομ., σσ. 172, 216: «περὶ θέσεως οἱ ἡσοκράτεια παιδεία ἀφορὰ συλλήβδην τὴν πόλιν».

με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζει το συλλογικῶς ὑπάρχειν¹²⁷ διότι ο ηγεμὼν εμφορεῖται ἀπὸ σωφροσύνη καὶ γνωρίζει ὅτι ο εγκρατὴς βίος αντικατοπτρίζει τὴ δύναμη τοῦ νὰ κατισχύει τῶν ἡδονῶν. Ἡ διαρκὴς προτροπὴ γιὰ χαλιναγώγηση τῶν παθῶν τοῦ ηγεμόνα εἶναι εμφανὴς στὴ σκέψη τοῦ Ἰσοκράτη υπογραμμίζοντας ὅτι: «*ἂν μηδεμιᾷ δουλεύῃς τῶν ἡδονῶν, ἀλλὰ κρατῇς τῶν ἐπιθυμιῶν μᾶλλον ἢ τῶν πολιτῶν*»,¹²⁸ δικαιολογεῖ τὴν ἀποψη τοῦ ὅτι προσφέρει ἐχέγγυο τῆς αποτελεσματικῆς διαχείρισης τόσο τοῦ εαυτοῦ τοῦ ὅσο καὶ τῶν πολιτῶν.

Πρὸς ἐπίρρωση τῆς θέσης προβάλλεται ὁ αγωνιστικὸς χαρακτήρας¹²⁹ τῆς ἀρετῆς καὶ υποδεικνύει ὅτι ὁ πολιτικὸς ἄνδρας στὸ δημόσιο βίῳ δὲν πρέπει συμπεριφέρεται φυγόποινα ἀλλὰ νὰ μένει πιστὸς στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση. Οφείλει λοιπὸν νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ αυτοκυριαρχία καὶ νὰ χαλιναγωγεῖ τὰ πάθη γι' αὐτὸ ὁ ρήτορας προτρέπει τὸν ηγεμόνα νὰ κυριαρχεῖ στὸν εαυτὸ τοῦ «*ἄρχε σαυτοῦ μηδὲν ἡττῶν ἢ τῶν ἄλλων, καὶ τοῦθ' ἡγοῦ βασιλικώτατον*»¹³⁰, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ διαχειριστεῖ καὶ τὶς ἐπιθυμίες τῶν πολιτῶν καὶ νὰ ἔχει πλήρη συνείδηση ὅτι δεσμεύεται ἀπὸ τὰ ἠθικὰ ὅρια τῆς συλλογικότητος ποὺ τὸν βοηθοῦν νὰ υπερισχύει τῆς ατομικότητος.¹³¹ Σύμφωνα με τὸν Κ. Θ. Πέτσιο, «*ἡ αὐτοσυγκράτηση, ἡ σπουδαιότητα τῆς ὁποίας ἐμφατικὰ τονίζεται στὰ κείμενα τῶν ρητόρων, εἶναι μία ἐπίπονη ἀπόπειρα ὑποταγῆς τοῦ ἐπιθυμητικοῦ στὸν λογισμό, ποὺ καταξιώνει τὸν πολίτη στὸ πλαίσιο τῆς πόλεως*»¹³² καὶ τεκμηριώνεται ὅτι μέλημα τῶν ρητόρων αποτελοῦσε ἡ καθοδήγηση τοῦ πολίτη

---

¹²⁷ Κ. Θ. Πέτσιο, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ στὴν κλασικὴ σκέψη*, Αθήνα, ἐκδ. Gutenberg, 2018, σ. 192.

¹²⁸ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικοκλ.*, 29, 4-6.

¹²⁹ Κ. Θ. Πέτσιο, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ*, σ. 192: «*ἡ σωφροσύνη εἶναι πολιτικὴ ἀρετὴ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀναπόδραστα ἡ ἀτομικὴ ἠθικὴ ἐξεικονίζεται καὶ στὸν τρόπο τῆς δημόσιας συμπεριφορᾶς*».

¹³⁰ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 29, 3-6.

¹³¹ Κ. Θ. Πέτσιο, *ὁ.π.*, σ. 192 κ.ε.

¹³² Κ. Θ. Πέτσιο, *ὁ.π.*, σ. 193.

στην αντίσταση για εκδήλωση της ατομικής συμπεριφοράς στην πόλη.

Τίθεται λοιπόν το αξίωμα ότι κάθε άνδρας που αναλαμβάνει τα ηνία της εξουσίας οφείλει πρωτίστως να εξουσιάζει τον εαυτό του. Η θέση αυτή ερμηνεύεται από την ισχυρή θέληση του ηγεμόνα να διαφοροποιείται από τους ανθρώπους που επιζητούν τον ηδονικό βίο διότι ο ίδιος καθίσταται εξέχον παράδειγμα για τους πολίτες όπως υπογραμμίζεται στο έργο του Ισοκράτη Νικοκλή, «ἄμα δὲ παράδειγμα καταστήσαι τὸν τρόπον τὸν ἑαυτοῦ τοῖς ἄλλοις πολίταις».¹³³

Η ηθική παραίνεση που εκφράζει ο Ισοκράτης ότι: «*δῆλον γὰρ ὡς ὁ μὴδὲν ὦν αὐτὸς χρήσιμος οὐδ' ἂν ἄλλον φρόνιμον ποιήσῃε τοὺς δὲ νοῦν ἔχοντας καὶ δυναμένους ὄρᾳ πλέον τι τῶν ἄλλων περὶ πολλοῦ ποιοῦ καὶ θεραπείε, γινώσκων, ὅτι σύμβουλος ἀγαθὸς χρησιμώτατον καὶ τυραννικώτατον ἀπάντων τῶν κτημάτων ἐστίν. Ἦγοῦ δὲ τούτους μεγίστην σοὶ ποιεῖν τὴν βασιλείαν, οἵτινες ἂν τὴν διάνοιαν τὴν σὴν πλεῖστ' ὠφελῆσαι δυνηθῶσιν*», καταδεικνύει την εμμένεια του ρήτορα να εξαίρει την ορθή συμπεριφορά του ηγεμόνα εστιάζοντας στην αξιοποίηση του *χρήσιμου πολίτη*.¹³⁴ Στον πρακτικό βίο ο ηγεμόνας επιλέγει να συναναστρέφεται με συνετούς πολίτες και να τον συμβουλεύουν πεπαιδευμένοι άνδρες διότι αποδεικνύει την υπεροχή του στοχεύοντας στην επιμέλεια τόσο των πολιτών όσο και στην επίλυση των προβλημάτων που ταλανίζουν την ισορροπία στην πόλη.

Ο ρήτορας συμβουλεύει ακόμη «*μηδεμίαν ἡμέραν διαλείπης οὐ κατατρίψεις...*», να μην εγκαταλείπει την καθημερινή τριβή με την γνώση και την ολοκλήρωση σπουδαίων έργων εξαίροντας την αξία των πνευματικῶν αγαθῶν που πρέπει να

---

¹³³ Ισοκρ., Νικοκλής, 37, 6-7.

¹³⁴ Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σ. 59· περί νόμιμης επιδίωξης του ωφέλιμου που εγγράφεται στην πολιτική συμπεριφορά, πβ. σ. 219: «Οἱ ἀναφορὲς στὴν ἀρετὴ συγκλίνουν σὲ ἓνα σημεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση ὁ πολίτης νὰ εἶναι χρήσιμος στὴν πόλιν [...]».

απολαμβάνει. Προτρέπει επίσης το εξής: «βούλον δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις, μὴ τὰς εἰθισμέναις ἄγειν σοι δωρεάς, ἅς ὑμεῖς πολὺ πλείονος ἀγοράζετε παρὰ τῶν διδόντων ἢ παρὰ πωλοῦντων»¹³⁵ για να καταδείξει τον πλούτο της φιλοσοφικής αγωγής και τη βαθιά επιρροή που ασκεί στους πολίτες όπως αποδεικνύεται με την έκφραση της πολιτικής του συμπεριφοράς εν συνόλω.

Στην ιδέα που απορρέει από το ισοκρατικό έργο ότι η εγκράτεια είναι πολιτική αρετή¹³⁶ διαπιστώνεται ότι ο ηγεμόνας όντως διάγει βίον εγκρατή καθώς «ἡγοῦμενος τῶν ἡδονῶν ἄλλ' οὐκ ἀγόμενος ὑπ' αὐτῶν».¹³⁷ Κατανοεί ότι ευτυχώντας ο ίδιος σε ένα πλαίσιο συνετούς συμπεριφοράς πραγματώνει την αρετή θέτοντας ως προτεραιότητα την ευημερία του συνόλου. Ομοίως οι πολίτες μιμούμενοι τον ηγεμόνα θα επιδιώξουν την εξασφάλιση της εσωτερικής αρμονίας και θα δημιουργήσουν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους στην πόλη που θα στηρίζονται στο δίπολο παιδείας - δράσεως.

Εκ παραλλήλου σύμφωνα με τον Ισοκράτη ο ηγεμών οφείλει να μοχθεί και «μὴ ῥαθυμεῖν, μηδ' ἀμελεῖν»¹³⁸ για την πόλη που διοικεί διατηρώντας την ψυχική και πνευματική ισορροπία· «ὥστ' οὐδενὶ τῶν ἀσκητῶν οὕτω προσήκει τὸ σῶμα γυμνάζειν ὥς τοῖς βασιλεύουσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν»¹³⁹, διότι υποστηρίζει με σθένος ότι η καλλιέργεια της ψυχῆς προκρίνεται έναντι της εκγύμνασης του σώματος. Ο δρόμος¹⁴⁰ που διανύει και λειτουργεί συμβολικά για την αρετή είναι επίπονος και απαιτεί μεγάλη ψυχική προσπάθεια διότι κάθε πολίτης παρομοιάζεται με

---

¹³⁵ Ισοκρ., *Πρὸς Νικοκλ.*, 54, 2-6.

¹³⁶ Κ. Θ. Πέτοιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, σ. 209.

¹³⁷ Ισοκρ., *Εὐαγόρας*, 45, 5-6. · πβ. Στοβ. Ανθ., *Ὑποθήκαι Περὶ βασιλείας ΜΗ'*, Διωτογένεος Πυθαγορείου ἐκ τοῦ Περὶ βασιλείας (περ. 400 π.Χ.), 62, 18-21: «ὥστε ὅστις βασιλεὺς σώφρων μὲν ἐντὶ περὶ τὰς ἡδονάς, κοινωνατικὸς δὲ περὶ τὰ χρήματα, φρόνιμος δὲ καὶ δεινὸς περὶ τὰν ἀρετάν, οὗτός κ' εἴη κατὰν ἀλάθηαν βασιλεὺς».

¹³⁸ Ισοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 10, 3-5.

¹³⁹ Ισοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 11, 2-5.

¹⁴⁰ B. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, σ. 317, σ. 323: «Νέα πολυσημία καὶ μεγάλη δημοτικότητα ἀποκτᾶ τὸ ἡσιόδειο σύμβολο τοῦ δρόμου στὶς ἠθικὲς θεωρίες, στὸ πεδίο ἐπομένως γιὰ τὸ ὁποῖο εἶχε δημιουργηθεῖ».

πολεμιστή που «πρέπει νὰ βρεῖ τὸ θάρρος στὸν ἐσωτερικὸ του κόσμου».¹⁴¹

Ἡ προσπάθεια του Πλάτωνα καὶ του Ἰσοκράτη γιὰ τὴν διαμόρφωση πολιτικῶν ιδεῶν καταδεικνύει τὴν συμπίρευση τῆς φιλοσοφίας με τὴν ρητορεία καὶ ἀμφότεροι υποστήριξαν ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὴν καλλιέργεια ἀρετῆς εἶναι μιὰ δίκαιη κοινωνία ὅπου ἐκλείπουν οἱ δεσποτικές μορφές ἐξουσίας, καλλιεργεῖται ὁ σεβασμὸς καὶ εφαρμόζεται ἡ δύναμη τῆς πειθούς¹⁴². Καταλήγουν ὅτι στὴν πόλη που ἀποτελεῖ τὸ πεδίο δράσης ὁ πολίτης ισορροπεῖται ψυχικὰ μέσω τῆς ἀσκήσης καὶ τῆς φροντίδας ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἰσοκράτης καθὼς «τῆς παιδεύσεως καὶ τῆς ἐπιμελείας μάλιστα δυναμένης τὴν ἡμετέραν φύσιν εὐεργετεῖν»¹⁴³ εὐεργετεῖται ἡ φύση τοῦ πολίτη. Διαμορφώνοντας τὸ πρότυπο¹⁴⁴ ὁ Ἰσοκράτης θέτει τὸν ἡγεμόνα «οἷον ὑπεθέμεθα δεῖν εἶναι τὸν ὀρθῶς βασιλεύσοντα καὶ τὴν πόλιν ὡς χρὴ διοικήσοντα»¹⁴⁵, ὥστε νὰ προβάλλει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιλέγει «τοῖς φρονιμωτάτοις τῶν παρόντων»¹⁴⁶ συστήνοντας τὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς πράξης χωρὶς νὰ παραβλέπει τὴν παιδευτικὴ ἐπιρροή τόσο τῶν ποιητῶν ὅσο καὶ τῶν σοφιστῶν.

2. Ἡ ἀρετὴ ὡς διάσταση τοῦ πολιτικῶς πράττειν

Στὴν ιστορικὴ πορεία τῆς πόλης διαπιστώνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ καθόρισε τὸν τρόπο ζωῆς σύμφωνα με τὸν ὁποῖο κάθε πολίτης ἐξέφρασε τὴν ἀτομικότητα τοῦ

---

¹⁴¹ B. Snell, *ὁ.π.*, σ. 317.

¹⁴² Αὐτόθι, σχ. 14, σ. 459: «τὸ μὴτ' ἀναρχον μὴτε δεσποτούμενον (696) · αὐτὴ ἡ σκέψη, βασικὴ γιὰ κάθε δημοκρατία, προέρχεται ἀπὸ τὸν Σόλωνα : δῆμος ... μὴτε λίαν ἀνεθεὶς μὴτε βιαζόμενος (ἀπ. 5, 8)».

¹⁴³ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 2, 12.

¹⁴⁴ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 11, 2-5. Ἰσοκρ., *Ἀρεολ.* 22: «τοιούτους γάρ ἤλπιζον ἔσεσθαι καὶ τοὺς ἄλλους οἷοι περ ἂν ὧσιν οἱ τῶν πραγμάτων ἐπιστατοῦντες» · πβ. G. Mathieu, *Οἱ πολιτικὲς ιδέες τοῦ Ἰσοκράτη*, σχ. 32, σ. 224.

¹⁴⁵ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 13.

¹⁴⁶ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 13, 2.

σε σχέση με τους συμπολίτες του. Οι πολίτες λειτουργώντας σε ένα οργανικό σύνολο κατόρθωσαν να διαμορφώσουν την πολιτική συνθήκη καθώς αναγνώρισαν αρετές στο πολιτικώς πράττειν που επιβεβαίωσαν την λειτουργία της πόλεως ως ζωντανού οργανισμού. Λαμβάνοντας υπόψη μας ότι ή ἀρετή υποδηλώνει μιὰ διαμορφωμένη στάση τοῦ ατόμου στο πλαίσιο τῆς πόλεως¹⁴⁷, διανοίγεται ο δρόμος για την πραγμάτευση των ὁρων δικαιοσύνη, σωφροσύνη και ανδρεία στο πλαίσιο του πολιτικώς πράττειν προκειμένου να καταστεί σαφής η πολιτική λειτουργία τους.

Αρχικά, ο ὅρος *δίκη*¹⁴⁸ ὅπως εκφράστηκε στην ομηρική εποχή¹⁴⁹ υποδηλώνει την ευταξία του σύμπαντος¹⁵⁰ και ο άνθρωπος λογίζεται ως δίκαιος όταν δεν παραβιάζει την οντολογική και κοσμική τάξη. Κατ' αναλογίαν κάθε άνθρωπος οφείλει να εναρμονίζει τις ενέργειές του με την τάξη της πόλεως, να εκπαιδευτεί, να κυβερνά και να κυβερνάται καθ' υπαγόρευση της αρετῆς της δικαιοσύνης προκειμένου «να καταλάβουμε με ποιον τρόπο συμπεριφοράς - ατομικής, πολιτικής και «θρησκευτικής»- οφείλει να συμμορφωθεί ο άνθρωπος για να πραγματωθεί η τάξη κι ο Λόγος δηλαδή η ορθή αντιστοιχία ανάμεσα στην οργάνωση του κόσμου, της

---

¹⁴⁷ Κ. Θ. Πέτοιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 175.

¹⁴⁸ Astius, *Lexicon Platonicum*, I, Berlin, 1908, σ. 532., περί χρήσης των ὁρων *δίκαιος*, *δίκη*, *δικαιοσύνη* στον Πλάτωνα· πβ. F. Blaise, «Poétique, Politique, Religion. Solon entre les dieux et les hommes (l' Eunomie et l'Élégie aux Muses)», *Revue de philosophie ancienne*, σσ. 12-14.

¹⁴⁹ Όμηρ., *Ίλιάς*, 482-495: «ἐν μὲν γαῖαν ἔτευζ', ἐν δ' οὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν, ἡέλιόν τ' ἀκάμαντα σελήνην τε πλήθουσσαν, ἐν δὲ τὰ τεῖρεα πάντα, τὰ τ' οὐρανὸς ἔστεφάνωται, Πληϊάδας θ' Ὑάδας τε τὸ τε σθένος Ὠρίωνος Ἄρκτον θ', ἦν καὶ Ἄμαξαν ἐπὶ κλησιν καλέουσιν, ἢ τ' αὐτοῦ στρέφεται καὶ τ' Ὠρίωνα δοκεύει, οἷη δ' ἄμμορός ἐστι λοετρῶν Ὠκεανοῖο. ἐν δὲ δύοίησε πόλεις μερόπων ἀνθρώπων καλὰς. ἐν τῇ μὲν ῥα γάμοι τ' ἔσαν εὐλαπίναι τε, νόμφας δ' ἐκ θαλάμων δαΐδων ὕπο λαμπομενιάων ἡγίνεον ἀνὰ ἄστρον, πολὺς δ' ὕμναιος ὀρώρει»

Μέσα από το συμβολικό χαρακτήρα της περιφημῆς ασπίδας του Αχιλλῆα διαπιστώνεται η πρώτη άποψη περί απονομῆς της δικαιοσύνης στο πλαίσιο μιας κοινότητας πολιτῶν εν αντιστοιχία της κοσμικῆς ευταξίας στην ομηρικῆ σκέψη.

¹⁵⁰ DK, *Πυθαγόρειοι*, b1 a 65-67: «τὴν τε ἀρετὴν ἀρμονίαν εἶναι καὶ τὴν ὑγίειαν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἅπαν καὶ τὸν θεόν· διὸ καὶ καθ' ἀρμονίαν συνεστάναι τὰ ὅλα. φιλίαν τε εἶναι ἐναρμόνιον ἰσότητα».

Πόλης και της ψυχικής ιεραρχίας»¹⁵¹. Η πλατωνική και ισοκράτεια θέση που διατυπώνεται στην κλασική περίοδο ότι ο άνθρωπος ως πολιτικό ον έχει έναν συγκεκριμένο προορισμό στην πόλη βασιίζεται στην ιδέα που διέπει το έργο τους κατά την οποία κάθε άνθρωπος, ως σπουδαίος¹⁵², δραστηριοποιείται και επιχειρεί να πραγματώσει την *εὐδαιμονίαν*¹⁵³ εντός του πλαισίου της πολιτικής κοινότητας. Όπως διακριβώνεται στη συμπαντική πραγματικότητα η αρμονία ομοιοτρόπως συντελείται η ενότητα των αρετών στην πόλη που διασφαλίζει την κοινωνική ευδαιμονία εφόσον η ίδια ως άλλο σύμπαν σύμφωνα με τον Κ. Θ. Πέτσιο, «[...] σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ ἄτομα, διαθέτει τὸ γνῶρισμα τῆς ἀθανασίας [...] θέτει νόμους, διαθέτει φρόνημα και καλοκαγαθίαν», περικλείει τις αρετές της σωφροσύνης και της ανδρείας ενώ παράλληλα «διαμορφώνει μιὰ σχέση τόσο μὲ τὸ θεῖο, ὅσο και μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς ἔννοια γένους και ἔχει συνείδηση τῆς πνευματικῆς της ιδιαιτερότητας».¹⁵⁴

Η δικαιοσύνη αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για τη σύσταση της πόλης καθώς οι άνθρωποι ὁπως επιμαρτυρεῖται στο ἔργο Πρωταγόρας «πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὕτω εἶχον [...] ἡδίκουν ἀλλήλους ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην»¹⁵⁵, υπογραμμίζοντας ὅτι η πολιτική τέχνη κατέχει τον ρόλο της ρυθμιστικῆς αρχῆς

---

¹⁵¹ Φ. Σατελέ, *Η Φιλοσοφία*, τομ. Α', επιμ. Φ. Σατελέ, μτφρ., Κ. Παπαγιώργης, 2^η εκδ., εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1989, σ. 59: «Δικαιοσύνη σημαίνει τάξη, αποτελεσματικότητα και ορθολογικότητα [...]».

¹⁵² Πβ. Κ. Βουδοῦρης, «Τα εἶδη βίων, ο τρόπος βίου, το επιθυμειν και το αγαθόν», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, (1997), σ. 37 : «Γιὰ νὰ ἐκτιμήσουμε σωστὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς πλατωνικῆς ἀνάλυσης μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε ἀπλῶς τὰ ὅσα λέγει γιὰ τὸν τρόπο βίου τοῦ ἰσονομικοῦ ἀνθρώπου» · πβ. E. Zeller-W. Nestle, *Die Philosophie der Griechen*, μτφρ. Χ. Θεοδορίδη, εκδ. Παν/μιο Θεσσαλονίκης, Αθήνα, 1942, σ. 171 · πβ. B. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, σ. 336.

¹⁵³ V. J. Gray, *Περὶ Διακυβέρνησης*, υποσημ 2., σ. 13: «ο ὅρος εὐδαιμονία ἀποδίδεται ὡς «ευτυχία» ὅταν πρόκειται γιὰ προσωπικὸ βίωμα, και «επιτυχία» ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ συλλογικὴ ἐμπειρία μιᾶς κοινότητος».

¹⁵⁴ Κ. Θ. Πέτσιος, ὁ.π., σσ. 165-167.

¹⁵⁵ Πλάτ., *Πρωτ.*, 322. b · γιὰ τὴ σωκρατικὴ ἀντίληψη περὶ δικαιοσύνης και τῆς ἐπιρροῆς τῆς στὴν πλατωνικὴ σκέψη · πβ. Γ. Ξ. Σάντας, *Σωκράτης Φιλοσοφία* στους πρώτους διαλόγους του Πλάτωνα, μτφρ. Δ. Βούβαλη, επιμ. Α. Χατζησταύρου, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1997, σσ. 585-587: «[...] πεποιθήση του Σωκράτη εἶναι ὅτι ἡ τέχνη τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία εἴςου ἐμπεριέχει τὴ γνώση γιὰ τὴν καλύτερη κατάσταση τῆς ψυχῆς [...] ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα σύνολο ἀρχῶν και κανόνων τέτοιο, ὥστε ὅταν ἓνας ἀδίκος ἄνθρωπος τὸ ἐνστερνιστεῖ, θὰ μπορέσει νὰ ξαναγίνει δίκαιος».

και ενσαρκώνεται εντός της πόλης με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να αντιλαμβάνονται πρακτικά την λειτουργία της καθώς και τον όλεθρο που επιφέρει η απουσία της αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι: «[...] εἰ γιγνομένην πόλιν θεαισάμεθα λόγῳ καὶ δικαιοσύνην αὐτῆς ἴδοιμεν ἂν γιγνομένην τὴν ἀδικίαν»¹⁵⁶. Στην προσπάθεια της ορθῆς συγκρότησης της πόλεως σημείο αναφοράς για την φιλοσοφική σκέψη τίθεται το εἶδος του ἀρχοντος που κυβερνά ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ ἀπὸ τον Σωκράτη: «τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων».

Στο πεδίο δράσης της πολιτικῆς ἐξουσίας η δικαιοσύνη καθορίζεται σε σχέση με τον ἄλλο ἀφοῦ ὅπως υπογραμμίζει ο Ἀριστοτέλης, «[...] αὕτη μὲν οὖν ἡ δικαιοσύνη ἀρετὴ μὲν ἐστὶ τελεία, ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς ἀλλὰ πρὸς ἕτερον. [...] διὰ δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο καὶ ἀλλότριον ἀγαθὸν δοκεῖ εἶναι ἡ δικαιοσύνη μόνη τῶν ἀρετῶν, ὅτι πρὸς ἕτερόν ἐστιν», επιθυμώντας να ερμηνεύσει ὅτι η δικαιοσύνη ὡς ἀρετὴ δεν λογίζεται χωρὶς την παρουσία του ἄλλου ἀτόμου καθὼς οἱ δίκαιες πράξεις του εγγράφονται στο πλαίσιο της πόλης και καθορίζουν την ποιότητα των ἀξιών του.¹⁵⁷ Κάθε πολίτης πράττει δίκαια σε σχέση με τον ἕτερον καταδεικνύοντας ὅτι η δικαιοσύνη εἶναι κοινωνικὴν ἀρετὴν¹⁵⁸ που εφαρμόζεται στην λειτουργικὴ πραγματικότητα της πόλης.¹⁵⁹

Ο Ἰσοκράτης στην ρητορικὴ παράδοση τονίζει ὅτι «κάθε ἀρετὴ διαπιστώνεται σὲ διαφορετικὲς συνθήκες καὶ στὴν προκειμένη περίπτωσις ἡ ὕπαρξις τῆς δικαιοσύνης

---

¹⁵⁶ Πλάτ., Πολιτ., 369Α · πβ. Κ. Τσάτσος, «Πλάτωνος Πολιτικά Ι», στο: *Ἀρθρα Πρακτικῶν Ακαδημίας Αθηνῶν*, (1966), σ. 154: «Ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸν χῶρον τῆς πολιτείας κατέχει θέσιν ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς σκέψεως. Ἀποτελεῖ τὴν ἐνωτικὴν ἀρχὴν [...]».

¹⁵⁷ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ ρητορικὴ*, σ. 200 · για τὴν ἐννοία της δικαιοσύνης καὶ τὴ θέση της στην ἀξιολογικὴ κλίμακα της ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης πβ. Ε. Barker, *Ο πολιτικὸς στοχασμὸς στην ἀρχαία Ελλάδα. Ο Πλάτων καὶ οἱ καταβολές του*, μτφρ. Κ. Κολιόπουλος, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, 2007, σ. 380 κε. · Ε. Μαραγγιανοῦ, «Ἡ ἐννοία της δικαιοσύνης στους ἀρχαίους Ἕλληνες φιλοσόφους», *Παρνασσός*, Ν', (2008), σχ. 23, σ. 75 - 77 · πβ. G. Vlastos, «Δικαιοσύνη καὶ εὐτυχία στην πολιτεία», *Πλατωνικὲς μελέτες*, σ. 175 · πβ. G. Vlastos, «Isonomia», *American Journal of Philology*, 74, (1953), σ. 355.

¹⁵⁸ Ἀριστοτέλης, Πολιτικά, Γ13, 1283a, 39 - 40: «κοινωνικὴν γὰρ ἀρετὴν εἶναι φημὲν τὴν δικαιοσύνην, ἥ πάσας ἀναγκάσιον ἀκολουθεῖν τὰς ἄλλας».

¹⁵⁹ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ ρητορικὴ*, σ. 203, σχ. 100.

διαγιγνώσκεται ἐν ταῖς ἀπορίαις»¹⁶⁰, λαμβάνοντας υπόψη του την ανθρώπινη φύση επιχειρεί να προσδώσει στην αρετή της δικαιοσύνης ανθρωπολογικό χαρακτήρα εξετάζοντας την στο πλαίσιο της πολιτικής κοινωνίας. Η αρετή της δικαιοσύνης χαρακτηρίζεται ως ηθική ποιότητα διότι ο πολίτης όταν βρίσκεται στην αμήχανη κατάσταση της επιλογής του ορθού έναντι του *ῥαδίου*ς επιλέγει να εφαρμόσει στην πράξη το ορθό που συστοιχίζεται με τον βαθμό της ηθικότητάς του αποδεικνύοντας ότι κάθε αρετή σχετίζεται απόλυτα με την πολιτική λειτουργικότητα στην πόλη.

Ο πολιτικός αποτελεί τον κατεξοχήν πολίτη που ασκεί την εξουσία και εφαρμόζει την αρετή. «Σῶμα εὐθύς καὶ τὴν ψυχὴν διαφέρων»¹⁶¹, υπερέχει για τη σωματική του ευρωστία και την καλλιέργεια των ψυχικών ικανοτήτων του και σύμφωνα με την παραδεδομένη αντίληψη ασκεί επιστήμη. Διαχωρίζοντας το έργο του από ό,τι είναι ενάντιο και μη προσφιλές αξιοποιώντας το νου καθώς *ἔοικε ἡμῖν τὰ μὲν ἕτερα καὶ ὅποσα ἀλλότρια καὶ τὰ μὴ φίλα πολιτικῆς ἐπιστήμης ἀποκεχωρίσθαι, λείπεσθαι δὲ τὰ τίμια καὶ συγγενή*.¹⁶² Γνωρίζει και επιλέγει ως αρωγούς όσες επιστήμες συντρέχουν και τελειοποιούν το έργο της πολιτικής

---

¹⁶⁰ Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σχ. 95, σ. 201 κε· για την οντολογική θεμελίωση της δικαιοσύνης, πβ. Χ. Μαλεβίτσης, «Από τον μύθο στον λόγο», *Φιλοσοφία*, 1, (1971), σ. 91: «Ἐδῶ θεμελιώνεται ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν δρωμένων στὴν κοσμικὴ ἐπιφάνεια. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς Δικαιοσύνης ἀποκαθιστᾷ τὰ δρώμενα, θεμελιώνοντάς τα σὲ μιὰ ὕψιστη ἐσωτερικὴ ἀξία, ἡ ὁποία ικανοποιεῖ τὴν πιὸ ἀκραία ἀξίωση τῆς ὑποστάσεως».

¹⁶¹ Πλάτ. *Πολιτικ.* 301e2-5., 286 a 3., *Ὑπερείδ.*, *Ἐπιτάφ.*, 6, 8: «ἀλλ' οἶμαι πάντας εἰδέναι ὅτι τούτου ἕνεκα τοὺς παῖδας παιδεύομεν, ἵνα ἀγαθοὶ ἄνδρες γίγνωνται τοὺς δὲ γεγενημένους ἐν τῷ πλέμῳ ἄνδρας ὑπερβάλλοντας τῇ ἀρετῇ πρόδηλον ἐστίν ὅτι παῖδες ὄντες καλῶς ἐπαιδεύθησαν». Πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική*, σημ. 19, σ. 181. Πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1980, σσ. 82-83.

¹⁶² Πλάτ. *Πολιτικ.* 303 e 8-11· πβ. Κ. Τσάτσος, «Πλάτωνος Πολιτικά II», *ό.π.*, σ. 190.

όπως είναι η δικαστική, η στρατηγική και η ρητορική¹⁶³ χωρίς να πλανάται κατά τη διακυβέρνηση της πόλης. Η επιστήμη του πολιτικού χαρακτηρίζεται ως εκ τούτου διευθυντική και «*ταύτην ἐπιτροπεύουσαν ἄρχειν συμπασῶν τῶν ἄλλων*» ασκεί έλεγχο στις υφιστάμενες επιστήμες που συμπράττουν στο έργο της.

Στο πεδίο της πολιτικής πράξης η σωφροσύνη λειτουργεί ως οδοδείκτης για να αποτραπεί η διάσπαση της ενότητας της πόλης. Συγκεκριμένα ο Πλάτων για τον πολιτικό που διέπεται από την αρετή της σωφροσύνης διατείνεται ότι κρίνει με ορθότητα και κατοπτεύει τις δευτερεύουσες επιστήμες υπερβαίνοντας «*μετὰ βασάνων*» τις δυσκολίες που ανακύπτουν στο έργο της συνύφανσης. Προβαίνει στη στάθμιση των παραγόντων που επιδρούν στην πολιτική η οποία «*γινώσκουσαν τὴν ἀρχὴν τε καὶ ὁρμὴν τῶν μεγίστων ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγκαιρίας τε περὶ καὶ ἀκαιρίας*»¹⁶⁴. Διέπεται από σωφροσύνη διά τούτο εποπτεύει τη δράση των λοιπών επιστημών και δύναται «*τὰς ἄλλας τὰ προσταχθέντα δρᾶν*» προκειμένου να τις καθοδηγεί στο έργο τους καθορίζοντας παράλληλα «*ἐκάστη πρᾶξιν*» των δευτερευουσών επιστημών. Η πνευματική οξυδέρκεια που χαρακτηρίζει τον πολιτικό λοιπόν τον οδηγεί στην πραγμάτωση της ειρηνικής συνύπαρξης των αντιμαχόμενων μερών της ψυχής «*καὶ μὴν σωφροσύνην γε ἀνδρείας μὲν ἕτερον, ἔν δ' οὖν καὶ τοῦτο μῶριον ἦς κακείνο*»¹⁶⁵ καταδεικνύοντας τη δυναμική της

---

¹⁶³ Μ. Gagarin, «Εἰκός και πειθῶ: ο Πλάτων και η πρόωμη ελληνική ρητορική», μτφρ. Π. Σεράνης, στο: *Πειθῶ, η ρητορική, δεκατρία μελετήματα*, επιλ., επιμ. Δ. Γ. Σπαθάρας, Λ. Τζαλλήλα, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2003, σσ. 31-37. Περί πολιτικού χαρακτήρα της ρητορικής · πβ. Β. Κύρκος, *Αρχαῖος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, σ. 303 κ.ε. Περί σχέσεως φιλοσοφίας και ρητορικής · πβ. W. K. C. Guthrie, *Οι Σοφιστές*, σσ. 221-227 και G. Mathieu, *ὁ.π.*, σ. 200: «*Για τον Ισοκράτη κράτος και άτομο έχουν τις ίδιες ηθικές υποχρεώσεις, και δεν υπάρχει μεγαλύτερη αρετή να επιδείξουν από το σεβασμό των νόμων, και τη σωφροσύνη, ούτε μεγαλύτερο ελάττωμα από την έλλειψη μέτρου, την ὕβριν*» · Β. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, σχ. 14 σ. 459 · για την ποιοτική διαφοροποίηση των τεχνών και τη θέση που κατέχουν στο έργο του Πολιτικού καθώς και για την εκτενή ανάλυση περί πραξολογίας, πβ. Κ. Ι. Δεοποτόπουλος, «Στοιχεία πραξολογίας στον Πολιτικό του Πλάτωνος», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, (1991), σσ. 102 - 103.

¹⁶⁴ Πλάτ. Πολιτικ. 305d1-5.

¹⁶⁵ Πλάτ. Πολιτικ. 306b3-5. Πβ. Κ. Bormann, *Πλάτων*, σ. 115 · πβ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, «*Η έννοια τοῦ ὅλου καὶ ἡ πολιτεία*», στο: *Όλοκρατία*, εκδ. Βασιλείου, Αθήνα, (1975), σσ. 13-14.

συναρμογής των αντιθέτων που ως έννοια υποτυπώνεται ήδη στον Σόλωνα¹⁶⁶ σύμφωνα με τον οποίο εκφράζεται μια αισιόδοξη εκδοχή για την εξέλιξη του ανθρώπου στην πόλη και «κορυφώνεται με το περίλαμπρο δημοκρατικό πείραμα στην Αθήνα».¹⁶⁷ Η επιστημονική του αρτιότητα διακριβώνεται από την ικανότητα του να διακρίνει τις ενάρτετες φύσεις από τις «ἐν ἀμαθία καὶ ταπεινότητι πολλῇ κυλινδουμένους»¹⁶⁸ που χαρακτηρίζονται από ευήθεια. Έργο του όπως έχει αποσαφηνιστεί είναι να τις οδηγήσει ἐπὶ τὸ γενναῖον διότι μόνο αυτές κρίνονται ικανές παιδείας τυγχάνουσαι καθίστασθαι καὶ δέξασθαι μετὰ τέχνης σύμμειξιν πρὸς ἀλλήλας¹⁶⁹ και να τις συνυφάνει με δεξιότητες σε στέρεο ιστό ορίζοντας τινὰ τρόπον συνδεῖν καὶ συμπλέκειν για να πραγματοποιήσει τη συναρμογή «ψυχῆς αὐτῶν μέρος θεῖον συναρμοσμένην δεσμῶ, μετὰ δὲ τὸ θεῖον τὸ ζωογενές αὐτῶν αὖθις ἀνθρωπίνους»¹⁷⁰ του αιώνιου και θεϊκού μέρους εν αντιστοιχία με το ζωικό και ανθρώπινο.

Ο πολιτικός σταθμίζει με σύνεση τα αντίθετα μέρη μέσω της «ἀρετῆς ἀλλήλοις διεφέρεσθον φύσει καὶ δὴ καὶ τοὺς ἴσχοντας δρᾶτον τὸ αὐτὸ τοῦτο» που εκ

---

¹⁶⁶ Σόλων, *Εὐνομία*, απόσπ. 36:

«... ταῦτα μὲν κρατέειν
ὁμοῦ βίαν τε καὶ δίκην συναρμόσας
ἔρεξα, καὶ διήλθον ὥς ὑπεσχόμεν.
θεσμοὺς δ' ὁμοίως τῷ κακῷ τε τ' ἀγαθῷ
εὐθεῖαν εἰς ἕκαστον ἀρμόσας δίκην
ἔγραψα...».

¹⁶⁷ J. Coleman, *ό.π.*, σ. 27: «Ο συμβιβασμός και η πραγμάτωση της ορθής μείξης στην Αθήνα [...] αποτέλεσε το θεσμικό και ιδεολογικό προαπαιτούμενο του δημοκρατικού πολιτεύματος.»

¹⁶⁸ Πλάτ. *Πολιτ.* 309a4, Πλάτ. *Φαίδρος*, 83d · πβ. K. Bormann, *Πλάτων*, όπου αναφέρεται ότι: «τα πάθη συντελούν στο να παραμορφωθεί η έλλογη ψυχή [...] και τότε η ψυχή μοιάζει με κάθε λογής άγριο θηρίο [...] ώστε γίνεται σωματοειδής».

¹⁶⁹ Πλάτ. *Πολιτικ.* 309a 2-7 · πβ. K. I. Δεσποτόπουλος, *πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, όπου υπογραμμίζει τον αμείλικτο ρόλο της παιδείας «Έτσι, αμείλικτα επιβάλλει την προσαρμογή της παιδείας στην «φύσιν» τοῦ καθενός ἀνθρώπου [...] Αμείλικτα ὁμως καὶ ἐπεκτείνει τὰ ὅρια τῆς παιδείας ὥστε να συμπεριληφθοῦν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχολογίας δηλαδή πού αὐτόματα ἐπιτελεῖται στήν καθημερινή ζωή τοῦ ἀνθρώπου με τήν ζωή τῶν ἄλλων.»

¹⁷⁰ Πλάτ. *Πολιτικ.* 309c1-3., *Gorg.* 501d-502d · πβ. W. Jaeger, *ό.π.*, σ. 392., σχ. 108., όπου εύστοχα διατυπώνεται ότι το καθήκον του πολιτικού είναι η διασφάλιση της τάξης στην ψυχή στοχεύοντας στο «τέλος ἀπάσῶν τῶν πράξεων» που είναι το Ἀγαθόν · πβ. B. Χρυσαιοπούλου, «Η πολιτική ως υφαντική», *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, σ. 329 · K. Μιχαηλίδης, «Ο Πολιτικός, οι συναίτιοι του πολιτικού και η πολιτική ως υφαντική τέχνη», *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, σ. 182.

φύσεως μορφοποιούν την προσωπικότητα των πολιτών. Συστοιχίζει την πολιτική δράση με τη φύση αυτών υποβάλλοντας τους στην καλλιέργεια της ψυχής καθοδηγώντας τους να εκτελούν άριστα τα ωφέλιμα έργα στην πολιτική κοινωνία. Η σωφροσύνη ως πολιτική αρετή διανοίγει τον δρόμο στον πολιτικό να ενώνει εν αρμονία τα καλά και ωφέλιμα μορφοποιώντας την ιδέα της αρετής¹⁷¹ της σωφροσύνης στους πολίτες, με αποτέλεσμα να επιλέγουν να ζουν με κοσμιότητα και να κατανοούν την σπουδαιότητά της στον κοινωνικό χώρο. Οι πολίτες επιδιώκοντας την ευδαιμονία, όπως επισημαίνει ο Αριστοτέλης, οφείλουν να προσαρμόζονται στις συνθήκες που διαμορφώνει ο πολιτικός κατ' αρετήν ώστε ο *εὐδαιμών βίος* για εκείνους να είναι ο *ἐνάρετος*¹⁷².

Αξιοποιεί πρακτικές ώστε «*μίαν τινὰ δύναμιν καὶ ιδέαν δημιουργεῖ*»¹⁷³ και «*ἀπεργαζόμενος ἥθος τι πρέπον*» εμπνέει τους πολίτες διότι κατά την κρίση του «*οἱ σπουδαῖοι εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν στὸ πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης κοινότητας τὸ μέτρον καὶ τὸ ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς ἄλλους ἀφοῦ ἡ ἠθικότητα καὶ πολιτικὴ δεοντολογία συνείρονται στὸ πρόσωπό τοῦς*».¹⁷⁴ Στο έργο του Αριστοτέλη *Ἠθικὰ Εὐδῆμεια* επιμαρτυρεῖται ότι «*τοῦτων γὰρ ὁ μὲν φιλόσοφος βούλεται περὶ φρόνησιν εἶναι καὶ τὴν θεωρίαν περὶ τὴν ἀλήθειαν, ὁ δὲ πολιτικὸς περὶ τὰς πράξεις τὰς καλὰς*

---

¹⁷¹ E. R. Dodds, *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο*, μτφρ., Γ. Γιατρομανωλάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1978, σ. 176: «*ἡ ἀρετὴ συνίσταται οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν τεχνικὴ νὰ ζεῖ κανένας μὲ τρόπο ὀρθολογικόν*» · πβ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, 5^η εκδ., Αθήνα, 1970, σ. 73.

¹⁷² Ἀριστ., *Ἠθ. Νικομ.*, 1144 a, 5 · πβ. Γ. Ν. Παλαιολόγου, *Ο Αριστοτέλης ως φιλόσοφος και παιδαγωγός*, στο Πλάτων, σ. 10.

¹⁷³ Πλατ. *Πολιτικ.* 306 c 4-7. πβ. Α. Ε. Taylor, *Πλάτων ο άνθρωπος και το έργο του*, σ. 464: «*ὁ γνήσιος δημόσιος ἄνδρας πρέπει νὰ ἐπιλέγει ἄτομο πὸν συνδυάζει καὶ τὶς δύο ιδιοσυγκρασίες*».

¹⁷⁴ Ἀριστ. *Ἠθικὰ Νικομ.*, Γ6 1113 a 29-33: «*ὁ σπουδαῖος γὰρ ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς [...] ὁ σπουδαῖος τῶ τάληθες ἐν ἐκάστοις ὅραν, ὅσπερ κανὼν καὶ μέτρον αὐτῶν*» · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική στην κλασικὴ σκέψη*, σ. 182 · πβ. Γ. Ν. Παλαιολόγου, «*Ο Αριστοτέλης ως φιλόσοφος και παιδαγωγός*», *Πλάτων*, 16, (1964), σ. 11.

(αὗται δ' εἰσὶν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς)»¹⁷⁵, όπου προσδιορίζονται με σαφήνεια η ιδιότητα και το καθήκον του πολιτικού. Ομοίως οι πολίτες αναπτύσσουν τη δυνατότητα «κοινωνεῖν ἥθους ἀνδρείου καὶ σώματος»¹⁷⁶ επιβεβαιώνοντας τις προαναφερθείσες διατυπώσεις.

Ο ἄριστος ηγεμὼν οφείλει να γνωρίζει πως να επιμελείται πάντων των ζητημάτων καθώς: «τοῖς μὲν ἂν τὰς ἀρχὰς ἀσφαλεστέρας, τοῖς δὲ τὰς πολιτείας πραοτέρας ποιήσειεν» με απώτερο σκοπό να διασφαλίζει τον ἥσυχον βίον των πολιτῶν εφόσον δεσμεύεται με την εκπλήρωση μια κοινωνικής αποστολής να παύει την δυστυχία στην πόλη άποψη που συμπυκνώνεται στην φράση: «προσήκειν αὐτοῖς πόλιν δυστυχοῦσαν παῦσαι καὶ καλῶς πράττουσαν διαφυλάξαι»¹⁷⁷. Διάγει ο ίδιος ενάρετη ζωή και φροντίζει εξίσου για την ευτυχή διαβίωση των πολιτῶν προβάλλοντας την ιδέα ότι παιδεία αποτελεί το εφελήριο για τον ευδαίμονα βίον.

Γνώρισμα που συμβάλλει στη διακρίβωση των αρετῶν που διέπουν τον ηγεμόνα είναι η καλλιέργεια της ψυχῆς διότι αποτελεί τη βάση της πολιτικής του συμπεριφοράς εκ της οποίας απορρέει η έκφραση του πολιτικού πράττειν και ως εκ τούτου ο Ισοκράτης καταλήγει οτι: «οἱ δὲ συνόντες διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ῥώμην τὴν αὐτὴν ἐκείνοις γνώμην ἔχωσιν», «τῆς ψυχῆς μνήμην ἀθάνατον καταλιπεῖν»,

---

¹⁷⁵ Ἀριστ. Ἠθικά Εὐδ., 1215 b 1-5 · πβ. I. N. Καλογεράκος, «Υπερβολή και υπεροχή στην ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, 27 - 28, (1997 - 1998), σ. 169 · πβ. Θ. Χ. Κεσσίδης, «Τα ηθικά έργα του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, 17 - 18, (1988), σ. 329 · πβ. Chris Lawn and Niall Keane, *The Gadamer Dictionary*, εκδ. Continuum, 2011, σ. 105: «Η τέχνη όσον αφορά την παραγωγή και η φρόνηση όσον αφορά την δράση είναι μέρος της ταξινόμησης των πρακτικών δραστηριοτήτων του Αριστοτέλη. Η τέχνη, αν και είναι μία «κατάσταση με την οποία η ψυχή κατέχει την αλήθεια» (Ηθικά Νικομάχεια, 1139 b, 15), προφανώς δεν είναι η κατάσταση της γνώσης που είναι κατάλληλη για δράση γιατί ο σκοπός της τέχνης είναι η παραγωγή, σε αντίθεση με άλλες καταστάσεις γνώσης όπου το αντικείμενο είναι μια δραστηριότητα. Η τεχνική γνώση προϋποθέτει την εφαρμογή κανόνων και τεχνικών με σκοπό τη δημιουργία, μια σαφή σύλληψη της οποίας κατανοείται εκ των προτέρων.»

¹⁷⁶ Πλατ. Πολιτικ. 308e5-8. Πβ. Β. Λαζούρδας, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, σ. 51 κ.ε.

¹⁷⁷ Πλάτ., Πολιτ., 561b 2-5: «εἰς ἴσον δὴ τι καταστήσας τὰς ἡδονὰς διάγει, τῇ παραπιπτοῦσῃ ἀεὶ ὥσπερ λαχούσῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν παραδιδούς ἕως ἂν πληρωθῇ, καὶ αὖθις ἄλλη, οὐδεμίαν ἀτιμάζων ἄλλ' ἐξ ἴσου τρέφων» · περί ἀνάλυσης του ἰσονομικοῦ βίου που ερμηνεύει τη σχέση του ἀνθρώπου με τις ἐπιθυμίες του, πβ. Κ. Βουδοῦρης, «Περὶ τῶν εἰδῶν του βίου και του ἀγαθοῦ», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδοῦρη, Αθήνα, (1997), σ. 37.

«βούλονται δ' ἂν τῷ σώματι κακοπαθῆσαι μᾶλλον τῇ ψυχῇ πονῆσαι καὶ σκέψασθαι περὶ τινος τῶν ἀναγκαίων»¹⁷⁸. Οι ηγεμόνες αποτελούν το ηθικό πρότυπο των πολιτῶν επιλέγοντας να ασκούν την ψυχὴ τους στα μεγαλόφρονα και κοπιώδη ἔργα μέσω των οποίων επιτυγχάνουν και την πλήρη παιδεία τους. Στην ρητορική παράδοση της κλασικῆς περιόδου και συγκεκριμένα στις παραινέσεις του Ισοκράτη προς το Νικοκλέα καταδεικνύεται ἡ σύζευξη του πρακτικῆς με τον θεωρητικὸ βίον που αποτελεί για την αρχαιοελληνική πολιτική σκέψη βασικὸ σημείον αναφοράς για την ἐρμηνεία της λειτουργίας και της ἐξουσίας της πόλης - κράτους.

Ο Ισοκράτης προτρέπει να ἐστιάζουν το ενδιαφέρον στα ἔργα που θα τους προσφέρουν ἀθάνατη μνήμη και να πράττουν με λογική τονίζοντας: «Μὴ περιίδης τὴν σουτοῦ φύσιν ἅπασαν ἅμα διαλυθεῖσαν ἀλλ' ἐπειδὴ θνητοῦ σώματος ἔτυχες, [...] μελέτα περὶ καλῶν ἐπιτηδευμάτων λέγειν, ἵνα συνεθισθῇς ὅμοια τοῖς εἰρημένοις φρονεῖν. Ἄττα ἂν σοι λογιζομένῳ φαίνεται βέλτιστα, ταῦτα τοῖς ἔργοις ἐπιτέλει.»¹⁷⁹ Ἡ ἐν λόγῳ παραινέση εἶναι δηλωτική της σημασίας που ἀπέδιδαν οἱ ρήτορες της κλασικῆς περιόδου στην ἀρετὴ ὡς διάσταση του πολιτικῶς πράττειν καθὼς μας ἐπιτρέπει να ἐπικεντρώσουμε το ενδιαφέρον μας στις ἠθικὲς ἀξίες του ἡγέτη κυρίως στην ἀρετὴ της σωφροσύνης που καθίσταται παράδειγμα για τους πολῖτες διότι «τὸ τῆς πόλεως ὅλης ἥθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσιν»¹⁸⁰. Αποδεικνύει ὅτι

---

¹⁷⁸ Ἰσοκρ., Πρὸς Νικοκλ., 46, 3.

¹⁷⁹ Ἰσοκρ., Πρὸς Νικ., 38 1-5 · πβ. I. Jordovic, «On The Mirror of Tyrants: Xenophon's Hiero and its context», *Strazivanja Original Scientific Paper journal of historical researches*, 31, Novi Sad, (2020), σ. 37: «Ἡ ἀποψὴ του ἀντικατοπτρίζει τὴ γραμμὴ σκέψης του Πλάτωνα στον Γοργία και τὴν Πολιτεία, ὅτι οἱ κακὲς πράξεις του τυράννου σχετίζονται ἀμεσα με τὴν πλήρη ἔλλειψη ἐλευθερίας του. Ὅπως θα ἀποδειχθεῖ ἀργότερα, ὁ Ξενοφὼν νοιοθετεῖ αὐτὴν τὴν ἀποψη στο πρῶτο μέρος του Ἰέρωνα, μόνο και μόνο για να τὴν ἀμφισβητήσει στο δεύτερο μέρος ἀφήνοντας τὸν Σιμωνίδη να ἀναλύσει πῶς ἕνας τύραννος μπορεῖ να ἀσκηθεῖ στην παιδεία».

¹⁸⁰ Ἰσοκρ., Πρὸς Νικ., 31, 1-4 · για τὴν ἐρμηνεία της σωφροσύνης ὡς ἀρετῆς στην ἀρχαίῃ περίοδο, πβ. B. Snell, *Ἡ ἀνακάλυψη του πνεύματος*, σ. 227: «Το σοφόν - φρονεῖν, ἢ κατὰστασις δηλαδὴ ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει χάσει τὰ φρένα του, τὰ ἔχει ἐπομένως «σώσει», ἰσοδυναμεῖ με τὴν ὑγιὰ σκέψη. [...] Σωφροσύνη εἶναι ἢ γνώσις πὸς ρυθμίζει τὴν ὑγείαν, τὴν εὐημερίαν καὶ ἐπομένως, τὴν εὐτυχίαν. Καὶ στὴν περίπτωση τῆς σωφροσύνης ἢ γνώσις ἀποτελεῖ τὴν ἀρχήν, μπρὸς τὴν ὁποία καλεῖται ἢ ἠθικὴ νὰ λογοδοτήσει.»

η βελτίωση του κοινωνικού βίου είναι αποτέλεσμα της πολιτικής σωφροσύνης του πολίτη τονίζοντας την ιδιαίτερη σημασία της ενάρετης προσωπικότητας μέσω της οποίας επιτυγχάνει και τους σκοπούς του που δεν είναι άλλοι από τη συνολική ευημερία αναδεικνύοντας παράλληλα τα γνωρίσματα της ορθής βασιλείας και υπερτονίζει ότι *σημείον τοῦ καλῶς βασιλεύειν, ἂν τοὺς ἀρχομένους ὁρᾷς εὐπορωτέρους καὶ σωφρονεστέρους γινωμένους διὰ τὴν σὴν ἐπιμέλειαν*¹⁸¹.

Η κοινωνική καταξίωση αποτελεί ζητούμενο για τον πολιτικό δια τούτο ο ρήτορας προτρέπει να ασκεί την εξουσία με γνώση: *«τῆς σῆς διανοίας καὶ νομίζειν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας ἄμεινον αὐτῶν σὲ βουλευέσθαι»*,¹⁸² υποδεικνύοντας ότι οι αρετές πρέπει να εφαρμόζονται στην πράξη δικαιολογώντας τον ισχυρισμό ότι οι ασκούντες την εξουσία αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας. Λαμβάνοντας υπόψη μας ότι το εγκώμιο προς τον Ευαγόρα αντικατοπτρίζει την εικόνα του ιδανικού ηγεμόνος και δεν αποτελεί αποκλειστικῶς στοχευμένο εγκώμιο του ιστορικού προσώπου επισημαίνουμε ότι διακρίνει τις αρετές που είναι θεμελιώδεις. *«Ἐκάστης τῆς πολιτείας ἐξειλεγμένος τὸ βέλτιστον, καὶ δημοτικὸς μὲν .ων τη τοῦ πλήθους θεραπεία, πολιτικὸς δὲ τῆς πόλεως ὅλης διοικήσει, στρατηγικὸς δὲ τῇ πρὸς τοὺς κινδύνους εὐβουλία, τυραννικὸς δὲ τῷ πᾶσι τούτοις διαφέρειν»*¹⁸³, καθώς η εν λόγω άποψη προβάλλει ότι άριστος χαρακτηρίζεται ο άνδρας που εξουσιάζει μεν αλλά είναι προσφιλής στους πολίτες επιλέγοντας το βέλτιστο για τη διαβίωσή τους. Πρόκειται για το πρόσωπο που γνωρίζει ότι το έργο του είναι υψίστης σημασίας για τη σωτηρία

---

¹⁸¹ Ισοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 31-32.

¹⁸² Ισοκρ., *Πρὸς Νικοκλ.* 24, 3-5.

¹⁸³ Ισοκρ., *Εὐαγόρας*, 46 · πβ. I. Jordovic, «On The Mirror of Tyrants: Xenophon's Hiero and its context», υποσημ. 111, όπου ερμηνεύεται ο ορισμός του πολιτικού στον Ισοκράτη και η καταφανής επιρροή του από το έργο Γοργίας του Πλάτωνα, σ. 145: «Σημειώνει ότι ο Ευαγόρας διαθέτει όλες τις ιδιότητες του βασιλιά (βασιλεύς), ήταν δημοκρατικός (δημοτικός) στην υπηρεσία του στο λαό, πολιτικός (πολιτικός) στη διοίκηση της πόλης στο σύνολό του, ικανός στρατηγός (στρατηγικός), σύμβουλος απέναντι στον κίνδυνο, και πριγκιπικός (τυραννικός) στην υπεροχή του σε όλες αυτές τις ιδιότητες.»

της πόλης και ότι απόρροια των καλών έργων και λόγων είναι η ορθή σκέψη που είναι η εκδήλωση της σωφροσύνης ως ποιοτικός μετασχηματισμός της ψυχής που συμπαρακολουθεί τον άνθρωπο καθ' όλη τη διάρκεια του βίου του.¹⁸⁴

Η σωφροσύνη επίσης αποτελεί θεμελιώδη αρετή ώστε να μπορεί ο ηγεμόνας να εκφράσει φιλόανθρωπα αισθήματα και να εφαρμόσει πολιτική. Όπως υπογραμμίζεται στο έργο του Πλάτωνος *Πολιτικός* η πολιτική είναι η τέχνη της επιμελητικής των ανθρώπων και ο πολιτικός ως ποιμένας ασκεί την εξουσία με σκοπό την φροντίδα φανερώνοντας την πρώτη προσπάθεια να οριστεί ως πρόσωπο που «που κρατά τα χαλινάρια της πόλεως σὰ δικῆς του, ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ εἶναι δική του»¹⁸⁵ και τον παρομοιάζει με ηνίοχο «φέροντα τὸν πολιτικὸν καὶ βασιλικὸν οἶον ἡνίοχον εἰς αὐτὴν ἐνστήσαντα, παραδοῦναι τὰς τῆς πόλεως ἡγίας ὡς οἰκείας καὶ αὐτῷ ταύτης οὔσης τῆς ἐπιστήμης»¹⁸⁶.

Νοηματοδοτώντας την πολιτική ως «ἀνθρώπων κοινοτροφικὴν ἐπιστήμην»¹⁸⁷ καταδεικνύει ότι η φιλάνθρωπία αποτελεί στην σκέψη του φιλοσόφου κοινωνική αρετή που χαρακτηρίζει τον πολιτικό άνδρα. Η εν λόγω αρετή εκφράζεται μέσω της επιμέλειας των κοινών πραγμάτων που αφορούν στην πόλη και εφαρμόζεται στον έμπρακτο βίο. Μέσω του πολιτικού πράττειν εξασφαλίζεται στον πολίτη υψηλό επίπεδο ανθρώπινης διαβίωσης, διότι η άσκηση της εξουσίας στην περίπτωση του πολιτικού όπως παρουσιάζεται στην σκέψη των δύο στοχαστών συνδυάζεται με τη δυνατότητα της χρηστής εξουσίας. Στοιχείο που αποτελεί την ειδοποιό διαφορά σε σύγκριση με οποιαδήποτε δευτερεύουσα τέχνη που αξιώνει την φροντίδα των πολιτών στο πλαίσιο της πόλης όπως «[...] οἱ γεωργοὶ καὶ σιτουργοὶ πάντες, καὶ πρὸς τοῦτοις

---

¹⁸⁴ Κ. Θ. Πέτοιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 199.

¹⁸⁵ Πλάτων, *Πολιτικός*, σ. 55 κ.ε.

¹⁸⁶ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 266 e 9-11.

¹⁸⁷ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 267 d.

γυμνασται καὶ τὸ τῶν ἱατρῶν γένος, οἷσθ' ὅτι τοῖς περὶ τὰ ἀνθρώπινα νομεῦσιν, οὓς πολιτικούς ἐκαλέσαμεν, παντάπασι τῷ λόγῳ διαμάχονται ἅν οὗτοι σύμπαντες, ὡς σφεῖς τῆς τροφῆς ἐπιμελοῦνται τῆς ἀνθρωπίνης, οὐ μόνον ἀγελαίων ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἀρχόντων αὐτῶν;»¹⁸⁸, αποτελεί η ἀπάντηση που δίνεται στο ερώτημα που παρατέθηκε ὅτι ὁ πολιτικός αξιοποιώντας τὴν τέχνη τῆς πολιτικῆς γνωρίζει πῶς νὰ ἐπιμεληθεῖ τὶς καταστάσεις στὴν πόλη.

Ἡ σωφροσύνη ὡς ἀρετὴ τοῦ ἡγεμόνος ἐκφράζεται με τὴν προσοχή που δίνει στους πολίτες καθὼς διατυπώνεται ὅτι «[...] σημείον τοῦ καλῶς βασιλεύειν» εἶναι νὰ ἀπολαμβάνουν αὐτάρκεια οἱ πολίτες διότι «ἅν τοὺς ἀρχομένους ὁρᾷς εὐπορωτέρους καὶ σωφρωνεστέρους γινωμένους διὰ τὴν σὴν ἐπιμέλειαν»¹⁸⁹, ὅπως συμβουλεύει ὁ ρήτορας τότε διαπιστώνεται ὅτι ὁ ἡγεμὼν παρέχει ἓνα σύνολο ἀγαθῶν εξασφαλίζοντάς τους εἰρηνικὴ διαβίωση. Σὲ πλείστα κείμενα τῶν ρητόρων διαπιστώνουμε τὴν προσέγγιση τῆς σωφροσύνης ὡς πολιτικῆς ἀρετῆς ὅπου τονίζεται ὅτι ὁ ἄνδρας που ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία κοσμεῖται ἀπὸ σωφροσύνη καὶ κατοπτρίζει τὴν ἠθικότητα στὸν πολίτη ἐπιδρώντας στὴν πολιτικὴ του συμπεριφορά.¹⁹⁰

Διαφοροποιημένη φαίνεται νὰ εἶναι ἡ θέση που ἐκφράζει ὁ Ξενοφώντας στὸ ἔργο του *Ἰέρων* σὲ σχέση με τὸν Ἰσοκράτη ἡ ὁποία ἀφορᾷ στὸν τρόπο που δύναται ὁ τύραννος νὰ εξασφαλίσῃ τὴν εὐνοία τῶν υπηκόων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Σιμωνίδης στὸ διάλογο που διεξάγεται με τὸν Ἰέρωνα υποστηρίζει ὅτι

---

¹⁸⁸ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 267e - 268 a.

¹⁸⁹ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικοκλ.*, 32.

¹⁹⁰ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ ρητορικὴ*, σ. 190: «πρόκειται γιὰ μιὰ διαπάλη ἀνάμεσα σὲ δύο ὑπαρκτοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ ἡ ἐπιλογή ἀνάμεσα στὸν ἰδιοτελὴ καὶ τὸν πολιτικὸ εἶναι μιὰ ἐπίπονη προσπάθεια».

«ή σωφροσύνη πολὺ μᾶλλον τῇ ἀσχολίᾳ συμπαρομαρτεῖ»¹⁹¹ και τεκμηριώνει την θέση οτι επαινώντας τα κατορθώματά των υπηκόων και επιμερίζοντας τὰ ἄθλα οι ίδιοι θα αυτοπραγματοώνονται πολιτικά και θα επιζητούν την εὐνοια και τη φιλία του ενώ ο ίδιος θα εκπληρώνει το καθήκον του προσεγγίζοντας την πραγμάτωση του ευδαιμόνος βίου σε διαφορετική προσέγγιση σε σχέση τόσο με τον Πλάτωνα όσο και τον Ισοκράτη όπως αναλύεται στο τρίτο μέρος.

3. Η ηθική διάσταση του λόγου

Κατά την αρχαιοελληνική σκέψη ο λόγος¹⁹² ερμηνευόταν στους Προσωκρατικούς ως μεταφυσική υπόσταση και λογιζόταν η πρώτη αρχή που θεμελιώνει τον κόσμο. Ωστόσο, η ηθική και πολιτική υφή του λόγου εκφράζεται σε σπαράγματα (fragmenta)¹⁹³ της προσωκρατικής σκέψης καταδεικνύοντας οτι

---

¹⁹¹ Ξενοφ., *Τέρων*, IX, 8· η ιδέα περί τήρησης του καθήκοντος για τον πολιτικό άνδρα είναι διάχυτη στο έργο του Ξενοφώντα και συναρτάται με την εξασφάλιση της εὐνοίας των υπηκόων και πολιτών διαμορφώνοντας την έννοια της ηθελημένης υπακοής, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω. Πβ. Ξενοφ., *Κύρου Παιδεία*, 7.5.51: « καὶ ἤδη ἔργον σοῦ ἦν μεταλαβεῖν. »· πβ. V. J. Gray, *Περὶ διακυβέρνησης*, σ. 31: «Ο Κύρος αναγνώριζε οτι για την διασφάλιση της επιτυχίας έπρεπε να κερδίσει την ηθελημένη υπακοή του στρατεύματός του [...] ο ιδανικός ηγεμόνας ηγούνταν και "ενίσχυε" τις ικανότητές τους», σ. 60: «[...] η πρόταση του Σιμωνίδη φέρει πρόδηλα δημοκρατικούς υπαινιγμούς, διότι μετατρέπει τον Ιέρωνα από τύραννο, που υπηρετεί το δικό του συμφέρον σε βασιλιά που υπηρετεί το κοινό καλό»· πβ. L. Strauss, «Περὶ τυραννίας», στο: *Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς*, 6, εκδ. Εξάντας, σ. 174: «Συμβουλεύει σιωπηρά τον τύραννο να μην σκέφτεται τις δικές του ευχαριστήσεις αλλά τις ευχαριστήσεις των άλλων». Ο Strauss επισημαίνει την μετατόπιση του αισθήματος της ευχαρίστησης από τον τύραννο στον υπήκοο προβάλλοντας παράλληλα την αντίθετη σκοπιά της συζήτησης από τον ποιητή Σιμωνίδη· πβ. Α. Αθανασάκη, «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων. Μια παράξενη διέξοδος στο αδιέξοδο στον Ιέρωνα του Ξενοφώντα», στο: «*Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στον διαφωτισμό. Μελέτες αφιερωμένες στην Ιωάννα Γιατρομανωλάκη*», Επιμ. Α. Αθανασάκη - Τ. Νικολαΐδης - Δ. Σπαθάρas, Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σ. 79, όπου παρατίθεται η πρόταση απεμπλοκής του άρχοντος ανδρός από την επιβολή ποινών στους πολίτες απηχώντας τον δημοκρατικό θεσμό των λειτουργιών της Αθήνας· πβ. P. Wilson, *The Athenian Institution of the Khoregia. The Chorus, the City and the Stage*, Cambridge, 2000, σ.14.

¹⁹² D.K., *Δημ.*, Β 199: «βαῖα γὰρ φρονήσει τύχη μάχεται, τὰ δὲ πλεῖστα ἐν βίῳ εὐδόνετος ὁξυδερκεῖη κατιθόνει»· πβ. Θ. Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, Αθήνα, Gutenberg, 2016, σ. 223· πβ J. Baille, «Epistémologie présocratique et linguistique», *Les Études philosophiques*, 1, (1981), σ. 3· για εκτενή ερμηνεία του λόγου, πβ. Σ. Κυριαζόπουλου, «Καθαρός και πρακτικός λόγος εις την αρχαίαν ελληνικήν φιλοσοφίαν», *Πλάτων*, 24, (1972), σσ. 75, 81, 85· πβ. Ι. Γ. Καλογεράκος, «Habent sua fata libelli: Τὰ ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν καὶ ἡ ἔρευνα τῆς Προσωκρατικῆς φιλοσοφίας», *Φιλοσοφία*, 41, (2011), σσ. 328 - 330.

¹⁹³ H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Berlin, 1922, σ. 352 κ.ε.

η εννοιολογική προσέγγιση του λόγου επιδεχόταν πολλαπλών ερμηνειών. Στη σοφιστική και σωκρατική σκέψη¹⁹⁴ ο λόγος οδηγείται στην αυτοσυνειδησία του και εντοπίζεται στον άνθρωπο ως δύναμη που τον διαχωρίζει οντολογικά στη φύση και του παρέχει τη δυνατότητα να σκέπτεται και να πράττει.

Ως εκ τούτου ο λόγος συνδέεται με την γλωσσική μορφή που ενέχει και την αντικειμενική όψη της αρχής του κόσμου καθώς «λόγος ἐστὶν ὁ τὸ τί ἦν εἶναι δηλῶν»¹⁹⁵, αρθρώνοντας σώμα και ψυχή.¹⁹⁶ Στο πλαίσιο της πολιτικής κοινωνίας ο λόγος ερμηνεύει την έφεση και το πάθος του ανθρώπου να εκφράσει την πολιτική του δράση και να ασκήσει την εξουσία αποδεικνύοντας ότι ο πολιτικός λόγος αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του καθημερινού βίου του ελεύθερου πολίτη.¹⁹⁷

Ο Πλάτων επιχειρώντας να καταδείξει τη συνάφεια φιλοσοφίας και πολιτικής αναφέρει: «[...] ἐπαινῶν τὴν ὀρθὴν φιλοσοφίαν, ὡς ἐκ ταύτης ἔστιν τὰ τε πολιτικά δίκαια καὶ τὰ τῶν ιδιωτῶν πάντα κατιδεῖν· κακῶν οὖν λήξειν τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἡ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς γε καὶ ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχὰς ἔθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἕκ τινος μοίρας θείας ὄντως φιλοσοφίῃ»¹⁹⁸, όπου επισημαίνεται η μεταλλαγή του λόγου στην πολιτική από

¹⁹⁴ I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, σσ. 214 - 215: «Ο λόγος δὲν εἶναι κάτι πού δὲν ὑπῆρχε μέσα στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα [...], Στὸν Πλάτωνα ὁμως ἡ γνωριμία πιά τοῦ λόγου μὲ τὸν ἑαυτ' του εἶναι ἄμεση.»· για τις ποικίλες αποχρώσεις της λέξης· πβ. Lambropoulou, V., «'Logos' and 'Sacred Logos' for the Pythagoreans'», *Πλάτων*, 51, (1999-2000), σ. 139· πβ. Γοργίου *Ελένης εγκώμιον*, εισ., μτφρ., σχόλ., Τ. Πεντζοπούλου -Βαλαλά, Αθήνα, 1999· για τη διασύνδεση της ρητορικής από τη στιγμή της εμφάνισής της στη Σικελία με την πολιτική· πβ. Delaunoy, M., «Le plan rhétorique dans l'éloquence grecque d'Homère à Démosthène», *Les Études Classiques*, 23, 3, (1995), σσ. 267-270· πβ. Γ. Αλατζόγλου-Θέμελη, «Γνωσιολογικές απόψεις των σοφιστών», *Φιλοσοφία*, 10-11 (1989- 1981), σσ. 257-258.

¹⁹⁵ Διογ. Λαέρτ., *Βίοι και γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*, Ἀντισθένης, Βιβλίον ΣΤ', 3, εκδ. Η. S. Long, Oxford, 1964· πβ. Σ. Δ. Κυριαζόπουλου, «Καθαρός και πρακτικός λόγος εις την αρχαίαν ελληνικήν φιλοσοφίαν», *Πλάτων*, 24, 47- 48, εκδ. Καστρινού, Αθήνα, (1972), σ. 79 κ.ε.

¹⁹⁶ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σσ. 25-28· πβ. R. Schaerer, ὁ.π., σ. 41: «Le platonisme doit son premier élan à une individualité" et qu' elle cesse d' exister au moment où elle s'exteriorise, comme elle doit, dans le logos.».

¹⁹⁷ Β. Α. Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, εκδ. Παπαδήμα, Ιωάννινα, 1986, σ. 182· περί λόγου ως μορφοποιητικού παράγοντα της πολιτικής παιδείας· πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, «Λόγος και Πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφεῖν*, σ. 155.

¹⁹⁸ Πλάτ., *Ἐπιστ.*, VII 326a.

αμιγώς λογικού σε ηθικό.¹⁹⁹ Για να καταστεί σαφής η θέση του φιλοσόφου θα πρέπει να διαχωριστεί η έννοια της επιστήμης από την δόξα όπως διαφαίνεται και στο ερώτημα που θέτει στον *Πολιτικό*: «Πῶς γὰρ δύναίτο ἄν τις ἀρχόμενος ἀπὸ δόξης ψευδοῦς ἐπὶ τι τῆς ἀληθείας καὶ μικρὸν μέρος ἀφικόμενος κτήσασθαι φρόνησιν;»²⁰⁰ προβάλλοντας την άποψη ότι ο πολιτικός στοχεύει στην διατύπωση ορθών κρίσεων αξιοποιώντας τη δυνατότητα του προφορικού λόγου. Ο Πλάτων θεωρεί ότι επιστήμων είναι ο άνθρωπος που κατέχει την γνώση της αλήθειας (τις *Ιδέες*)²⁰¹. Στον αντίποδα θέτει τον *φιλόδοξον* άνδρα που αξιοποιεί την δόξα και θέτει ως σκοπό να ερμηνεύσει την εμπειρική πραγματικότητα καθώς η σκέψη του είναι επικεντρωμένη στην πολλαπλότητα αγνοώντας τον χαρακτήρα των αρετών.²⁰²

Η εν λόγω θέση διατυπώνεται με ενάργεια στην αλληγορία της τετμημένης γραμμής που αναπτύσσει ο Πλάτων στην *Πολιτεία*: «Παίρνοντας μὲ τὸ νοῦ σου τώρα μια γραμμὴ κομμένη σὲ δυὸ ἄνισα τμήματα, κόψε πάλι τὸ καθένα ἀπὸ τὰ δυὸ τμήματα, τόσο τὸ τμήμα τοῦ ὀρωμένου, ὅσο καὶ τὸ τμήμα τοῦ νοουμένου, ἀκολουθώντας τὴν ἴδιαν ἀναλογία· [...] τὸ ἓνα τμήμα μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ ὀρωμένου θὰ παριστάνῃ τὶς εἰκόνες, καθεφτίσματα, σκιᾶς [...] Τὸ ἄλλο τμήμα νὰ ἀπεικονίσῃ τὸ σύνολο τῶν ἀντικειμένων, καὶ ὅσα κατασκευάζει ὁ ἄνθρωπος»²⁰³. Η γνώμη αποτελεί προϊόν των αισθητηριακῶν αντιλήψεων του ανθρώπου που τον απομακρύνουν από τη

---

¹⁹⁹ W. Jaeger, *Παιδεία*, Γ', σ. 403, σημ. 52· αναφορικά με την διαφοροποίηση του λόγου, πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σσ. 48-52.

²⁰⁰ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 278d-e· ο όρος *δόξα* ερμηνεύεται επιφορτισμένος με αρνητική σημασία ως προς την σχέση του με την κατάκτηση της φρόνησης· πβ. DK 28, B1, 30: «βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἐν πίστις ἀληθείας».

²⁰¹ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 52, σημ. 51· πβ. Κ. Bormann, *Πλάτων*, σ. 85., όπου παρατίθεται ο συλλογισμός: «Ὅποιος πορεύεται με τὴ δύναμη τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὴν ἀνυπόθετον ἀρχή και τὴν συλλαμβάνει στηρίζεται σὲ ὅσα βασίζονται σὲ ἐκείνη και κατεβαίνει πάλι ὡς τὸ τέλος χωρίς νὰ χρησιμοποιήσῃ τίποτα αἰσθητό, ἀλλὰ χρησιμοποιώντας μόνο τὶς ἰδέες κατὰ τὴ δική τους ἐσωτερική συνάφεια» που εκδηλώνει με ευκρίνεια και παραδείγματα ο συγγραφέας.

²⁰² Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική*, σ. 52.

²⁰³ Πλάτ., *Πολιτ.*, 509 D 7-10· 510A- B.

δυνατότητά του να αποκτήσει γνώση αντικειμενική. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα όταν η πίστις συνδυάζεται με την εικασία, δημιουργούν την δόξα και δεν δραστηριοποιούνται στο τμήμα του νοητού όπως περιγράφεται στην αλληγορία.

Εδραιώνοντας τη λειτουργία του λόγου στην αναζήτηση της αλήθειας αναδεικνύει τον πολιτικό ως επιστήμονα, ο οποίος αξιοποιεί τον λόγο και την διαλεκτική «[...] προχωρεί έξω από κάθε υπόθεση χωρίς να οδηγείται από εικόνες, αλλά από καθαρά είδη ακολουθώντας στην έρευνά της την συνάφειά τους»²⁰⁴, για να θεμελιώσει τους συλλογισμούς που διατυπώνει στην πολιτική πραγματικότητα στη βάση της άφθαρτης αλήθειας. Άλλωστε ο Πλάτων θεωρεί την διαλεκτική ως τη μόνη ασφαλή οδό για όποιον αξιώνει να ασκεί την επιστήμη του ορθά και ομοίως διατείνεται για τον πολιτικό άνδρα όταν επισημαίνει ότι μέσω της φιλοσοφικής του επάρκειας²⁰⁵ καθίσταται ικανός να ασκεί ορθά την πολιτική επιστήμη.

Διά τούτο, ο λόγος που εκφράζεται στο πολιτικό πεδίο και απορρέει από την ψυχή αμφιταλαντεύεται όπως και η ψυχή που «φύσει περὶ τὰ τῶν πάντων στοιχεῖα πεπονθυῖα τοτὲ μὲν ὑπ' ἀληθείας περὶ ἓν ἕκαστον ἐν τισι συνίσταται, τοτὲ δὲ περὶ ἅπαντα ἐν ἑτέροις αὖ φέρεται, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ἀμῇ γέ πη τῶν συγκράσεων ὀρθῶς δοξάζει»²⁰⁶. Ο λόγος που αξιοποιείται με σκοπό να διαυγάσει την αλήθεια μάχεται ενάντια στις περιρρέουσες γνώμες που διατυπώνονται στην πολιτική

---

²⁰⁴ Πλάτ., Πολιτ., 510 B-C · πβ. σχετικά, Γ. Χ. Κουμάκης, «In Search of the dialectic on the divided line (Plato, Republic, VI, 509 D -510 A)», Πλάτων, 57, (2010-2011), σσ. 112, 118: «Ολα φαίνεται ότι συγκλίνουν στην υπόθεση ότι ο τρόπος αυτός έκφρασης της φιλοσοφίας του Πλάτωνος αποτελεί την λεγόμενη άγραφη διδασκαλία του. Σχετικά με το θέμα αυτό πολύ σημαντική μπορεί να θεωρηθῇ ἡ μαρτυρία τοῦ Νικομάχου τοῦ Γερασινού (Αριθμ. Εισαγωγή Ι γ), ότι τὸ 13 βιβλίο τῶν Νόμων, δηλαδή ἡ Ἐπινομίς, εἶναι κατὰ τὴν ἀποψη ὁρισμένων ὁ Φιλόσοφος, τὸ ἔργο δηλαδή, τὸ ὁποῖο προανήγγειλε ὁ Πλάτων στον Σοφιστὴ (217a) καὶ στον Πολιτικὸ (257a) ὅτι θὰ ἀπεργαζόταν. Ἀναφέρει μάλιστα τα βασικά σημεία τοῦ διαλόγου αὐτοῦ, ὅτι δηλαδή κύριο μέλημα τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ βλέπῃ πρὸς τὸ ἐν, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση κάθε γνώσης, ευδαιμονίας καὶ μακαριότητος. Ἡ πορεία δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ (991b-992e)»

²⁰⁵ Κ. Θ. Πέτοιος, Φιλοσοφία καὶ Ρητορική, σ. 52, σημ. 51.

²⁰⁶ Πλάτ., Πολιτικ., 278 d.

πραγματικότητα όπως διαπιστώνει ο Πλάτων στον Πολιτικό συμπεραίνοντας ότι η σαφήνεια που διέπει τα ψυχικά φαινόμενα καθορίζει το βαθμό που αυτά μετέχουν της αληθείας υπογραμμίζοντας ότι: «[...] ἐν τῇ ψυχῇ γιγνόμενα λαβέ, νόησιν μὲν ἐπὶ τῷ ἀνωτάτῳ, διάνοιαν δὲ ἐπὶ τῷ δευτέρῳ, τῷ τρίτῳ δὲ πίστιν ἀπόδος καὶ τῷ τελευταίῳ εἰκασίαν, καὶ τάξον αὐτὰ ἀνὰ λόγον, ὥσπερ ἐφ' οἷς ἐστὶν ἀληθείας μετέχειν, οὕτω ταῦτα σαφηνείας ἡγησάμενος μετέχειν»²⁰⁷. Τοποθετεῖ τον πολιτικό στο τμήμα της νόησης όπου η ψυχή του *θεᾶται* τῶν *ῥαῖων* και ο λόγος που διατυπώνει δημόσια προέρχεται ενεργά από την ψυχή. Ως εκ τούτου, ο λόγος που αρθρώνει ο πολιτικός είναι αποτέλεσμα της πραότητας της ψυχῆς που τον βοηθά να προβαίνει στην πολιτική πράξη με σύνεση διότι αξιοποιεί την δημιουργικότητα και την ευρετικότητα που του εξασφαλίζει.²⁰⁸

Αξίζει να τονιστεί ότι η μόνη προϋπόθεση να προσεγγιστεί ο ὅρος της *δόξας* με θετικό πρόσημο ήταν εκείνη που ἔθεσε ο Ισοκράτης αναφορικά με την χρήση του λόγου και συμπυκνώνεται στην πρόταση του *ἐπικεκῶς δοξάζειν* ἐναντι του *ἀκριβῶς ἐπίστασθαι*²⁰⁹ τονίζοντας τη δύναμη του λόγου στον πρακτικό βίο και προβάλλοντας την ανθρωπολογική διάσταση που του προσδίδει. Ο ρήτορας καταξιώνει την ἔννοια της *δόξης* εντάσσοντας την στην άσκηση του πρακτικού βίου και δικαιολογεί την άποψη του για «τὴν παιδείαν τὴν περὶ τοὺς λόγους οἷς χρώμεθα περὶ τὰς πράξεις τὰς προσπίπτουσας καθ' ἐκάστην τὴν ἡμέραν καὶ μεθ' ὧν

---

²⁰⁷ Πλάτ., Πολιτ., 511 E, 508 D: «Οὕτω τοίνυν καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὧδε νόει· ὅταν μὲν οὗ καταλάμπει ἡ ἀλήθεια τε καὶ τὸ ὄν, εἰ τοῦτο ἀπερείσῃται, ἐνόησέν τε καὶ ἔγνω αὐτὸ καὶ νοῦν ἔχειν φαίνεται· ὅταν δὲ εἰς τὸ τῷ σκότῳ κεκραμένον, τὸ γιγνόμενον τε καὶ ἀπολλόμενον, δοξάζει τε καὶ ἀμβλυώττει ἄνω καὶ κάτω τὰς δόξας μεταβάλλον, καὶ ἔοικεν αὐτὸ νοῦν οὐκ ἔχοντι. [...] Τοῦτο τοίνυν τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γινώσκομένοις καὶ τῷ γινώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδίδον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν φάθι εἶναι»· πβ. Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, σ. 470, όπου παρατίθενται σχόλια για την αλληγορία της τετμημένης γραμμῆς, που αξιοποιείται για την οντολογική διάκριση μεταξύ ορατῶν και νοητῶν· πβ. Γ. Κουμάκης, «Το πρόβλημα της ιδέας του αγαθοῦ εἰς τὴν πολιτείαν του Πλάτωνος», *Πλάτων*, 24, (47- 48), Αθήνα, 1972, σσ. 110-113.

²⁰⁸ Κ. Θ. Πέτοιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική*, σ. 66 κ.ε.

²⁰⁹ Κ. Θ. Πέτοιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 56, για την ερμηνεία της θέσεως του Ισοκράτη περὶ του ζεύγματος *ἐπικεκῶς δοξάζειν*- *ἀκριβῶς ἐπίστασθαι*.

βουλευόμεθα περὶ τῶν κοινῶν»²¹⁰, ισχυριζόμενος παράλληλα ὅτι ἡ δόξα προσφέρει στον πολιτικό τὴ δυνατότητα γιὰ ἀνάληψη πρωτοβουλιῶν ποὺ «[...] καταξιώνει τὴν αὐτόνομη ἀπόπειρα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας νὰ ὀρίσει τὰ κριτήρια τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν πράξεων»²¹¹.

Επισημαίνοντας τὸν χρηστικὸ χαρακτήρα τοῦ λόγου ὁ Κ. Θ. Πέτσιος ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ Ἰσοκράτης στὸ ζήτημα τοῦτο ὑπερακοντίζει τὶς σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Πρωταγόρα καὶ νομιμοποιεῖ τὴ δόξα ὡς γνωστικὴ μέθοδο»²¹² τὴν ὁποία ἀξιοποιεῖ γιὰ νὰ διαπλάσει πολῖτες ποὺ ἀναπτύσσουν τὶς δεξιότητές τους στὸν λόγο τόσο στὸν ἰδιωτικὸ ὅσο καὶ στὸν δημόσιο βίῳ καταφάσκοντας τὴν ἀποψη τοῦ Πλάτωνος ποὺ ἐκφράστηκε στὸ ἔργο Πρωταγόρας ὅτι «εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ λέγειν καὶ πράττειν»²¹³. Ὁ λόγος στὴν ἰσοκράτεια σκέψη περικλείει τὴν ἀξιοποίηση τῆς δόξας καθὼς ὁ ρήτορας υποστηρίζει ὅτι εἶναι ὁ μόνος τρόπος νὰ συναχθοῦν χρήσιμα συμπεράσματα. Θεωρεῖ ὅτι τὰ συμπεράσματα προσφέρουν τὸ σύνολο τρόπων διευθέτησης τῶν πολιτικῶν ζητημάτων ποὺ ἀνακύπτουν στὸ δημόσιο βίῳ δικαιολογώντας ἐκ παραλλήλου ὅτι ἡ ἀλήθεια συνδέεται ἀρρηκτὰ με τὴν κοινωνικὴ ωφελιμότητα καθὼς τὴν ἀληθειαν διώκειν περὶ τὰς πράξεις κατορθώνουμε ἐν αἷς πολιτευόμεθα²¹⁴.

Ἡ ἐν λόγω θέση ἐρμηνεύεται στὸ ευρύτερο πλαίσιο τῆς ἐποχῆς στὸ ὁποῖο συντελεῖται ἡ μεταστροφή στὸν τρόπο ποὺ σκέφτεται ὁ πολίτης καθὼς οφείλει

---

²¹⁰ Ἰσοκρ., *Επιστ.*, 5, 4 · πβ. Snell, *Ἡ ἀνακάλυψη τοῦ πνεύματος*, σελ. 335: «ὁ Ἰσοκράτης συνιστοῦσε τὴν πολὺπλευρὴ παιδεία τοῦ ρήτορα ὡς περισσότερο χρήσιμη πληροφορία» · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σ. 62, ὅπου ἀναφέρεται στὴν ἀξιοποίηση τῆς σοφιστικῆς ἀποψης περὶ τοῦ χρησίου ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη: «[...] τὸ πρίσμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἀξιολογοῦν ὡς γυμνασίαν [...] τῆς ψυχῆς καὶ παρασκευὴν φιλοσοφίας εἶναι ἡ κοινωνικὴ τῆς συμβολῆς καὶ ἰδιαίτερα ἡ πολιτικὴ τῆς χρησιμότητος πρὸς τὸ λέγειν καὶ πράττειν».

²¹¹ Κ. Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σσ. 64-65, ὅπου παρατίθεται τὸ ἀντίστοιχο χωρίο.

²¹² Κ.Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σχ. 97, σ. 64.

²¹³ Πλάτ., *Πρωταγ.*, 318e- 319a · πβ. R. Scodel, «Literary interpretation in Plato's *Protagoras*», *Ancient philosophy*, VI, (1986), σ. 25.

²¹⁴ Ἰσοκρ., *Ἐλένης ἐγκώμιον*, 4-5.

να έχει ενεργό συμμετοχή στα κοινά και να μην αρκείται στην ικανοποίηση των αναγκών της ιδιωτικής ζωής²¹⁵. Εφόσον η πολιτική δραστηριότητα αποτελούσε την ύψιστη κοινωνική καταξίωση των πολιτών στο αθηναϊκό δημοκρατικό περιβάλλον ο πολιτικός λόγος εκφράζει τις κοινωνικές ιδέες και αποτυπώνει τις παιδαγωγικές αντιλήψεις διαμορφώνοντας το πρότυπο του καλού καγαθοῦ πολίτου. Η δύναμη του ως «δυνάστης μέγας, [...] ὃς σμικροτάτῳ σώματι καὶ ἀφανεστάτῳ θειότατα ἔργα ἀποτελεῖ»²¹⁶ εκδιπλώνεται τόσο στον ιδιωτικό βίο αλλά πολύ περισσότερο στο πεδίο του δημόσιου λέγειν αφού ο λόγος διαμορφώνει τις συνθήκες διαλόγου και πειθούς. Σύμφωνα με τον Κ. Θ. Πέτσιο, «Τὸ πείθειν διαρρηγνύει τὸ κέλφος τῆς ἀτομικῆς θέασης τῆς ζωῆς»²¹⁷, υποστηρίζοντας ότι οι διατομικές σχέσεις που καλλιέργησαν οι άνθρωποι στην κλασική σκέψη του 5^{ου} αιώνα είναι απόρροια της δύναμης του λόγου τον οποίο αξιοποίησαν προκειμένου να θεμελιώσουν την πολιτική τους παρουσία και δράση.

---

²¹⁵ Β. Κύρκος, *Αρχαίος ελληνικός διαφωτισμός και σοφιστική*, σ. 32 κ.ε · οι πολίτες γίνονταν θεατές λόγων στην Εκκλησία του Δήμου και αξιολογούσαν τους δημοσίως εκφερομένους λόγους, όπως σημειώνεται στον Θουκυδίδη, ΙΙΙ, 28. 4: «αἵτιοι δ' ἡμεῖς κακῶς ἀγωνοθετοῦντες, οἵτινες εἰώθατε θεαταὶ μὲν τῶν λόγων γίγνεσθαι, ἀκροαταὶ δὲ τῶν ἔργων, τὰ μὲν μέλλοντα ἔργα ἀπὸ τῶν εὖ εἰπόντων σκοποῦντες ὥς δυνατὰ γίγνεσθαι, τὰ δὲ πεπραγμένα ἤδη, οὐ τὸ δραστὲν πιστότερον ὄψει λαβόντες ἢ τὸ ἀκουσθέν, ἀπὸ τῶν λόγῳ καλῶς ἐπιτιμησάντων», ενισχύοντας την άποψη οτι η ρητορική υπήρξε πολιτική τέχνη στο πλαίσιο του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα, όπως τονίζεται και στη *Ρητορική*, 1354b, 1-7: «ἔπειθ' αἱ μὲν νομοθεσίαι ἐκ πολλοῦ χρόνου σκεπαμένων γίνονται, [...] ὅτι ἢ μὲν τοῦ νομοθέτου κρίσις οὐ κατὰ μέρος, ἀλλὰ περὶ μελλόντων τε καὶ καθόλου ἐστίν, ὃ δ' ἐκκλησιαστής καὶ δικαστὴς ἤδη περὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσιν» και στο 1358a 10-14: «Λέγω γὰρ διαλεκτικούς τε καὶ ῥητορικούς συλλογισμούς εἶναι περὶ ὧν τοὺς τόπους λέγομεν· οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ κοινοὶ περὶ δικαίων καὶ φυσικῶν καὶ περὶ πολιτικῶν καὶ περὶ πολλῶν διαφερόντων εἶδει.», όπου ο Αριστοτέλης υποστηρίζει οτι η τέχνη της ρητορικής είναι συνυφασμένη με την πολιτική ζωή στο δημοκρατικό πολίτευμα · πβ. G. Kennedy, *Ιστορία της κλασικής ρητορικής*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2000 · πβ. Ε. Αλεξίου, *Η ρητορική του 4ου αι. π.Χ.: Το ελιξήριο της δημοκρατίας και η ατομικότητα*, Gutenberg, Αθήνα, 2016, σ. 58 κ.ε · για την θραύση του κοινωνικού αριστοκρατισμού και την αντίληψη για την δημοκρατική αρχή ως ατομική αξία του ανθρώπου · πβ. Θουκυδ., ΙΙ, 37: «κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὥς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκίμῳ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλέον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται.», αναλυτικά, πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα*, σσ. 58-61 · πβ. L. Strauss, *Η πόλη και ο άνθρωπος*, μτφρ. Γ. Μερτίκας, εκδ. Κουρκίδα, Αθήνα, 2020, σ. 38 · ο Κ. Θ. Πέτσος υπογραμμίζει την οπουδαιότητα της δημόσιας συζητήσεως ως προϋπόθεση του πολίτη που αξιώνει την ενεργό συμμετοχή στα κοινά, τονίζοντας όχι μόνο την σημασιολογική υφή του λόγου αλλά την ηθικότητα του φέροντος τον λόγον τεκμηριώνοντας οτι το ήθος του λέγοντος αποτελεί αρχή για την πολιτική ηθική που γίνεται λόγος, πβ. *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 113.

²¹⁶ Γοργίας, *Ελένης Εγκώμιον*, 8 · πβ. Α. Κύρκος, *ό.π.*, σ. 281 κ.ε.

²¹⁷ W. Jaeger, *Παιδεία, Γ'*, σ. 158 κ.ε. · πβ. Κ. Θ. Πέτσος, *ό.π.*, σσ. 67-69, όπου παρατίθεται η ανάλυση περί δύναμης του λόγου στην δόμηση της πολιτισμένης κοινωνίας.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο λόγος συναρμόζεται με τη γλώσσα²¹⁸ που αποτελεί την έκφραση της σκέψης κρίνεται επιτακτική η φιλοσοφική παιδεία του λόγου. Σε πολιτικό επίπεδο ο λόγος οφείλει να παρουσιάζει τεχνική αρτιότητα καθώς οι πολίτες «[...] ἐν τοῖς λόγοις ἂν τις μόνον τοῖς τεχνικῶς ἔχουσι θεωρήσειεν»²¹⁹, ενώ σε ηθικό επίπεδο ο λόγος πρέπει να απορρέει από μια ισορροπημένη ψυχή²²⁰ άποψη που επιμαρτυρείται ομοίως στον Πλάτωνα που όρισε την αληθινή παιδεία ως αφύπνιση των κοιμώμενων ικανοτήτων της ψυχής οι οποίες εκφράζονται με τον λόγο.²²¹

Στο πλαίσιο της αναγκαιότητας που προκύπτει για την ερμηνεία του λόγου σε ηθικό επίπεδο καθίσταται λοιπόν σαφές ότι ο ηγεμόνας αφυπνά τους πολίτες από το 'λήθαργο' της άγνοιας περί πολιτικών πραγμάτων. Ο πολιτικός χαρακτήρας του λόγου διακρίβώνεται στην στόχευση για την αξιοποίηση της καλής γλώσσας²²² ώστε ο πολίτης να εκφράζει έμφρονες απόψεις που απορρέουν από το ορθώς φρονεῖν στο πλαίσιο της πολιτικής του

---

²¹⁸ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική*, σ. 99, υποσημ. 47, παρατηρήσεις στο Β. Α. Κύρκου, *Το ύφος του λόγου*, σσ. 10-11: «Η γλώσσα [...] συναρτάται άμεσα με την ικανότητα του ανθρώπου να φανερώνει το δίκαιο και το άδικο [...] σημαίνει την οδό της αλήθειας από τον άνθρωπο προς τα πράγματα[...]».

²¹⁹ Ίσοκρ., *Εὐαγ.*, 9. 73-81.

²²⁰ Ίσοκρ., *Περὶ Αντιδόσεως*, 255: «λόγος ἀληθῆς καὶ δίκαιος [...] εἰδωλον [...] ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς» · πβ. Μ. Η. Hansen, *The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Public Action against Unconstitutional Proposals*, Odense, 1974.

²²¹ Πλάτ., *Πολιτ.*, 518 c, πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, Γ' τόμ., σ. 49 κ.ε.

²²² Ο όρος *ἀγαθή γλῶσσα*, αξιοποιείται στις *Εὐμενίδες* του Αίσχύλου, όπου δια στόματος Αθηνάς εκφράζεται η αναγκαιότητα της φρόνησης, προκειμένου οι πολίτες ως *εὐφρονες* αἰεὶ, να ακολουθήσουν τον σωστό δρόμο, που απαιτεῖ γνώση του λόγου ·

πβ. Αίσχ., *Εὐμεν.*, (988-995):

«ἄρα φρονοῦσιν γλῶσσης ἀγαθῆς
ὁδὸν εὐρίσκειν;

ἐκ τῶν φοβερῶν τῶνδε προσώπων
μέγα κέρδος ὀρῶ τοῖσδε πολίταις·
τάσδε γάρ εὐφρονας εὐφρονες αἰεὶ
μέγα τιμῶντες καὶ γῆν καὶ πόλιν
ὀρθοδίκαιον

πρέπετε πάντως διάγοντες»

· πβ. Β. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, σ. 317, όπου αξιοποιείται το παρατιθέμενο χωρίο και επισημαίνεται η σπουδαιότητα του σεβασμού στην έκφραση του λόγου εντός της πολιτικής κοινωνίας του 5^{ου} αιώνα.

συνδιαλλαγής με τους συμπολίτες. Άλλωστε είναι σαφής ο προσανατολισμός του λόγου προς την πράξη στην σκέψη του Ισοκράτη καθώς «όσοι δε απέκτησαν την δύναμιν ταύτην με την συστηματικήν μόρφωσιν και το λογικόν, δεν λένουν τίποτε χωρίς να το εξετάσουν και διαπράττουν ολιγωτέρας πλάνας εις τας πράξεις των».²²³

Εν συνεχεία, η πολιτική φύση του λόγου αναφέρεται στη σχέση μεταξύ ηγεμόνα και πολιτών καθώς η χρήση του στοχεύει στην πειθώ αλλά ταυτόχρονα επιζητά και την αποδοχή από πλευράς ακουόντων, όπως επισημαίνει ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική*, «σύγκειται μὲν γὰρ ἐκ τριῶν ὁ λόγος, ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ περὶ οὗ λέγει καὶ πρὸς ὃν, καὶ τὸ τέλος πρὸς τοῦτον ἐστίν, λέγω δὲ τὸν ἀκροατήν. Ἀνάγκη δὲ ἢ θεωρὸν εἶναι ἢ κριτὴν»²²⁴. Η εν λόγω διαπίστωση επιβεβαιώνει την χρήση του λόγου που κατανοείται στο πλαίσιο της πολιτικής αρετής διότι ο ηγεμόνας αποδεικνύει μέσω αυτού την πολιτική του ικανότητα και αποτελεσματικότητα.

Στον ρητορικό λόγο *Εὐαγόρας* διαπιστώνουμε τον εγκωμιαστικό χαρακτήρα του λόγου του Ισοκράτη αλλά πολύ περισσότερο προβάλλεται η *λόγων παιδεία*²²⁵ που διαμόρφωσε στην σχολή του εξαιρώντας το λόγο

---

²²³ Ἰσοκρ., *Περὶ Ἀντιδ.*, 15, 292: «οἱ δὲ φιλοσοφία καὶ λογισμῷ τὴν δύναμιν ταύτην λαβόντες, οὐδὲν ἀσκέπως λέγοντες, ἤττον περὶ τὰς πράξεις πλημμελοῦσιν»· πβ. B. Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, σ. 318, όπου προβάλλει το ερώτημα αναφορικά με τον σκοπό που εξυπηρετεί η γλώσσα και ο λόγος τα οποία οφείλουν να διέπονται από καλή σκέψη ή να αξιοποιούνται κατά την εφαρμογή της πειθούς αποκλειστικά προκειμένου να επιτύχουν τον σκοπό τους στην πόλη. Ο συγγραφέας υποστηρίζει επίσης ότι στο πλαίσιο αναζήτησης της σωστής οδού αναδόθηκε το ερώτημα για την σχέση της φιλοσοφίας με τη ρητορική.

²²⁴ Ἀριστ., *Ρητ.*, A2 1358b 3-6, ·πβ. Jaeger, *Η μόρφωσις του Ἑλλήνου ανθρώπου*, Γ' τόμ., σσ. 260-264 ·πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σσ 98-104: «[...] ἡ κριτική ἢ ὁποῖα ἀσκεῖται στοὺς λέγοντες εἶναι ταυτόχρονα συγκριτική ἀποτίμηση τοῦ παρόντος καὶ τοῦ παραδεδομένου πολιτικοῦ ἥθους.»

²²⁵ Για το ἔργο *Εὐαγόρας*, πβ. Jaeger, *Η μόρφωσις του Ἑλλήνου ανθρώπου*, σ. 180 ·πβ. Β. Λαούρδας, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, σ. 43: «ὁ νέος πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ κρατηθῇ μέσα στὴν πολιτεία, [...] νὰ κρατήσῃ τὴν πολιτεία [...] μέσα στὴν ἀδιάκοπη ἀνταλλαγὴ στοιχείων ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ στὴν πολιτεία»· περὶ αγωγῆς του νέου στὴν σχολή του Ισοκράτη καθώς και για τα κριτήρια που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στὴν εκπαίδευση του, πβ. Ισοκράτης, *Κυπριακοὶ λόγοι*, προλ. Χ. Αποστολόπουλος, εἰσ. Ε. Βαρμπομπίτη, μτφρ.- σχόλ. Δ. Χατζημιχαήλ, ἐπιμ. Η. Βαβούρας, εκδ. Ζήτηρος, Αθήνα, 2019, σ. 409, σ. 69: «Με τὸν ὅρο εγκωμιάζειν ὁ ρήτορας ἐννοεῖ κάτι ἀνάλογο με αὐτὸ που ἐπιχείρησαν νὰ κάνουν οἱ ποιητές, ὅπως ὁ Αἰσχύλος παροτρύνοντας τοὺς νέους νὰ μιμηθῶν συγκεκριμένα πρότυπα αρετῆς.», ὁ Ισοκράτης ἐνδιαφέρθηκε νὰ δομήσει τὴν εἰκόνα του κατεξοχὴν μονάρχη που θα ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικὸ πρότυπο πρὸς μίμηση.

εγγραφόμενο στο πλαίσιο του πολιτικού *πράττειν*.²²⁶ Λαμβάνοντας υπόψη ότι η παιδεία στην εποχή του Ισοκράτη κατανοείται στο πλαίσιο της ιδέας ότι ο ηγεμόνας κατοπτρίζει ένα σύνολο αρετών γίνεται κατανοητό ότι «πολὺ μέντοι πλείονος ἀξίας τὰς τῶν πράξεων καὶ τῆς διανοίας [...] τοὺς δὲ τρόπους τοὺς ἀλλήλων καὶ τὰς διανοίας τὰς ἐν τοῖς λεγομένοις ἐνούσας ῥάδιον ἐστὶ μιμεῖσθαι τοῖς μὴ ῥαθυμεῖν αἰρουμένοις [...] τὰς ἀρετὰς τὰς ἐκείνου καὶ τῷ λόγῳ κοσμήσας παραδοίῃ θεωρεῖν ὑμῖν καὶ συνδιατρίβειν αὐταῖς»²²⁷. Αναδεικνύει τη συναρμογή ηθικής και πολιτικής και στοχεύει στην απόδειξη ότι κάθε πολίτης οφείλει να εμπνευσθεί από τον πολιτικό λόγο ώστε να απεκδυθεί την ατομικιστική συμπεριφορά και να πραγματώσει συλλογικό βίο προβαίνοντας στις ανάλογες πράξεις και αναλαμβάνοντας τις ευθύνες που του αναλογούν. Υπό αυτή τη συνθήκη ο λόγος του ηγεμόνα συνέχει την σκέψη των πολιτών και διασφαλίζει την ενότητά τους.²²⁸ Ο Αριστοτέλης επίσης υπογραμμίζει ότι η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων εδράζεται στην γνώση καθώς «πρῶτον μὲν οὖν δεῖ λαβεῖν ὅτι περὶ οὗ δεῖ λέγειν καὶ συλλογίζεσθαι εἴτε πολιτικῷ συλλογισμῷ εἴθ' ὅποιον, ἀναγκαῖον κατὰ τοῦτου ἔχειν τὰ ὑπάρχοντα, ἢ πάντα ἢ ἓνια· μηδὲν γὰρ ἔχων ἐξ οὐδενὸς ἂν ἔχῃς συνάγειν»²²⁹, ώστε κάθε φορά που αξιοποιείται η πειθώ να εξασφαλίζεται η καθολικότητα των ιδεών που προτάσσονται στο πεδίο του πολιτικού λόγου.

---

²²⁶ Β. Λαοῦρδας, *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, σ. 45: «[...] στὴ σχολὴ τοῦ νοιάστηκε μονάχα γιὰ παιδείαν πρὸς πολιτικὴν ἀρετὴν [...]».

²²⁷ Ἰσοκρ. *Εὐαγόρας*, 75 3-5, 77 1.

²²⁸ Ἀριστ., *Ρητορ. Β'*, 1395b - 1396a · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 71 κ.ε· για τη σύγχρονη αξιοποίηση του ὀρου ηγέτης · πβ. Α. Διαμαντόπουλος, *Ο Πλατωνικός Ηγέτης*, φιλ. επιμ. Κ. Στυλιαρὰς, εκδ. Δεσμός, Πειραιὰς, 2012, σ. 31 κ.ε.

²²⁹ Ἀριστ., *Ρητορ. Β'*, 1395 b.

Ο Ισοκράτης προβάλλει την ύψιστη αξία του λόγου²³⁰ που υπερτερεί έναντι της διάπλασης των ωραίων σωμάτων διότι κληροδοτεί στους ανθρώπους πνευματικό πλούτο και τεκμηριώνει ότι οι λόγοι που γράφονται καθίστανται διαχρονικά κτήματα ες αεί για την ανθρώπινη διανόηση όπως φαίνεται στη διατύπωση της υπόθεσης «εἴ τις ἀθροίσας τὰς ἀρετὰς ἐκείνου καὶ τῷ λόγῳ κοσμήσας παραδοίῃ θεωρεῖν ὑμῖν καὶ συνδιατρίβειν αὐταῖς»²³¹. Προτρέπει τον ηγεμόνα να διαμορφώνει πολίτες που θα είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του πολιτικού βίου²³² διαβλέποντας σε αυτούς τη δυνατότητα να διαφυλάξουν τις αρχές στην πόλη καθώς διέπονται από πνεύμα αγωνιστικότητας και προτείνει «τοὺς δὲ τρόπους τοὺς ἀλλήλων καὶ τὰς διανοίας τὰς ἐν τοῖς λεγομένοις ἐνούσας ῥάδιον ἐστὶ μιμεῖσθαι τοῖς μὴ ῥαθυμεῖν αἰρουμένοις ἀλλὰ χρηστοῖς εἶναι βουλομένοις»²³³. Ο λόγος του ηγεμόνα κατοπτρίζει τον ηθικό βίο των πολιτών και εδράζεται στην καλλιέργεια της φρόνησης και της ορθοπραξίας συνιστώντας για τους πολίτες τὴ μοναδική δυνατότητα συνεννόησης στὸ διατομικὸ πεδίο τῆς πόλεως²³⁴. Θεωρώντας τον λόγο ως τῶν ἔργων

---

²³⁰ Ἰσοκρ., *Περὶ Ἀντιδ.*, 257: «λόγος ἡμῖν ἐστὶν ὁ συγκατασκευάσας. οὗτος γὰρ περὶ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων καὶ τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν ἐνομοθέτησεν, ὧν μὴ διαταχθέντων οὐκ ἂν οἶοι τ' ἡμεῖς οἰκεῖν μετ' ἀλλήλων. τούτῳ καὶ τοὺς κακοὺς ἐξελέγχομεν καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἐγκωμιάζομεν. διὰ τούτου τοὺς τ' ἀνοήτους παιδεύομεν καὶ τοὺς φρονίμους δοκιμάζομεν· τὸ γὰρ λέγειν ὥς δεῖ τοῦ φρονεῖν εἶς μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα, [...]» · πβ. Α. Γ. Κατσούρης, «Ρητορική Υπόκριση», στο: Δωδώνη, *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολῆς*, 26, Ἰωάννινα, (1989), σ. 14 · πβ. Ι. Γ. Σκαρδάσης, «Περὶ Ῥητορικῆς καὶ Ὁμήρου», *Πλάτων*, 22, (1959), σ. 62 · πβ. G. Mathieu, *Οἱ πολιτικὲς ιδέες τοῦ Ἰσοκράτη*, σ. 60 κ.ε.· για τὴν καλλιέργεια τοῦ δημόσιου εκφερόμενου λόγου στὴν σκέψη τοῦ Ἰσοκράτη, πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ ρητορική*, σσ. 53-59, ὅπου ο συγγραφέας ἐπεσήμανε τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰσοκράτη στὴ σπουδὴ τοῦ δημόσιου λόγου, ικανοποιώντας τὸ ομηρικὸ αἶτημα γιὰ τὴν ἀσκήση λέγειν- πράττειν · πβ. Χ. Αποστολόπουλος, «Ἀντι-Πλάτων: Ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς ρητορικῆς στὸν Ἰσοκράτη», στο: *Επιστημονικὴ ἐπετηρίδα Παιδαγωγικοῦ τμήματος Νηπιαγωγῶν*, 1, Ἰωάννινα, (1997), σ. 14 κ.ε.

²³¹ Ἰσοκρ., *Εὐαγ.*, 76 - 77, 1 · πβ. W. Jaeger, *Παιδεία*, III, σ. 185, ὅπου ἐπισημαίνεται ὅτι ὁ ρήτωρ δὲν θὰ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ πείθει τὸ ἀκροατήριον, ἀν δὲν καλλιερгоύσε τὶς διανοητικὲς ἀρετὲς · πβ. Ν. Βολιώτης, «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἰσοκράτους», *Πλάτων*, 30, (1978), σ. 130: «Διὰ τὴν γίνῃ τέχνη ἢ ρητορικὴ, πρέπει νὰ θεμελιωθῇ εἰς τὴν γνώσιν τῆς ἀληθείας. Δὲν ὑπάρχει καὶ δὲν θὰ ὑπάρξει μιὰ ἀληθινὴ τέχνη χωρὶς σχέσιν μὲ τὴν ἀλήθειαν», ὁ μελετητὴς τονίζει τὴν ἀξία τῆς διαλεκτικῆς χωρὶς τὴν ὁποία ἡ ρητορικὴ καθίσταται τέχνη κενή.

²³² Κ. Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σ. 60.

²³³ Ἰσοκρ., *Εὐαγ.*, 75, 3-5.

²³⁴ Κ. Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σ. 71 · πβ. Χ. Αποστολόπουλος, «Ἀντι-Πλάτων: Ἡ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς ρητορικῆς στὸν Ἰσοκράτη», σ. 18.

καὶ τῶν διανοημάτων ὅλων ἡγεμόνα ὄντα, καὶ μάλιστα χρωμένους αὐτῷ τοὺς πλεῖστον νοῦν ἔχοντας, οἱ πολῖτες εξασφαλίζουν ενεργὴ παρουσία στην πολιτικὴ ζωή και διαμορφώνουν τα σωστά κριτήρια προκειμένου να απολαμβάνουν τα αγαθὰ της πόλεως. Συμπεραίνουμε λοιπὸν ὅτι κάθε ὀρθή πράξη βρίσκεται σε συνάρτηση με την ὀρθή ἀπόφαση που πρόδηλα ὅπως διατυπώνει ο Ἰσοκράτης κατὰ την σοφιστικὴ ἀντίληψη προϋποθέτει την καλλιέργεια του λόγου στο πρακτικὸ πεδίο εφαρμογῆς.

Στο σύνολο των παραινήσεων προς τον ἡγεμόνα ο ρήτορας επιπλέον συμβουλεύει: «Τοὺς μὲν γὰρ ἄλλους προτρέπομεν ἐπὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐτέρους ἐπαινοῦντες, ἵνα ζηλοῦντες τοὺς εὐλογοῦμενους τῶν αὐτῶν ἐκείνοις ἐπιτηδευμάτων ἐπιθυμῶσιν, ἐγὼ δὲ σὲ καὶ τοὺς σοὺς οὐκ ἄλλοτρίοις παραδείγμασι χρώμενος ἄλλ' οἰκείοις παρακαλῶ, καὶ συμβουλεύω προσέχειν τὸν νοῦν, ὅπως καὶ λέγειν καὶ πράττειν μηδενὸς ἥττον δυνήσῃ τῶν Ἑλλήνων»²³⁵, υποδεικνύοντας να αξιοποιεῖ τον λόγο εναντιστοιχία με την πράξη. Οἱ προτροπές που εκφράζονται στην πολιτικὴ σκέψη του Ἰσοκράτη ἀναδεικνύουν την προσπάθεια να δωροφορήσει την ἐπόμενη γενιὰ των πολιτῶν με την πολιτικὴ φιλοσοφία και παιδεία της ἐποχῆς του ἡ ὁποία ἐδράζεται στην ἀπόκτηση της ρητορικῆς τέχνης²³⁶. Ὑπογραμμίζει ὅτι μέσω των λόγων και αξιοποιώντας τη ρητορικὴ δεξιότητά δύναται να χαρακτηριστεῖ και ὁ ἴδιος ἀγαθὸς ὅπως διατυπώνει στον *Πανηγυρικό* ὅτι ἄθλος ἔσεσθαι μοι τὴν δόξαν. Χαρακτηρίζοντας ὡς ἄθλο την κατάκτηση της φήμης, που θα ἀποκομίσει μέσω της ρητορικῆς τέχνης, ἐπισημαίνει ὅτι τὸ καθήκον του πολιτικοῦ προσιδιάζει σε ἐκεῖνο του ρήτορα και δεν υπερακοντίζει την ἀρετή

²³⁵ Ἰσοκρ., *Εὐαγ.*, 77, 2-8· πβ. Ν. Βολιώτης, «Ἡ φιλοσοφία του Ἰσοκράτους», *Πλάτων*, 30, (1978), σ. 137· πβ. Ν. Βολιώτης, «Ἡ γνωσιολογία τοῦ Ἰσοκράτους καὶ αἱ ἀντίστοιχαι ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη», *Πλάτων*, 31, (1979), σ. 257: «Τοῦ Ἰσοκράτους ὁ λόγος δὲν εἶναι μόνον ρητορικὴ ἀλλὰ κάτι ὑψηλότερον διότι σημαίνει ἐπίσης σκέψιν, διάνοιαν, διανοητικὴν δύναμιν».

²³⁶ Ο Ἰσοκράτης ὑπὸ την ἐπίδραση της ἠθικῆς κατέστησε την ρητορικὴ πνευματικὸ σχῆμα προκειμένου να εκφράσει τὸ πολιτικὸ και ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο της ἐποχῆς, ὥστε να γίνῃ πνευματικὸ κτῆμα των νέων, πβ. σχετικὰ, W. Jaeger, *Παιδεία*, τόμ. III, σ. 132.

αλλά τούτω μάλιστα προσέξει τὸν νοῦν, ὅπως δόξαν ὥς ἐπιεικεστάτην λήφεται παρὰ τοῖς συμπολιτευομένοις.²³⁷

Στο ρητορικό ερώτημα που εκφράζει ο Ισοκράτης : «Καὶ τί δεῖ καθ' ἕνα ἕκαστον λέγοντα διατρίβειν;»²³⁸ , ερμηνεύεται η αναγκαιότητα περί πολιτικής παιδείας των πολιτῶν καθώς ο ίδιος έχει σκιαγραφήσει τον χαρακτήρα των πολιτῶν στην κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του διαπιστώνοντας ότι οι περισσότεροι ἀρέσκονται σε ὅ,τι ἀντιτίθεται στον φρόνιμον βίον · «ἀλλὰ παντάπασιν ἐναντίας τῷ συμφέροντι τὰς ἡδονὰς ἔχοντας» ²³⁹. Ἐν ἀντιθέσει μετὰ τὴν διαλεκτικὴ μέθοδο τοῦ Πλάτωνος ο Ἰσοκράτης παρουσιάζει τὴς δυνατότητες τῆς ρητορικῆς στον πρακτικὸ βίον καθώς συνθέτει λόγους μιμήσεως²⁴⁰, που ἀποτελοῦν τὴ βάση για τὴς σπουδές, δικαιολογώντας καὶ τὴ θέση τοῦ ρήτορα που ἐπιδιώκει τὴ σύζευξη τέχνης καὶ φύσεως.

Ὁ ἰκανὸς ἡγεμόνας κατὰ τὸν Ἰσοκράτη γνωρίζει τὴν ἐπενέργεια τοῦ λόγου στον ἄνθρωπο ὡς ἐκ τούτου ἔχει χρέος νὰ τὸν ἀξιοποιήσῃ προκειμένου οἱ περισσότεροι πολῖτες νὰ μιμηθῶν τὸ πρότυπο που συνθέτει. Ὁ ἠθικοπνευματικὸς ρόλος τοῦ ἡγεμόνος ἐκπληρώνεται διαπιστώνοντας ὅτι οἱ πολῖτες κατανοοῦν τὸν λόγον καὶ προβαίνουν στα ἀντίστοιχα ἔργα στὴν πόλιν²⁴¹ · «τοῖς δὲ ὑπὲρ τῶν κοινῶν ἰδίᾳ πονήσασι καὶ τὰς αὐτῶν ψυχὰς οὕτω

---

²³⁷ Ἰσοκρ. Περὶ Ἀντιδ., 278 · πβ. Υ. Λ. Τοῦ, *The Rhetoric of Identity in Isocrates*, Cambridge, 1995, σ. 76.

²³⁸ Ἰσοκρ., *Εὐαγ.*, 45, 1.

²³⁹ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικοκλ.*, 45.

²⁴⁰ W. Jaeger, *Παιδεία*, Γ', σσ. 143-145, ὅπου προβάλλεται ἡ ἀξία τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰσοκράτη στον ἐμπρακτὸ βίον · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορική*, σ. 64: «Τὸ ἐγχείρημα καθὲ ἄλλο παρὰ ἐνδεήγητο εἶναι, ἢ θεωρητικὴ ὅμως νομιμοποίησή του μετὰ τὴν κατοχύρωση τῆς δόξης ὡς γνωστικῆς δυνατότητας εἶναι ἕνα συνεπὲς ἐπακόλουθο τῆς γνωσιολογικῆς θέσης πὸν προαναφέραμε καὶ ἢ ὁποῖα ὁλοκληρώνεται μετὰ τὴ διαπίστωση τοῦ Ἰσοκράτη ὅτι σοφοὺς μὲν νομίζω τοὺς ταῖς δόξαις ἐπιτυχάνειν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦ βελτίστου δυναμένου, φιλοσόφους δὲ τοὺς ἐν τοῦτοις διατρίβοντας, ἐξ ὧν τάχιστα λήφονται τὴν τοιαύτην φρόνησιν».

²⁴¹ G. Mathieu, *Οἱ πολιτικὲς ιδέες τοῦ Ἰσοκράτη*, σ. 222: «ὅλοι οἱ πολῖτες ὀφείλαν νὰ ἀφιερωθῶν στὴν ὑπηρεσία τῶν συμφερόντων τοῦ κράτους, πίστευε ὁ Ἰσοκράτης, καὶ ἀπὸ τοὺς προσφορότερους τρόπους, γιὰ νὰ ἐπιδείξουν τὴν ἀφοσίωσή τους, ἦταν ὁ τρόπος που εἶχε ὁ ἴδιος ἐπιλέξει, ἡ δράση δηλαδὴ μέσω τοῦ λόγου» · πβ. Θ. Τζαννετάτος, «Ἡ ρητορική καὶ ὁ Ἰσοκράτης», *Πλάτων*, 23, (1960), σ. 143.

παρασκευάσασιν ὥστε καὶ τοὺς ἄλλους ὠφελεῖν δύνασθαι, τοῦτοις δ' οὐδεμίαν τιμὴν ἀπένειμαν»²⁴². Ἡ ρητὴ αναφορά του Ἰσοκράτη γιὰ τὴ συμπόρευση πράττειν καὶ λέγειν ἀναδεικνύει ἀφενὸς ὅτι ἡ κατάκτηση τῆς ἀρετῆς²⁴³ δὲν ἀποτελεῖ θεωρητικὴ ἐνασχόληση με τὸν εαυτό ἀλλὰ διαρκὴ ἀγώνα πρὸς τὴν εὐδαιμονία καὶ ἀφετέρου ὅτι εἶναι ὁ θεμέλιος λίθος ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Τὸ ἔργο Νικοκλῆς ἀποτελεῖ μιὰ μορφή θεμελιώδους πολιτικῆς διδασκαλίας καὶ ἀσφαλῶς ὁ Ἰσοκράτης ἐκκινεῖ με τὴν ἐξύμνηση τοῦ λόγου²⁴⁴ «ἐγγενομένου δ' ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουλευθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν, ἀλλὰ καὶ συνελθόντες πόλεις ὤκισαμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας εὗρομεν, καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα λόγος ἡμῖν ἐστὶν ὁ συγκατασκευάσας»²⁴⁵, ὅπου καταδεικνύεται τὸ σύνολο τῶν δυνατοτήτων ποὺ παρέχεται στὸν ἄνθρωπο ὅταν μεταχειρίζεται ὀρθὰ τὸν λόγο. Σύμφωνα με τὸν Marrou²⁴⁶ ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰσοκράτη συνέβαλε στὴ συναρμογὴ τοῦ λόγου με τὴν πράξη προσδίδοντας στὴν ρητορικὴ οὐσιώδη ἀνθρώπινη ἀξία καταδεικνύοντας ἐκ παραλλήλου ὅτι τὸ φρονεῖν καὶ τὸ λέγειν

---

²⁴² Ἰσοκρ., Πανηγυρ., 1.

²⁴³ Κ.Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ στὴν κλασικὴ σκέψη*, σ. 204, ὑποσημ. 105, ὅπου ἀναφέρεται στὴ συναφὴ ἔκφραση περὶ ἀρετῆς στὸν Ἀνώνυμο τοῦ Ἰάμβλιχου.

²⁴⁴ W. K. C. Guthrie, *Οἱ Σοφιστές*, σ. 260-261 · πβ. M. MacDowell, «Εἰσαγωγή στὴν αττικὴ ρητορικὴ», μτφρ. Π. Σεράνης, στο: *Πειθῶ, ἡ ρητορικὴ, δεκατρία μελετήματα*, σσ. 17-28.

²⁴⁵ Ἰσοκράτους, *Νικοκλῆς*, 6-7 · πβ. Α. Γ. Κατσοῦρης, *Ρητορικὴ Ὑπόκριση*, σ. 14: «[...] σύντομον ἐγχειρίδιον πάντων τῶν στοιχείων τοῦ λόγου ... ἐκλογὴ σκέψεων, κατανομὴ ἰδεῶν, εὐπρέπεια ἡθῶν, ἀντίληψις χρόνου, τόπου, προσώπων, εἰς τὰ ὅποια ἀπευθύνεται ὁ λόγος... ἀποτυπώνει εἰς ὅλα ὅσα λέγονται τὴν σφραγίδα τῆς ἀληθείας» · πβ. Κ.Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ*, σσ. 37-39, 59 ὑποσημ. 78 · Ε. Γ. Αλεξανδρῆς, *Αρχαϊκὴς ἠθικὴς ἀξίες καὶ πολιτικὴ συμπεριφορὰ στὴν αττικὴ ρητορεία: Ἰσοκράτης, Διδακτορικὴ Διατριβή*, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2014, σ. 44: «Ὁ Ἰσοκράτης στὸν περίφημο ὕμνο πρὸς τὸν λόγο στὸν Νικοκλῆ (Νικ. 5-9) λέγει ὅτι ὁ λόγος εἶναι δύναμις, ὅρο ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης στὸν ὀρισμὸ τῆς ρητορικῆς (1355b25), εἶναι ἡγεμὼν, καὶ οδηγεῖ σε ἀξιόλογα ἀποτελέσματα, δηλαδὴ ἐνώνει καὶ διαμορφώνει. Τίθεται ὑπὲρ τῆς χρήσεως τῆς ρητορικῆς ὄχι γιὰ νὰ ἀμφισβητήσῃ καὶ νὰ συνταράξῃ τὰ κοινωνικὰ θεμέλια, ἀλλὰ γιὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ πανελλήνια συνείδηση, νὰ επιχειρηματολογήσῃ ὑπὲρ τῆς συνεργασίας καὶ νὰ ἐναρμονίσῃ τοὺς ἀτομικοὺς με τοὺς συλλογικοὺς στόχους».

²⁴⁶ Marrou I., *A History of Education in Antiquity*, London-New York, 1956, ἐλληνικὴ μετάφραση, Φωτεινοπούλου Θ., Ἀθήνα, 1961, σ. 282 · πβ. Θ. Τζαννετάτος, «Ἡ ρητορικὴ καὶ ὁ Ἰσοκράτης», *Πλάτων*, σ. 143: «Τὰ θέματα ταῦτα σπουδάζονται τόσο κατὰ θεωρίαν ὅσον καὶ ἐν τῇ πράξει, κατὰ τρόπον ἄκρως ἐποικοδομητικὸν, ἀναζητοῦνται δὲ καὶ ἀνευρίσκονται λύσεις ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ἠθικῶν, τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν ἄλλων παντοίων ἀξιών [...]»

αποτελέσαν το βασικό περιεχόμενο της φιλοσοφικής παιδείας που πρόσβευε.

Η απήχηση της πλατωνικής σκέψης όπως εκφράστηκε στο έργο του *Πρωταγόρας* είναι εμφανής σε σχέση με τη διατύπωση του Ισοκράτη περί σπουδαιότητας του λόγου. Συγκεκριμένα, αμφότεροι οι στοχαστές αναφέρονται στην ανθρωπολογική διάσταση του λόγου που συνετέλεσε στον εκπολιτισμό της ανθρώπινης φύσης αλλά και στην ανάπτυξη της τεχνικής γνώσης τελειοποιώντας δε την πολιτική.

Θεωρώντας τον λόγο ως κύριο φορέα του κοινωνικού βίου και των ιδεών «ὅν μὴ διαταχθέντων οὐκ ἂν οἷοι τ' ἤμεν οἰκεῖν» αναδεικνύει τη δύναμη του να παιδαγωγεί²⁴⁷, διότι «ὁ προσωποποιημένος λόγος ἐμφανίζεται μὲ τὸν Ἰσοκράτη ὡς δημιουργὸς τοῦ πολιτισμοῦ, προσλαμβάνοντας ὅχι μόνο τὴ σημασία τῆς γλώσσας, τῆς λεκτικῆς ἐναρμοστίας τῶν φωνημάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς λογικῆς, δηλαδὴ τῆς εὐτακτικῆς ὀριοθέτησης τοῦ πολιτικοῦ χώρου». Μέσω του λόγου διαμορφώνεται το πλαίσιο στο οποίο δομοῦνται οι νόμοι της πόλης «διὰ τούτου τοὺς τ' ἀνοήτους παιδεύομεν καὶ τοὺς φρονίμους δοκιμάζομεν τὸ γὰρ λέγειν ὥς δεῖ τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα»²⁴⁸ και προβάλλει την ιδέα ότι δια του λόγου διακρίνουμε το δίκαιο και το άδικο. Ως εκ τούτου, εγκωμιάζουμε τους ενάρετους και συγκρατούμε τους φαύλους συνδέοντας την αρετή με τη δικαιοσύνη στο πεδίο της πολιτικής πράξης.

Στη θέση «[...] λόγος ἀληθὴς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἶδωλον ἐστίν»²⁴⁹ διακριβώνεται η ηθική νοηματοδότηση του όρου καθώς ο

---

²⁴⁷ Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σ. 68.

²⁴⁸ Ἰσοκρ., *Περὶ Ἀντιδ.*, 277.

²⁴⁹ Ἰσοκρ., *Νικοκλῆς*, 7, 8· ἤδη ἀπὸ τὸν 5^ο αἰῶνα ἐπισημαίνεται ἡ φυσικὴ δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ διαπαιδαγωγεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ καὶ λογίζεται ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ατόμου ὡς πολίτη θέση πού με σαφήνεια προβάλλει καὶ ὁ Ἰσοκράτης· γιὰ τὴν ἐνδιάθετη δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐκφράστηκε στὴν τραγωδία, πβ. Σοφοκλ., *Φιλοκτ.*, 902-903, ὅπου ὁ Σοφοκλῆς εὐστοχα ἔχει υποστηρίξει ὅτι «ἅπαντα δυσχέρεια, τὴν αὐτοῦ φύσιν ὅταν λιπὼν τις δρᾷ τὰ μὴ προσεϊκότα», προβάλλοντας τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης.

ηγεμόνας που μεταχειρίζεται τον λόγο για να παρουσιάσει την αλήθεια και να διασφαλίσει τη νομιμότητα των πράξεων του με δίκαιο τρόπο εξεικονίζει την ηθική του. Άλλωστε σύμφωνα με τον Ισοκράτη η ψυχή που έχει καλλιεργηθεί σε βάθος επιζητά να καλλιεργήσει πολίτες πεπαιδευμένους συμβάλλοντας τοιουτοτρόπως στη δόμηση της πολιτικής και ηθικής πραγματικότητας της εποχής.²⁵⁰ Εν τέλει, ο Ισοκράτης τονίζοντας την σπουδαιότητα της ανθρώπινης φύσης παρουσιάζει την άποψη του για τη δυνατότητα που κατέχει ο άνθρωπος να κατακτά την γνώση. Αποδεικνύοντας ότι έχει υπόψη τις απόψεις περί παιδείας όπως ήδη διαμορφώθηκαν στον 5^ο αιώνα στο πλαίσιο της πόλης επιζητά τη διαμόρφωση των παραμέτρων για την πραγμάτωση του *κοινωνικῶς ὑπάρχειν* που οδηγεί τον πολίτη στο *ὀρθῶς πράττειν* και καταλήγει στην διαπίστωση ότι ο άνθρωπος που συνεχῶς ασκείται στην αρετή ως πολίτης επιλέγει το βέλτιστο στο πεδίο της πολιτικής πράξης και λειτουργεί ως "συλλέκτης" αγαθών που αξιοποιεί στο επίπεδο της διατομικής του επικοινωνίας με τους άλλους στην πόλη.

---

²⁵⁰ W. Jaeger, *Παιδεία*, Γ', σ. 170. Άλλωστε είναι σαφές η άποψη του Ισοκράτη ότι δεν δύναται ο πολίτης να προσαρμοστεί άριστα στην πολιτική ζωή, αν πρωτίστως δεν έχει εξασκηθεί στο κανονιστικό πλαίσιο της αρετής, ώστε να δρα σύμφωνα με την περίπτωση. Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του στο παράδειγμα της μέλισσας, που παρομοιάζεται με την άσκηση στην αρετή, πολύ περισσότερο δε στη δυνατότητα του ανθρώπου να αξιοποιεί τα ωφέλιμα καθώς εκπαιδεύεται· πβ. *Ίσοκρ., Πρὸς Δημ., 52*: «Ὡς περ γὰρ τὴν μέλιτταν ὀρώμεν εφ' ὅπαντα μὲν τὰ βλαστήματα καθιζάνουσιν, ἀφ' ἑκάστου δὲ τὰ βέλτιστα λαμβάνουσιν, οὕτω δὲ καὶ τοὺς παιδείας ὀρεγόμενους μηδενὸς μὲν ἀπείρως ἔχειν, πανταχόθεν δὲ τὰ χρήσιμα συλλέγειν.»

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΑΤΟΠΤΡΑ ΗΓΕΜΟΝΩΝ

1. Το αίτημα του Πλάτωνος

Στην αρχαία ελληνική σκέψη η διάκριση του λόγου από το μύθο δεν διακρινόταν με σαφή όρια όπως συμβαίνει στη σύγχρονη έρευνα. Στην πλατωνική σκέψη ο μύθος²⁵¹ ήταν απόρροια της προφορικής παράδοσης και αποτελούσε αντικείμενο ανασυγκρότησης από τους ποιητές²⁵². Ο Πλάτων άλλωστε συχνά αντιπαραβάλλει το μύθο με τον λόγο αναφέροντας ότι οι ποιητές συγγράφουν μύθους έναντι των λόγων. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι στην πλατωνική αφήγηση του μύθου ο λόγος προβάλλει ως ερμηνεία για ό,τι εντοπίζεται επέκεινα των λέξεων δίνοντας μια πλήρη εικόνα για την υφή των εννοιών που αξιοποιούνται στους διαλόγους του με αποτέλεσμα ο μύθος να λαμβάνει την μορφή παρομοίωσης που παραπέμπει στο αρχέγονο είδωλο της αλήθειας²⁵³.

Ο Σωκράτης στην *Πολιτεία* αναφέρει: «καὶ ὃν μὲν ἂν καλὸν [μῦθον] ποιήσωσιν, ἐγκριτέον, ὃν δ' ἂν μή, ἀποκριτέον. τοὺς δ' ἐγκριθέντας πείσομεν τὰς τροφούς τε καὶ μητέρας λέγειν τοῖς παισίν, καὶ πλάττειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοῖς μύθοις πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ

---

²⁵¹ H. Pfeil, «Η σοφία του αρχαίου κόσμου και ο νεώτερος άνθρωπος κατά τις ενδείξεις των πλατωνικών μύθων», *Πλάτων*, απόδ. Π. Γεωργούντζου, Θ', Α', (1957), σ. 393.

²⁵² Ξ. Μπαλλή, «Η αλληγορία του μύθου του σπηλαίου στον Πλάτωνα», *Φιλοσοφείν*, 10, (2014), σ. 284 κ.ε, όπου αναφέρει ότι: «Ο Μύθος για τους αρχαίους Έλληνες της αρχαϊκής περιόδου ήταν μια ευρέως διαδεδομένη άποψη, η οποία όμως δεν ήταν αληθής δηλαδή μια φαντασίωση, μια φανταστική αφήγηση. Η ποίηση έβριθε πολλών μύθων και για αυτό το λόγο η ανάπτυξη της φιλοσοφίας στον έβδομο προ Χριστού αιώνα σηματοδότησε την αντιπαράθεση του Λόγου με το Μύθο. Ο Πλάτωνας, ως ένα βαθμό γεφυρώνει αυτή την αντιπαράθεση χρησιμοποιώντας το μύθο με διαφορετικό τρόπο. Έναν τρόπο που σκοπό έχει τόσο την διδαχή αλλά εξίσου παράλληλα και την πειθώ».

²⁵³ K. Reinhardt, *Ψυχής Λόγος Ψηλαφήσεις της αρχαιοελληνικής πνευματικότητας*, εισ., μτφρ. Θ. Λουπασάκης, εκδ. 21^{ου} αιώνα, Αθήνα, 1992, σ. 30· για την αρχαϊκή μυθική σκέψη, πβ. Χ. Μαλεβίτσης, «Από τον μύθο στο λόγο», σ. 75: «Αυτή ή δεσπόζουσα ιδέα της αρχής απετέλεσε άρχετυπική μορφή τής συνείδησης, άνώλεθρη, πὸν ποικίλως ἐκμυθευμένη πέρασε ὅλα τὰ στάδια τής μυθικῆς ἐποχῆς καὶ ἔφτασε ὡς «τύπος» πλέον καὶ στὴ Φιλοσοφία».

σώματα ταῖς χερσίν»²⁵⁴, δηλώνοντας ότι οι μύθοι ενέχουν το παιδαγωγικό στοιχείο που δίνει τη δυνατότητα στις τροφούς να διαπαιδαγωγούν τα παιδιά. Λειτουργεί λοιπόν ο μύθος ως μορφοποιητικός παράγων²⁵⁵ και καθίσταται κληροδότημα της ψυχής θέτοντας ως σκοπό να διαυγαστεί μέσω του ανθρώπινου λόγου όπως απηχεί η πλατωνική κατανόηση του μύθου.

Ο μύθος κατέχει καίρια θέση στο φιλοσοφικό έργο του Πλάτωνος καταδεικνύοντας ότι ο φιλόσοφος τον ενσωματώνει στον λογικό ειρμό της αφήγησης σε πλείστα χωρία²⁵⁶. Στο Φαίδρο αναφέρει ότι όποιος είναι ικανός να γνωρίσει την ψυχή οφείλει να αξιοποιεί καταλλήλως τα μέσα που διαθέτει προκειμένου να την εκπαιδεύσει και να την οδηγήσει στο αγαθό καθώς « πρὶν ἂν τις τό τε ἀληθὲς ἐκάστων εἰδῇ περί ᾧν λέγει ἢ γράφει, κατ' αὐτό τε πᾶν ὀρίζεσθαι δυνατός γένηται, ὀρισάμενός τε πάλιν κατ' εἶδη μέχρι τοῦ ἀτμήτου τέμνειν ἐπιστηθῇ, περί τε ψυχῆς φύσεως διδὼν κατὰ ταῦτά, τὸ [c] προσαρμόττον ἐκάστη φύσει εἶδος ἀνευρίσκων, οὕτω τιθῇ καὶ διακοσμῇ τὸν λόγον, ποικίλη μὲν ποικίλους ψυχῇ καὶ παναρμονίους διδοὺς λόγους, ἀπλοῦς δὲ ἀπλῇ, οὐ πρότερον δυνατόν τέχνη ἔσεσθαι καθ' ὅσον πέφυκε μεταχειρισθῆναι τὸ λόγων γένος, οὔτε τι πρὸς τὸ διδάξαι οὔτε τι πρὸς τὸ

---

²⁵⁴ Πλάτ., Πολιτ., 377c · πβ. I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, 5^η εκδ., Αθήνα, 1970, σ. 138, όπου αναφέρεται στην παιδαγωγική αξία του μύθου και την επιρροή αυτού στην εφηβική ψυχή, επισημαίνοντας: «Ο πλατωνικός Σωκράτης κι ὁ πλατωνικός ἐφηβος, ἅμα ἀναπνεύουσιν τὴν αὖρα τοῦ μύθου, ὁρμοῦν μὲ πῶς πολὺ τώρα πάθος γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ιδέας.» · πβ. P. V. Naquet, «Plato's Myth of the Statesman, the Ambiguities of the Golden Age of History», *Journal of Hellenic Studies*, 98, (1978), σσ. 132-141 · πβ. P. Frutiger, *Les Mythes de Platon*, Paris, 1930 · πβ. R. Buxton, *From Myth to Reason? Studies in the Development of Greek Thought*, Oxford University Press, Oxford, 1999 · πβ. K. Morgan, *Myth and Philosophy from the Presocratics to Plato*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000 · πβ. H. R. Scodel, *Diaeresis and Myth in Plato's Statesman, Hypomnemata*, 85, Göttingen, 1985.

²⁵⁵ P. Natorp, *Η περί των Ιδεών θεωρία του Πλάτωνος*, μτφρ. Μ. Τσαμαδου, εκδ. Κοραΐς, Αθήνα, 1929, σ. VIII: «Η μυθική κλίσις είναι χαρακτηριστικόν πάσης φιλοσοφικῆς ψυχῆς. Οὕτω πως ἐννοῦμεν τὴν μυθολογικὴν τάσιν τοῦ Πλάτωνος, τῶν Νεοπλατωνικῶν, ὅλων τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν θεμελιωτῶν τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας. Μῦθος εἶναι τὸ μυστικὸν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ κόσμου καὶ οὐχὶ μια ἀπλῇ ἀφήγησις [...] Μῦθος εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιο κρύπτει εἰς τὰ βάθη τῆς ἡ ψυχῆ ἐνός Αἰσχύλου, Πλάτωνος, Πλωτίνου, Schelling. Ὁ μῦθος ἐννοεῖται ὡς ἓνα νόημα, ὡς ἓνα περιεχόμενον, τὸ ὅποιον χρειάζεται μιὰ εἰδικὴν μορφήν διὰ νὰ διατυπωθῇ καὶ τὸ ὅποιον ὅσονδῆποτε κι ἂν διαμορφώνεται [...] παραμένει πάντοτε ἀνεξάντλητον».

²⁵⁶ Πλάτ., Πολιτ., 501e: «[...] ἢν μυθολογοῦμεν λόγῳ [...]» · Γοργ., 523a: «Ἄκουε δὴ, φασί, μάλα καλοῦ λόγου, ὃν σὺ μὲν ἡγήσῃ μῦθον, ὡς ἐγὼ οἶμαι, ἐγὼ δὲ λόγον».

πεισσαι, ὥς ὁ ἔμπροσθεν πᾶς μεμήνηκεν ἡμῖν λόγος.»²⁵⁷ Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἐνσωμάτωση τοῦ μύθου στο λόγο ἀξιοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὴν περίπτωση ποὺ ὁ λόγος δὲν ἐξαρκεῖ καὶ «πάλιν τοίνυν ἐξ ἄλλης ἀρχῆς δεῖ καθ' ἑτέραν ὁδὸν παρευθῆναι τινα»²⁵⁸ ὅπως διαπιστώνεται στὴν ἀρχὴ τοῦ πολιτικοῦ ἔργου τοῦ φιλοσόφου *Πολιτικός*.

Ὁ Πλάτων διαπιστώνοντας ὅτι δὲν ὀρίζεται παντελῶς ὁ πολιτικός ἄνδρας προσφεύγει στο μῦθο²⁵⁹, «συχνῶ γὰρ μέρει δεῖ μεγάλου μύθου προσχρήσασθαι»²⁶⁰, ἀξιοποιώντας τὴν ἀφήγηση τῶν κοσμικῶν περιόδων ἐπὶ βασιλείας τοῦ Κρόνου προσδίδοντας ἰδιαίτερη βαρύτητα ἐπίσης στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία οἱ θεοὶ ἐγκαταλείπουν τὸν κόσμο. Ὁ μῦθος ποὺ ἐγκιβωτίζεται στὸν *Πολιτικό* ἐκτείνεται σὲ δύο μέρη καὶ ἀναφέρεται ἀρχικὰ στὴ βασιλεία τοῦ Κρόνου κατὰ τὴν ὁποία ὁ κόσμος ἐξ ὁλοκλήρου κυβερνᾶται ἀπὸ τὸ θεὸ ὅπου ὁ Πλάτων διηγεῖται: «Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς αὐτὸς ἐπιστατῶν [...] νέμοντος δὲ ἐκείνου πολιτεῖαί τε οὐκ ἦσαν οὐδὲ κτήσεις γυναικῶν καὶ παίδων· »²⁶¹ προβάλλοντας τὴν εἰκόνα τοῦ θεονομικοῦ καθεστώτος. Ἱεραρχικὰ ἐντοπίζονται καὶ ἄλλοι θεοὶ ποὺ ὑπόκεινται στὴ βούληση τοῦ βασιλεῶς Κρόνου καὶ ἔχουν ὡς καθήκον τὴν ἐπιμέλεια τῶν γενῶν καὶ τῶν ὄντων. Στὴ βασιλεία τοῦ Κρόνου οἱ ἄνθρωποι ἀπολαμβάνουν σὲ ἀφθονία τὰ ἀγαθὰ τοὺς «καρποὺς δὲ ἀφθόνοους εἶχον ἀπὸ τε δένδρων καὶ πολλῆς ὕλης ἄλλης»²⁶², διαβιοῦν χωρὶς φόβο ἀλλὰ δὲν διαθέτουν πολιτικὴ οργάνωση διότι κρίνεται περιττή.

Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ μύθου ἀναφέρεται στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία οἱ

---

²⁵⁷ Πλάτ., *Φαίδρ.*, 277b-c.

²⁵⁸ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 268d 5-6.

²⁵⁹ Β. Νέστλε, *Απὸ τὸν μῦθο στὸν λόγο*, Α' τόμ., μτφρ. Α. Γεωργίου, ἐκδ. Γνώση, Αθήνα, 1999, σ. 13: «Αρχικὰ ὁ μυθικός σχηματισμός παραστάσεων εἶναι ἡ μόνη μορφή με τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ κατανοήσῃ τὸν ἐξωτερικὸ καὶ τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμου.»

²⁶⁰ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 268d 8-9.

²⁶¹ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 271e 6-9.

²⁶² Πλάτ., *Πολιτικ.*, 272a 3-5.

άνθρωποι εγκαταλείπονται από τους θεούς υποδηλώνοντας το καθεστώς αυτονομίας τους. Λόγω της έλλειψης επιμέλειας των θεών οι άνθρωποι καλούνται να επιβιώσουν στο εχθρικό περιβάλλον της φύσεως και στους κινδύνους που προβάλλονται αφού «*προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου καὶ λήθης ἐγγιγνομένης, ἐν αὐτῷ μᾶλλον καὶ δυναστεύει τὸ τῆς παλαιᾶς ἀναρμοστίας πάθος, τελευτῶντος δὲ ἐξανθεῖ τοῦ χρόνου, καὶ σμικρὰ μὲν τὰ ἀγαθὰ, πολλὴν δὲ τὴν τῶν ἐναντίων κρᾶσιν ἐπεγκεραννύμενος ἐπὶ διαφθορᾷς κίνδυνον αὐτοῦ τε ἀφικνεῖται καὶ τῶν ἐν αὐτῷ*»²⁶³ οι άνθρωποι αναγκάζονται να εργαστούν για να βιοποριστούν. Έτσι, αναδύεται η αναγκαιότητα της πολιτικής οργάνωσης²⁶⁴ προκειμένου να μπορούν να ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους και να διαβιούν οργανωμένα καθώς εκκινεί «*η συνόφανση του πολιτισμοῦ, ὅπως και της Ἱστορίας, με την ελευθερία του ἀνθρώπου, ἐννοημένη διττά, δηλαδή και ως στέρηση κηδεμονίας και ως δύναμη δημιουργίας*»²⁶⁵.

Στην αφήγηση του μύθου των κοσμικών περιόδων ο Πλάτων παρουσιάζει την αναλογία ανάμεσα στην διακυβέρνηση του σύμπαντος και την διακυβέρνηση της πόλεως καταδεικνύοντας ότι η πολιτική ορθώς χαρακτηρίζεται ως επιστήμη που οφείλει να είναι διακριτή από τις υπόλοιπες²⁶⁶.

Ο θεός παρομοιάζεται με τον ὄντως πολιτικό άνδρα και η αυτόνομη κίνηση του κόσμου με τον άνδρα που μιμείται τον πολιτικό επισημαίνοντας ότι ο θεός

---

²⁶³ Πλάτ., Πολιτικ., 273c-d 6-13.

²⁶⁴ Θ. ΣΤ. Τζαννετάτος, «Πολιτεία και άτομον εις την ποίησιν του Ομήρου», Πλάτων, σ. 270: «Κοινων χαρακτηριστικόν και εις τα τέσσαρα ταῦτα παραδείγματα κάποιας πολιτικῆς οργάνωσός παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ἢ σταθερά διάκρισις : πρῶτον ἀναξ ἢ βασιλεὺς, ἔπειτα οἱ εὐγενεῖς, οἱ κατὰ τὴν ἑκφρασίαν τοῦ ποιητοῦ «ἀριστῆες» ἢ «ἥρωες» ἢ και ἐπίσης «βασιλεῖς», και τρίτον ὁ λαὸς ἢ οἱ λαοί. Εἶναι εις τὴν διάκρισιν ταύτην, ὅπως συχνά παρατηρεῖται προσφυῶς, κάποιοι καταβολαί δι' ὅ,τι θα ἀκολουθήσῃ βραδύτερον εις τὸν πολιτικὸν βίον : Ὁ εἰς, οἱ ολίγοι, οἱ πολλοί, με ἄλλας λέξεις ἢ μοναρχία, ἢ ολιγαρχία, ἢ δημοκρατία.» γίνεταί αναφορά στὴν πρῶτην πολιτικὴ οργάνωση που διαπιστώνεταί στὴν ομηρικὴ ἐποχὴ.

²⁶⁵ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας κατὰ Πλάτωνα, σ. 33 κ.ε.

²⁶⁶ M. Dixsaut, «Pourquoi le Politique», dans: *les études philosophiques*, Édit. Presses Universitaires de France, 3, 74, (2005), σσ. 290: «[...] Platon est également le premier à concevoir la nécessité d'une science politique distincte des autres sciences et à en marquer le caractère souverain ; défendre la souveraineté du politique contre une foule de rivaux et d'usurpateurs n'est certes pas un problème que l'on pourrait prétendre dépassé.»

παράγει τα αγαθά και κυβερνά άριστα το σύμπαν ομοίως με τον πολιτικό που εξουσιάζει και διαμορφώνει την άριστη πόλη. Στον αντίποδα, ο άνδρας που μιμείται την επιστήμη του πολιτικού δεν κρίνεται ικανός για την άσκηση της εξουσίας και το έργο του βρίσκεται σφαλμάτων καθώς δεν κατέχει την πολιτική επιστήμη²⁶⁷.

Όπως διακριβώνεται στο μύθο ο κόσμος χωρίζεται με κριτήριο τον χρόνο υποδηλώνοντας το *πάλαι* και το *νύν* προβάλλοντας την αναγκαιότητα να οριστεί η φύση του αληθινού πολιτικού που επιζητούν οι πολίτες στην εποχή τους κάθε φορά και «*διὰ ταῦτα καὶ τὸν μῦθον παραθέμεθα, ἵνα ἐνδείξαιτο περὶ τῆς ἀγγελαιοτροφίας μὴ μόνον ὡς πάντες αὐτῆς ἀμφισβητοῦσι τῷ ζητουμένῳ τὰ νῦν, ἀλλὰ κακεῖνον αὐτὸν ἐναργέστερον ἴδοιμεν, ὃν προσήκει μόνον κατὰ τὸ παράδειγμα ποιμένων τε καὶ βουκόλων τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιμέλειαν ἔχοντα τροφῆς τούτου μόνον ἀξιωθῆναι τοῦ προσρήματος*»²⁶⁸. Η εν λόγω άποψη ερμηνεύει την πρόθεση του φιλοσόφου να προσδώσει στον πολιτικό την απόλυτη εποπτεία των έργων στην πόλη συμπληρώνοντας μέσω του μύθου την πολιτική θεωρία²⁶⁹ που πραγματεύθηκε στην Πολιτεία.

Η ερμηνεία του μύθου στο έργο του *Πολιτικού* επιτρέπει την διαπίστωση του συνόλου ηθικών αξιών που δεν λογίζονται διαχωρισμένες από την πολιτική. Στην περίπτωση που αποτελεί πραγματικότητα ότι η πολιτική υπαγορεύεται από ηθικό αίτημα τότε εύλογα διακριβώνεται η άρρηκτη σχέση της με την ηθική κι αφετέρου η αναγκαιότητα σύζευξης τους. Το πρόσταγμα της ηθικής στο πλαίσιο της πόλης συνίσταται στη δημιουργία συνθηκών κατά τις

---

²⁶⁷ H. Zeise, *Der Staatsmann. Ein Beitrag zur Interpretation des Platonischen Politikos*, Philologus, Suppl. Band XXXI, Heft 3, Leipzig, 1938, σ. 31.

²⁶⁸ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 275b.

²⁶⁹ Γ. Βασιλαρος, *Πολιτική Μυθολογία*, στο *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1990, σ. 43 · πβ. Γ. Αποστολοπούλου, «Ο πλατωνικός μύθος του σπηλαίου και η πορεία προς την αλήθεια», *Φιλοσοφία*, 36, (2006), σ. 120.

οποίες οι πολίτες θα ενστερνίζονται κοινές αξίες αξιοποιώντας παράλληλα τις τέχνες (τεχνικός πολιτισμός) προκειμένου να οργανώνονται στο συλλογικό βίο που συνιστά το *συζήν*. Καίρια θέση στη διατύπωση του ηθικού αιτήματος κατέχει η ερμηνεία του τρόπου άσκησης της εξουσίας ώστε η διακυβέρνηση να κρίνεται ορθή.

Διά τούτο, ο Πλάτων σταδιακά στην αφήγηση του μύθου επαναφέρει τον λόγο στην ανθρώπινη πραγματικότητα ως «ὕπαρ ἀντ' ὀνείρατος»²⁷⁰ επιρρωνύοντας την άποψη ότι το ηθικό αίτημα, στο οποίο υπακούει η πολιτική, αφορά στην ανθρώπινη δραστηριότητα και πραγματώνεται στην πολιτική κοινωνία. Καταλήγει άλλωστε στον ορισμό της πολιτικής να επιλέξει την τέχνη της ύφανσης θέτοντας το ερώτημα: «[...] εἰ μή τι πρόχειρον ἕτερον ἔχομεν, ἀλλ' οὖν τὴν γε ὕφαντικὴν προελῶμεθα;», προκειμένου να αποδώσει πλήρως το περιεχόμενο της. Επισημαίνοντας την ικανότητα του αληθινού πολιτικού να συνυφαίνει άρτια τον ιστό του συλλογικού βίου των πολιτών αναδεικνύει την γνώση του στην τεχνική διακυβέρνηση των ανθρωπίνων πραγμάτων καθώς «*η ηθική είναι πράγματι η εσώτατη ουσία και ψυχή της πολιτικής*»²⁷¹.

Η φιλοσοφική αξία του μύθου έγκειται στο γεγονός ότι αναπαριστά τις ηθικές έννοιες που υπαγορεύονται στο πολιτικό εγχείρημα και αφορούν την υφή της εξουσίας. Προσεγγίζεται η δυσκολία του εγχειρήματος της πολιτικής διακυβέρνησης²⁷² που αφορά στη σύζευξη *έργω-λόγω* και διαχρονικά αποτελεί σημείο αναφοράς στην πολιτική θεωρία το οποίο στην σκέψη του φιλοσόφου θεμελιώνεται στην πολιτική του *μέτρον*. Πιο συγκεκριμένα, στο μύθο των

---

²⁷⁰ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 278e 10.

²⁷¹ Τ. Μπούγας, «Πολιτική: Μύθος, λόγος, ιδεολογία», *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, σ. 201 κ.ε.

²⁷² M. Dixsaut, «Pourquoi le Politique», σ. 290: «*le Politique est sans doute le dialogue dont on peut montrer le plus facilement l'actualité. Il « offre une anticipation frappante de la problématique moderne de la théorie et de la pratique (...) dans la conception, et dans l'esprit Platon est bien plus proche des Modernes, et de la situation contemporaine en particulier, que ne l'est Aristote*» · πβ. B. Jowett, *The dialogues of Plato*, σσ. 450 - 452.

κοσμικών περιόδων παρακολουθούμε την αλληλοδιαδοχή του τέλειου και ατελούς κόσμου που υπαγορεύονται από δημιουργία και αντίσταση²⁷³. Η συμπόρευση των αξιών που θα κατευθύνει τους πολίτες στην ορθοπραξία και στην διατύπωση ορθών κρίσεων είναι απόρροια της εικόνας που αντικατοπτρίζει ο πολιτικός μέσα στην αντινομία που διέπει τα ανθρώπινα πράγματα.

Επομένως, ο μύθος στην ερμηνεία του διαλόγου διαυγάζει την ποιότητα της πολιτικής πράξης καθορίζοντας ότι ως ύψιστη τέχνη δύναται να επιβλέπει και να συνθέτει²⁷⁴ διατηρώντας την ισορροπία στην πολιτική κοινωνία όπως ακριβώς πράττει ο θεός στην πρώτη κοσμική περίοδο. Καταδεικνύει τον *τρόπον* της εξουσίας που συνίσταται στην ηθελημένη ή βίαιη εξασφάλιση της υπακοής των πολιτών (με έλλογους περιορισμούς), διότι μέσω αυτής θα οριστεί ο πολιτικός, δικαιολογώντας εκ παραλλήλου την διήγηση του μύθου και την χρησιμότητά του για την ερμηνεία του ζητούμενου το οποίο *τοῦτο μὲν οὖν τέλος πάντων εἴρηται*, συμπεραίνοντας ότι *τὸ δ' ἐπὶ τὴν τοῦ βασιλέως ἀπόδειξιν ἱκανόν*²⁷⁵.

Η αναζήτηση του ορισμού του πολιτικού²⁷⁶ και η σκιαγράφηση της

---

²⁷³ K. Reinhardt, *Ψυχῆς Λόγος Ψηλαφήσεις της αρχαιοελληνικής πνευματικότητας*, σσ. 85-89.

²⁷⁴ Θ. Καμπουρίδης, «Υφαντική και κυβερνητική τέχνη στον Πολιτικό του Πλάτωνα», *Φιλοσοφείν*, 10, (2014), σσ. 136-137: «Ο φιλόσοφος ισχυρίζεται ότι η κυβερνητική είναι η τέχνη της επιβλεψιμότητας και της σύνθεσης των ειδικότητων και ως εκ τούτου, δεν μπορεί να είναι μία από τις ειδικότητες ή να είναι η ίδια κάτι το περιορισμένο.» · πβ. B. Seth, *The Being of the Beautiful: Plato's Theaetetus, Sophist, and Statesman*, 1984, σ. 549: «ο Ξένος υπονοεί ότι η πολιτική γνώση πρέπει να είναι θεωρητική ή έστω να έχει θεωρητικές προϋποθέσεις ακόμα και όταν είναι πρακτική. Η πολιτική σοφία και η πολιτική επιστήμη είναι αλληλένδετες».

²⁷⁵ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 273e.

²⁷⁶ K. I. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα*, σσ. 73-81, 122 · πβ. M. S. Lane, *Method and Politics in Plato's Statesman*, Introduction, Cambridge Classical Studies, 1998, σσ. 3 - 4 και M. S. Lane, *A Companion to Ancient Philosophy*, επιμ., M. L. Gill, P. Pellegrin, Blackwell publishing, 2006, σ. 170 · πβ. C. J. Rowe, *Plato: Statesman*, Aris & Phillips Ltd, Warminster, England, 1995, σσ. 1-8 · πβ. M. Vegetti, *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, μτφρ., Γ. Α. Δημητρακόπουλος, επιμ., E. Κεχαγιόγλου, 10η εκδ., εκδ. Τραυλός, Αθήνα, 2003, σσ. 177, 185 · πβ. R. Robinson- J. Denniston, *Plato. Modern Studies in Philosophy, Plato I: Metaphysics and Epistemology*, edit. G. Vlastos, Palgrave - Macmillan UK, 1971, σσ. 7-11.

προσωπικότητας του αποτέλεσε για τον Πλάτωνα²⁷⁷ το καίριο ζήτημα εννοιολόγησης καθώς και η ίδια η μέθοδος²⁷⁸ αφού «ἐνεκα γάρ τοῦ ἄρχοντος» πραγματοποιείται. Εστιάζοντας την προσοχή του στις προϋποθέσεις, είτε σε αυτές που ήδη έχει διαπιστώσει είτε σε αυτές που αναζητά, θέτει ως σκοπό να διασαφηνίσει «οὐχί τοῦ ἐναντίου», παρά με εναργή τρόπο τον πολιτικό αξιοποιώντας τη διαιρετική μέθοδο²⁷⁹ επισημαίνοντας ότι: «τὴν ἐπιτακτικὴν πάλιν ἂν εἴη θεατέον εἴ πῃ διέστηκεν. Καὶ μοι δοκεῖ τῆδε πῃ, καθάπερ ἡ τῶν κατήλων τέχνη τῆς τῶν αὐτοπολῶν διώριστα τέχνης, καὶ τὸ βασιλικὸν γένος ἔοικεν ἀπὸ τοῦ τῶν κηρύκων γένους ἀφώρισθαι.»²⁸⁰ Θα επιχειρήσει να παρουσιάσει τα αρεταικά στοιχεία που διέπουν τον βασιλικό άνδρα ως δεσπίζοντα τῆς ἐπιτακτικῆς τέχνης²⁸¹ υποστηρίζοντας ότι θεμελιώδες γνώρισμα της πολιτικής συμπεριφοράς του πολιτικού είναι να διανέμει ορθά τη δικαιοσύνη εφόσον ο βασιλικὸς ἀνὴρ²⁸² κατέχει την φρόνηση. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα οι πολιτικοὶ ως φιλοσοφημένοι ἄνδρες πάντα ποιοῦσι μετὰ νοῦ καὶ τέχνης δικαιοτάτον ἀεὶ διανέμοντες τοὺς ἐν τῇ πόλει σώζειν²⁸³. Ο πολιτικὸς στην πλατωνική σκέψη υπηρετεῖ την ευτυχία εξασφαλίζοντας την ποιοτική ζωή και διαφυλάσσει ὅσα του ανήκουν καθώς αντιλαμβάνεται ότι πραγματώνοντας δίκαιο βίον²⁸⁴ ἔχει τη δυνατότητα

²⁷⁷ Stanford Encyclopedia of Philosophy, Plato, 10, pub., Mar., 20, 2004: "It is noteworthy, to begin with, that Plato is, among other things, a political philosopher. For he gives expression, in several of his writings (particular Phaedo), to a yearning to escape from the tawdriness of ordinary human relations."

²⁷⁸ Πλάτ., Πολιτ. 533c-d: «ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος μόνη ταύτη πορεύεται, τὰς ὑποθέσεις ἀναιροῦσα, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀρχὴν, ἵνα βεβαιώσῃται [...]» · πβ. Σ. Δημητρίου, *Η πολιτική στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σσ. 44-45 · Κ. Καστοριάδη, *Ὁ Πολιτικὸς τοῦ Πλάτωνα. Ἑπτὰ σεμινάρια στὴν ΕΗΕΣΣ*, μτφρ. Ζωὴ Καστοριάδη, πρόλογος Π. Βιντάλ-Νακέ, Αθήνα, Πόλις, 2001, σ. 64 και σ. 178 · Πλάτων, *Πολιτικός*, σσ. 76-79.

²⁷⁹ Σ. Δημητρίου, *Πολιτικός*, σ. 253: «Ο πολιτικός, λοιπόν, θα οριστεί μέσω της πολιτικής. Για να είναι επιτυχής ο ορισμός, η πολιτική θα πρέπει να διακριθεί από την τυραννία. [...] Η διάκριση θα γίνει βάσει του πώς ασκούν την αρχή τους, θα γίνει βάσει τροπικού κριτηρίου».

²⁸⁰ Πλάτ. Πολιτικ. 260c 6-10.

²⁸¹ Πλάτ. Πολιτικ., 260c 6 · πβ. Δ. Κούτρας, «Η μετρητική τέχνη», *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, σ. 103 · πβ. Σ. Δημητρίου, *ὁ.π.*, σ. 369.

²⁸² Ξενοφ., *Λογμν.*, 3.2.4: «τὸ εὐδαίμονας ποιεῖν ὧν ἂν ἡγῆται» · πβ. V. J. Gray, *Περὶ Διακυβέρνησης*, σ. 19.

²⁸³ Πλάτ. Πολιτικ., 297a-b.

²⁸⁴ Ξενοφ., *Οἶκον.*, 14. 4-7, *Κῦρου Ἀνάβασις*, 1.9. 16-17.

να εξασφαλίζει την ενότητα.

Υπογραμμίζοντας την οντολογική φύση της δικαιοσύνης εστιάζει το ενδιαφέρον στην χρήση της στο πλαίσιο της πόλης και εκφράζει την αναγκαιότητά της μέσω του ερωτήματος «[...] οὐκοῦν ἀρετὴ καὶ κάλλος καὶ ὀρθότης ἐκάστου σκεύους καὶ ζώου καὶ πράξεως οὐ πρὸς ἄλλο τι ἢ τὴν χρείαν ἐστίν, πρὸς ἣν ἂν ἕκαστον ἢ πεποιημένον ἢ πεφυκός;»²⁸⁵ καταδεικνύοντας εκ παραλλήλου ότι ο άνθρωπος που πράττει δίκαια δεν αρκείται στην τήρηση των κείμενων νόμων αλλά φανερώνει τη δυνατότητα του να αναπτύσσει και να εφαρμόζει στο πεδίο της πολιτικής πράξης τις αρετές της σοφίας, της ανδρείας και της σωφροσύνης διότι ωθεί το μέρος της ψυχής του να αφοσιώνεται στα έργα τὰ αὐτοῦ πράττειν²⁸⁶. Στην τελευταία φράση συμπυκνώνεται η θεωρία του φιλοσόφου για την εφαρμογή της δικαιοσύνης που λόγω της συνάφειας της με την χρεία²⁸⁷ καθίσταται φανερό ότι η δικαιοσύνη αποκαλύπτει τον τρόπο που ο άνθρωπος πράττει και είναι προϋπόθεση της κοινωνικής μετοχής αποτελώντας βασικό οντολογικό γνώρισμα του πολίτη.²⁸⁸

Η πραγμάτευση της άποψης ότι η δικαιοσύνη είναι πολιτική αρετή ερμηνεύεται στο πλαίσιο της αναζήτησης του ανθρώπου να επιτύχει την *εὐδαιμονία* στο βίο. Η δικαιοσύνη δύναται να οριστεί ως κεφαλαιώδης αρετή²⁸⁹ καθώς αποτελεί το έρεισμα της ανθρώπινης ψυχής για κάθε ορθή πράξη εφόσον

---

²⁸⁵ Πλάτ., Πολιτ., 601D.

²⁸⁶ Γ. Αραμπατζής, *Πλάτωνος Ορισμοί*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997, σ. 20: «Δικαιοσύνη · ὁμόνοια τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτήν, καὶ εὐταξία τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν πρὸς ἄλληλα τε καὶ περὶ ἄλληλα- ἕξις διανεμητικὴ τοῦ κατ' ἑξῆς ἀξίαν ἐκάστω- ἕξις καθ' ἣν ὁ ἔχων προαιρετικὸς ἐστὶν τῶν φαινομένων αὐτῶν δικαίων ἕξις ἐν βίῳ νόμου ὑπήκοος · ἰσότης κοινωνικὴ · ἕξις υπηρετικὴ νόμων.»

²⁸⁷ Πλάτ., Πολιτ., 3721-2., Γοργ. 474 δ 6., Ἀριστ., Ἠθ. Νικομ., 1129b 30: «[...] καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ, ὅτι τῆς τελείας ἀρετῆς χρῆσις ἐστίν» · πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφία της ιστορίας κατά Πλάτωνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1982, σ. 34.

²⁸⁸ Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, σ. XCV · προς επίρρωση της θέσης παρατίθεται το παράδειγμα του ίππου: «Ὅταν λένε οἱ ἀρχαῖοι δίκαιος ἵππος ἐννοοῦν ἓνα ἵππον ποὺ εἶναι ἡ τελεία ἐμφάνιση τοῦ εἶδους ἵππος καὶ γι' αὐτὸ ἡμπορεῖ νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργο του μὲ τὸν καλύτερο τρόπο καὶ ὡς ἵππος ἔχει τὴν ἀρετὴ ποὺ προσιδιάζει πρὸς τὸ ζῶο αὐτό.»

²⁸⁹ Κ. Βουδούρης, «Η ελληνική αρετολογία», στο: *Η ηθική φιλοσοφία των Ελλήνων*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1996, σ. 18 · πβ. Κ. Βουδούρης, *Ψυχή και πολιτεία*, Αθήνα, 1970, σ. 47.

ο άνθρωπος πρωτίστως καθίσταται δίκαιος ψυχικά εξασφαλίζοντας την αρμονία των αντιμαχόμενων μερών της ψυχής²⁹⁰ και ως δίκαιος άνθρωπος καθ' *ἑαυτὸν* αναζητά τρόπους να διαμορφώσει υγιείς κοινωνικοπολιτικές σχέσεις.

Ο *μετὰ φρονήσεως βασιλικὸς ἀνὴρ* κατά τον Πλάτωνα είναι που πραγματώνει τη δικαιοσύνη ως *οἰκιοπραγία*²⁹¹ αφού οι αρμοδιότητές του εκδιπλώνονται στο ευρύ πεδίο της πόλης και έχει ως ὑψιστο καθήκον την εξασφάλιση του ευδαίμονος βίου των πολιτῶν ορίζοντας ταυτόχρονα και τον πρακτικὸ χαρακτήρα της δικαιοσύνης. Στην άποψη αυτή συνηγορεῖ μετέπειτα ο Αριστοτέλης καθώς επισημαίνει ότι: «*τελεία δ' ἐστίν, ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν πρὸς ἕτερον δύνανται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι, ἀλλ' οὐ μόνον καθ' αὐτὸν πολλοὶ γὰρ ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ ἀρετῇ δύνανται χρῆσθαι, ἐν δὲ τοῖς πρὸς ἕτερον ἀδυνατοῦσι. Καὶ διὰ τοῦτο εὖ δοκεῖ ἔχειν τὸ τοῦ Βίαντος, ὅτι ἀρχὴ ἄνδρα δείξει πρὸς ἕτερον γὰρ καὶ ἐν κοινωνίᾳ ἤδη ὁ ἀρχῶν*»²⁹² αναδεικνύοντας ότι το ἥθος του ηγεμόνος αξιολογείται από τον τρόπο άσκησης της εξουσίας.

Κατανοώντας παράλληλα την αναγκαιότητα των νόμων που οδηγούν τους πολίτες στην αρετή παραθέτει: «*εἰ μέλλουσι καλῶς τὴν ἀληθινὴν ἐκείνην τὴν τοῦ ἐνὸς μετὰ τέχνης ἄρχοντος πολιτείαν εἰς δύναμιν μιμήσεσθαι, μηδέποτε κειμένων αὐτοῖς τῶν νόμων μηδὲν ποιεῖν*» και εξηγεί ότι οι πολίτες που τηροῦν τὰ γεγραμμένα

---

²⁹⁰ Πλάτ., Πολιτ., 505d 11 - e506a 3 · πβ. Κ. Βουδούρης, *Η ελληνική αρετολογία*, σ. 18: «*Η ψυχὴ, τίποτε ἄλλο δὲν ποθεῖ περισσότερο καὶ ἐντονώτερα ἢ τὸ Ἀγαθὸ, τὸ ὁποῖο, ἀπομαντευόμενὴ καὶ ἐρωτικῶς διακείμενὴ πρὸς αὐτὸ, ἐπιδιώκει διακαῶς. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν ἀρχαία της φύση, στὴν οὐσία της εἶναι ὁμόζυγὴ πρὸς τὸ Ἀγαθὸ καὶ ἐπιλέγει ἀδίστακτα, ἀβίαστα καὶ ἐλεύθερα τὸ βίον τοῦ Ἀγροῦ, ὅταν δὲν ἔχει χαθὴ ἢ ἐσωτερικὴ της ἰσορροπία[...]*» · πβ. Taylor, *Πλάτων ο άνθρωπος και το ἔργο του*, σ. 317: «*Ἡ εὐτυχία ἀποτελεῖ συνάρτηση τῆς συμμόρφωσης μας μὲ τὴ φύση μας ὡς ἐνεργῶν ὄντων*» · πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Φιλοσοφία της ιστορίας κατὰ Πλάτωνα*, σ. 61: «*Τὸ κατὰ λόγον δέον, τὸ ἀπὸ τῆ φύσης του μαλακὸ, πῶς θα ἐπικρατήσῃ κάθε φορὰ στὴν ψυχικὴ ἐνδομαχία τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ κατευθύνῃ τὴ συμπεριφορὰ του αὐτὸ κατ' ὅχι οἱ ἄλογες ἐνορμήσεις του*».

²⁹¹ Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, σ. XCIX.

²⁹² Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ., 1129b, 31 · πβ. Α. Χ. Μαζαράκη, «*Ἡ ἀρχὴ τοῦ νόμου κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ σχετικὲς ἀπόψεις τῆς σύγχρονης πολιτικῆς θεωρίας*», *Φιλοσοφία*, 39, (2009), σ. 185: «*Ὁ Ἀριστοτέλης στὰ πλεῖστα ἐκ τῶν ἔργων του ἀλλὰ κυρίως στὰ Πολιτικά, στὰ Ἠθικά Νικομάχεια, στὴ Ῥητορικὴ καὶ στὰ Ἠθικά Μεγὰλα ἐπιδιώκει μὲ ποικίλα ἐπιχειρήματα νὰ ὑποδείξῃ τὸν ἀρτιότερο τρόπο γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ποιότητος ζωῆς στὶς πολιτικὲς κοινωνίες. Καὶ τὰ πρὸ σπουδαῖα ἢ αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα ἀφοροῦν τὴν ἀρχὴ τοῦ νόμου*».

καὶ πάτρια ἔθνη²⁹³ εμποδίζονται ἀπὸ το νὰ πράξουν ἀδίκᾳ. Ὁ πολίτης τηρώντας το θετὸ δίκαιο μπορεῖ νὰ αυτοκαθορίζεται συνειδητὰ στο πολιτικὸ πεδίο²⁹⁴ καὶ ἡ πόλῃ καταλήγει στὴν ἐπιτυχία. Ὅσον ἀφορᾷ στους πολίτες που δεν υπακοὺν στο νόμο ο Πλάτων προβάλλει ὡς λύση τον ἐξαναγκασμὸ αὐτῶν στὴν παιδευσιν²⁹⁵ προκειμένου ο πολιτικὸς νὰ τους μετατρέψει ἀπὸ χείρονες κατὰ τὸ δυνατὸν σε ἀμείνους.

Στὴν πραγμάτευση το πρώτου πλοῦ τοῦ *Πολιτικού*, ὅπου ἀναλύεται ἡ τέχνη τοῦ ἀρχοντος, τεκμηριώνεται ἡ ἀποψη ὅτι ἡ δικαιοσύνη ἀποτελεῖ τὴν κατεξοχὴν πολιτικὴ ἀρετὴ διότι «[...] φανερώνει ἡ παρουσία της μὲ τὸν πλέον ἐναργὴ τρόπο [...] καὶ τὸν σεβασμὸ τῶν ὁρίων ποὺ ἐγγυῶνται τὴν κοινωνικὴ εὐρυθμία καὶ τὴν εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν».²⁹⁶ Ὁ νόμος δεν ἐξαρκεῖ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐνότητος τῆς πόλῃς ἀφοῦ ἐκ φύσεως ἡ ρυθμιστικὴ δυνατότητα τοῦ υπολείπεται σημαντικὰ ἐναντι τῆς βούλησης τοῦ δίκαιου ἀρχοντος καθὼς «ἀπλοῦς, οὐκ ὀρθότατος, μὴ δυνάμενος τὸ βέλτιστον ἐπιτάττειν»²⁹⁷ καὶ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴ

---

²⁹³ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 301a 1-4.

²⁹⁴ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 31 κ.ε.

²⁹⁵ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 297b 3 · πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *ὁ.π.*, σημ. 41., ὅπου υπογραμμίζεται ὁ τρόπος που πρέπει ὁ πολιτικὸς νὰ διανέμει τὴν δικαιοσύνη ἐν σχέσει με τους πολίτες που στεροῦνται πολιτικῆς παιδείας, σ. 77: «οἱ πολίτες αὐτοὶ ἀνεδραῖωτοι σὲ βάθρο ἠθικὸ, δὲν πρέπει ἀντίστοιχα καὶ νὰ συμμετέχουν στὴν πολιτικὴ ἐξουσία [...] πρέπει ὁμως ἀκέραια νὰ ἔχουν, καὶ θὰ ἔχουν, τὴν προσιτὴ μετὰληψη εὐδαιμονίας, ἀπὸ τὴν ἀκμὴ καὶ τὴν καλὴ διοίκηση τῆς πόλεως», προβάλλοντας το αἶτημα ὅτι ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία προϋποθέτει υψηλὴ στάθμη παιδείας.

²⁹⁶ Κ. Θ. Πέτσιος, *ὁ.π.*, σσ. 198-200.

²⁹⁷ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 294b-d · πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σ. 330 · γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν κενῶν που διαπιστώνονται στο νόμο, βλ. τὴν βιβλιοκρισία τοῦ Κ. Δ. Γεωργούλη, «Ι. Τριανταφυλλόπουλου, Τὰ κενὰ τοῦ νόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ δικαίῳ», *Πλάτων*, 30, (1963), σσ. 382 - 384. Ἡ ἐννοία τῆς ἀριστοτελικῆς ἐπιεικείας φαίνεται ἐπίσης συναφῆς με τὴν ἀοριστία τοῦ νόμου ὅπως διατυπώθηκε στον Πλάτωνα. Ἡ ἐν λόγω θέση τεκμηριώνεται στὴν παρατεθείσα μελέτη, ὅπου διαπιστώνεται ἡ ὁμόφρονη ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι τὸ δίκαιο, ὅπου ἐφαρμόζεται ἡ ἐπιεικεία, ἀποτυπώνει τὸν ἠθικὸ χαρακτήρα αὐτοῦ · πβ. Δ. Κούτρας, «Ἡ ἐννοία τῆς ἐπιεικείας παρ' Ἀριστοτέλει», *Φιλοσοφία*, 34, (2004), σ. 156: «[...] κατ' αὐτὸν στὸ δίκαιο, στὸ χῶρο τοῦ ὁποῖου ἀπαντᾷ ἡ χρῆσις τῆς ἐπιεικείας, οἱ δεσμοὶ μετὰ τὴν ἠθικὴ εἶναι στενοὶ».

γενικότητα και τη δυσκαμψία του.²⁹⁸ Σε συνδυασμό με την ανομοιοότητα που παρουσιάζουν οι πολίτες και τη διάκριση αυτών, ως προς τη σύλληψη των πολιτικών νοημάτων, καθίσταται σαφές ότι ο νόμος δεν δύναται να λειτουργήσει καθολικά και δεν ασκεί ίδια επιρροή σε όλους τους πολίτες επιβεβαιώνοντας την άποψη ότι στην σφαίρα του πολιτικού βίου κυριαρχεί η «διαπάλη της πολιτικής με την ατομικιστική θεώρηση τοῦ πράττειν».²⁹⁹

Καθώς ο Πλάτων μεταβαίνει στο δεύτερο πλοῦ στον *Πολιτικό* προβάλλεται η άποψη του περί αναγκαιότητας του νόμου διότι στην αναζήτησή του περί ορθού και δίκαιου τρόπου διοίκησης της πόλης δέχεται τώρα την απαρέγκλιτη εφαρμογή των νόμων στο σύνολό τους προκειμένου να αποφευχθεί η όποια αυθαιρεσία στο πολιτικό πεδίο δράσης του πολιτικού. Καταθέτει την άποψη ότι: «μοναρχία τοίνυν ζευχθεῖσα μὲν ἐν γράμμασιν ἀγαθοῖς, οὓς νόμους λέγομεν, ἀρίστη πασῶν τῶν ἔξ»³⁰⁰, δηλώνοντας ότι το πολίτευμα της μοναρχίας, επειδή είναι ἄρρηκτα συνδεδεμένο με το θετό δίκαιο, μπορεί να θεωρηθεί ἀριστο. Εντός του πλαισίου μιας μοναρχίας με νόμους ο Πλάτων υποστηρίζει ότι ο ηγεμόνας μπορεί να εκφράζει απρόσκοπτα την αγαθή βούλησή του και το περί δικαίου αἶσθημα που σε συνδυασμό με την ορθή ερμηνεία του νόμου συλλειτουργούν και συνοδοιπορούν για την αποτροπή καταστροφικών ολισθημάτων στην πόλη.

Η πραγμάτωση της δικαιοσύνης συγκρατεί την πολιτική κοινότητα³⁰¹ μέσω

---

²⁹⁸ Κ. Τσάτσος, *Ἡ κοινωνική φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Αθήνα, Εστία, 1970², σ. 138 · πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*, σ. 255: «Ο νόμος θεωρεῖται ὡς ἀναγκαῖο παρεπόμενον τῆς μὴ ὑπαρξῆς διευθύνοντος πολιτικοῦ ἐπιστήμονος» · πβ. Κ. Π. Τσαφάρας, *Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας τῆς δικαιοσύνης στο πλατωνικό ἔργο*, διδακτορική διατριβή υπό εισηγ. Ε. Α. Μουτοόπουλου, Αθήνα, 1979, σ. 70: «Τὸ γραπτό δίκαιο ποτέ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ πλήρως στὴν πραγματικότητα, πού εἶναι ἀεικίνητη καὶ διαφορετικὴ σὲ κάθε ἐκδήλωσή της, ὥστε ἡ ρύθμιση κάθε φορά νὰ εἶναι ἄπταιστη».

²⁹⁹ Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σ. 207 κ.ε.

³⁰⁰ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 302e 10-12 · πβ. Jacqueline de Romilly, *Ο Νόμος στην Ελληνική Σκέψη. Από τις απαρχές στον Αριστοτέλη.*, μτφρ. Μπ. Αθανασίου – Κ. Μηλιαρέση., πρόλ. Α. Μάνεσης., Αθήνα, 1995, σ. 150 κ.ε · πβ. Γ. Χ. Κουμάκης, «Τὸ ἀντιπεπονηδὸς δίκαιο κατὰ τὸν Πλάτωνα», *Πλάτων*, 54, (2004 - 2005), σσ. 69, 73, 76.

³⁰¹ Πλάτ., *Πολιτ.* 462d-e: «ἐνὸς δὴ οἶμαι, πάσχοντος τῶν πολιτῶν ὅτιοῦν ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἡ τοιαύτη πόλις μάλιστα τε φήσκει ἑαυτῆς εἶναι τὸ πάσχον, καὶ ἢ συνησθήσεται ἅπανα ἢ ξυλλοπήσεται».

της ορθής χρήσης της. Ο πολιτικός διασφαλίζει την αρχή της ισότητας την οποία σύμφωνα με την πλατωνική σκέψη λανθασμένα ταυτίζουν με το δημοκρατικό πολίτευμα διότι «αἱ δὲ μοναρχίαι πλεῖστον μὲν νέμουσι τῷ βελτίστῳ, δευτέρῳ δὲ τῷ μετ' ἐκείνῳ, τρίτῳ δὲ καὶ τετάρτῳ καὶ τοῖς ἄλλοις κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον.»³⁰² Στο μοναρχικό πολίτευμα κάθε πολίτης αναλαμβάνει το έργο που δύναται να διεκπεραιώνει με τον καλύτερο τρόπο και οι πολίτες τίθενται στο σύνολό τους σε αναλογική σχέση επιτυγχάνοντας την ισορροπημένη διαβίωση στην πόλη οὗν ταῖς γ' ἐμπειρίαις πολὺ τῶν ἄλλων προέχουσιν μέσω της εμπειρίας που διαθέτουν. Διὰ τοῦτο, ἡ ιεράρχηση τῶν πολιτῶν³⁰³ στην οποία προβαίνει ο πολιτικός και στην ανάθεση των έργων αναλογικά με τις δεξιότητες του καθενός εξασφαλίζει τον δίκαιο τρόπο του συζῆν μεταξύ τους.

Η πολιτική παρομοιάζεται με την τέχνη της υφαντικής καθώς ο Πλάτων μας εισαγάγει στον διάλογο, ὥσπερ τότε τὴν τῆς πόλεως πολιτικὴν εὔπομεν, ...φῶμεν δὲ καὶ ὑφαντικὴν, εξηγώντας οτι ὅσον ἐπὶ τῇ τῶν ἱματίων ἐργασίᾳ μέγιστον ἦν μόριον, μηδὲν διαφέρει πλὴν ὀνόματι ταύτης τῆς ἱματιουργικῆς³⁰⁴, επιθυμώντας να προβάλλει την άποψη ότι η πολιτική θα πρέπει να ιδωθεί και να εξεταστεί εφόσον διαχωριστεί από τις βοηθητικές τέχνες. Η πολιτική ή βασιλική επιστήμη απομένει αναλλοίωτη και προβάλλεται ο διευθυντικός χαρακτήρας της διότι σύμφωνα με τον Πλάτωνα «δεῖ δὴ πάντας ἀποχωρίζειν τοῦτους καὶ μόνον ἐκείνους

---

³⁰² Ισοκρ., Νικοκλής, 15, 2-8.

³⁰³ Πλάτ., Γοργίας, 503 Ε: «ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες δημιουργοὶ βλέποντες πρὸς τὸ αὐτῶν ἔργον ἕκαστος οὐκ εἰκὴ ἐκλεγόμενος προσφέρει ἅ προσφέρει πρὸς τὸ ἔργον τὸ αὐτοῦ, ἀλλ' ὅπως ἂν εἶδος τι αὐτῷ σχῆ τοῦτο ὃ ἐργάζεται».

³⁰⁴ Πλάτ., Πολιτικ 280 a 1-6.

λείπειν καὶ πρὸς τοῦτο δὴ παραδείγματος ἔφαμεν δεῖν τινος ἡμῖν»³⁰⁵. Το παράδειγμα της υφαντικής τέχνης παρατίθεται για να διασφαλιστεί η γνώση του αντικειμένου της πολιτικής η οποία διακρίνεται από τις λοιπές τέχνες και διεκδικεί την αποκλειστική μέριμνα για την προστασία και την ασφάλεια των πολιτών.³⁰⁶ Οι τέχνες που ερείδονται την υφαντική παρατίθενται προκειμένου να καταστεί σαφέστερη η έννοια της πολιτικής όπως επισημαίνεται στο διάλογο: «εἰ γὰρ συννοεῖς τὴν οἰκειότητα, τὴν μὲν διετέμεμεν ἀπ' αὐτῆς νυνδὴ, τῇ τῶν στρωμάτων σύνθεσιν περιβολῇ χωρίζοντες καὶ ὑποβολῇ»³⁰⁷, οτι για την ερμηνεία και προσέγγιση της τέχνης του πολιτικού οφείλουμε να διακρίνουμε τις δευτερεύουσες τέχνες που την αντιμάχονται.

Στην εικόνα που παρατίθεται «τὸ γὰρ συγκριτικῆς τῆς ἐν ταλασιουργίᾳ μόριον ὅταν εὐθυπλοκία κρόκης καὶ στήμονος ἀπεργάζεται πλέγμα, τὸ μὲν πλεχθὲν σύμπαν ἐσθῆτα ἔρεᾶν τὴν δ' ἐπὶ τούτῳ τέχνην οὖσαν προσαγορεύομεν ὑφαντικὴν»³⁰⁸, ο Πλάτων υποστηρίζει ότι ἔργο του γνήσιου πολιτικού είναι η «ευθυπλοκία». Έχοντας επαρκῶς προσδιορίσει την ποιότητα των αιτιῶν βάσει του ἔργου που επιτελοῦν καθόρισε την ταξινόμηση αὐτῶν σε κύριες και δευτερεύουσες· «ἐργασθεῖη τὸ

---

³⁰⁵ Πλάτ. Πολιτικ. 279 a 3-5 · Ἀριστ., Ηθ. Νικομ., 1094 a-b · πβ. Α. Δαβαλάς, «Η ανατομία των πολιτευμάτων: από τον Αριστοτέλη στον 21ο αιώνα», *Philosophia Ancilla*, 3, 2018, σ. 117: «Για τον Αριστοτέλη, η πολιτική είναι η πρωταρχική επιστήμη της κοινωνίας στην οποία υποτάσσονται η στρατηγική, η οικονομική και η ρητορική και τούτο όχι μόνο γιατί νομοθετεί για τα πρακτέα και τα μη πρακτέα, αλλά γιατί έχει αποστολή να υπηρετεί τον άνθρωπο και όχι την πόλη σαν κάτι διαφορετικό από τον πολίτη. Αυτή η ενότητα της πόλεως με τον πολίτη αποτελεί ένα ουσιώδες συγκροτησιακό χαρακτηριστικό της πολιτικής φιλοσοφίας της κλασικής εποχής το οποίο νοηματοδοτεί θεμελιακά τις έννοιες του κοινού συμφέροντος, του δικαίου και της αρετής, καθιστώντας σχεδόν περιττή την ύπαρξη ισχυρών κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών για την άσκηση της εξουσίας.» · πβ. Α. Μπαγιονάς, «Η ελευθερία στα Πολιτικά του Αριστοτέλη», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Ἐπιστημῶν*, Αθήνα, (1981), σ. 266 · πβ. Α. Α. Καπρούλιας, «Οι κατ' Αριστοτέλη πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της ἐλευθερίας στο δημοκρατικό πολίτευμα», *Παρνασσός, ΜΘ'*, (2007), σ. 179 · W. Kullmann, *Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη*, μτφρ. Α. Ρεγκάκος, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1996, σσ. 15 - 16.

³⁰⁶ Πλάτ. Πολιτικ. 281 b 7-10: «Ἀλλὰ μὴν γέ τῆς θεραπείας ἀμφισβητήσουσιν αὐταὶ σύμψασαι καὶ τῆς γενέσεως τῆς τῶν ἱματίων τῇ τῆς ὑφαντικῆς δυνάμει, μέγιστον μὲν μέρος ἐκείνη διδοῦσαι, μεγάλα δὲ καὶ σφίσις αὐταῖς ἀπονέμουσαι» · πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σ. 266: «Ὅπως λοιπόν, ἡ τέχνη τοῦ πολιτικοῦ πρέπει νὰ διακριθεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς ὑπόλοιπες τέχνες ποὺ τῆς μοιάζουν καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι κάνουν ὅ,τι καὶ ἡ πολιτική, ἔτσι καὶ ἡ ὑφαντική θὰ πρέπει νὰ διακριθεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς βοηθητικὲς τέχνες, [...] ποὺ μπορούν νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν στὴ γενικότερη λειτουργία τῆς.»

³⁰⁷ Πλάτ. Πολιτικ. 280b6-8.

³⁰⁸ Πλάτ. Πολιτικ. 283a3-6.

προσ τεταγμένον ἐκάστη τῶν τεχνῶν, ταύτας μὲν συναιτίους, τὰς δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀπεργαζομένης αἰτίας»³⁰⁹ και καταλήγει ὅτι ἡ πολιτική ορίζεται ὡς ἡ κατεξοχήν τέχνη που ενσωματώνει τις δευτερεύουσες τέχνες. Αναφορικά με την διευθυντική υπόσταση της πολιτικής τέχνης επισημαίνει ὅτι «τὴν μὲν γενέσεως οὖσαν συναιτίον, τὴν δ' αὐτὴ αἰτίαν [...] ὅσαι μὲν τὸ πρᾶγμα αὐτὸ μὴ δημιουργοῦσι, ταῖς δὲ δημιουργούσαις ὄργανα παρασκευάζουσιν, ὧν μὴ παραγενομένων οὐκ ἂν ποτε ἐργασθεῖν τὸ προσ τεταγμένον ἐκάστη τῶν τεχνῶν, ταύτας μὲν συναιτίους, τὰς δὲ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ἀπεργαζομένης αἰτίας»³¹⁰ τονίζοντας ὅτι «ἄνευ γὰρ τούτων οὐκ ἂν ποτε γένοιτο πόλις οὐδὲ πολιτική»³¹¹ καθὼς ὁ πολιτικός συνενώνει τα μέρη της πόλης «αἱ κατὰ πόλεις συναιτίων καὶ αἰτίων» και εξασφαλίζει την αρμονία τους με σωφροσύνη³¹². Τοιουτοτρόπως δεν θέτει σε υποδεέστερη ἢ προνομιοῦχο θέση κανένα ἐξ αὐτῶν ἀλλὰ με δεξιολογία προβαίνει στην ευθυπλοκία αὐτῶν ἰσότημα. Καθοδηγεῖ τους πολίτες να γνωρίσουν ὅτι τα «ἀσώματα ὄντα , τὰ κάλλιστα καὶ μέγιστα» καθίστανται προσπελάσιμα μέσω του λόγου, «λόγῳ μόνον ἄλλῳ δὲ οὐδενὶ σαφῶς δείκνυται»³¹³ και σύμφωνα με τον Πλάτωνα ἡ πολιτική ανήκει στα μέγιστα και ἀσώματα ὄντα που θεωροῦνται σπουδαία αφοῦ για να κατανοηθοῦν ἀπὸ τον πολίτη αξιοποιεῖται ἡ διαλεκτική ἐρευνα.

Ο πολιτικός λοιπὸν εἶναι ἐπιστήμων και εφαρμόζει την αρχὴ παραβλέποντας τὸ μέτρο της ορθότητος ὅπως ἀπορρέει ἀπὸ την κείμενη

---

³⁰⁹ Πλάτ. Πολιτικ. 281e.

³¹⁰ Πλάτ., Πολιτικ., 281e 2-10, ὁ Πλάτων προβαίνει στον διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στις κύριες και βοηθητικές ἐπιστήμες, προκειμένου να ἀναδείξει την διευθυντική ποιότητα της πολιτικής και την υπεροχὴ της σε σχέση με τις βοηθητικές· πβ. Σ. Δημητρίου, *Ἡ Πολιτική στον Πολιτικὸν του Πλάτωνα*, ὅπου ἀναφέρεται στην ἐκτέλεση του διευθυντικοῦ ἔργου της πολιτικής ἐπιστήμης, σ. 348: «Ἀποβλέπει νὰ συνθέσει τὰ ἀνόμοια, ὅπως κάνει καὶ ἡ ὑφαντική [...] Ἡ ἐκτέλεση τοῦ διευθυντικοῦ ἔργου δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀσκηθεῖ ἄλλη πολιτική ἀπὸ ἐκείνη ἢ ὅποια βοηθεῖ τὴν ἐπιδιωκόμενη σύνθεση, τὴ μείξη, δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπινων χαρακτήρων, καθορίζοντας ὅσα θὰ πρέπει ὑποχρεωτικῶς νὰ διδάσκονται» · πβ. Χ. Λεωνιδόπουλος «Ἡ πολιτική τέχνη και οἱ τέχνες», στο: *Ἡ πολιτική και ὁ Πολιτικός*, σ. 170.

³¹¹ Πλάτ. Πολιτικ. 287d1-3.

³¹² Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, σ. 192, ὅπου επισημαίνεται ἡ σωφροσύνη ὡς πολιτική ἀρετὴ και κυριαρχία ἐπὶ της ἐπιθυμίας της ἡδονῆς.

³¹³ Πλάτ. Πολιτικ., 286 a 5-7.

νομοθεσία και τη συγκατάθεση των πολιτών. Στο χωρίο: «ἐάντε κατὰ νόμους ἐάντε ἄνευ νόμων ἄρχωσι, καὶ ἐκόντων ἢ ἀκόντων, καὶ πενόμενοι ἢ πλουτοῦντες, τούτων ὑπολογιστέον οὐδὲν οὐδαμῶς εἶναι κατ' οὐδεμίαν ὀρθότητα»³¹⁴, επιρρωνύει την άποψη ότι οι πεπαιδευμένοι άρχοντες ασκούν την εξουσία με ό,τι είναι σύμφωνο προς την πολιτική τέχνη στοιχείο που τοὺς ἄρχοντας ἀληθῶς ἐπιστήμονας καὶ οὐ δοκοῦντας μόνον³¹⁵, τους καθιστά γνήσιους πολιτικούς και όχι κατά τα φαινόμενα. Εν συνεχεία, ο Πλάτωνας προβάλλει το κριτήριο που διαφοροποιεί τον πολιτικό το οποίο συνίσταται στην βαθιά γνώση της επιστήμης του αναφορικά με τη διακυβέρνηση των ανθρώπων υπερακοντίζοντας την κοινωνική θέση, το επάγγελμα, τη συναίνεση του λαού και την ύπαρξη των νόμων όταν απαιτείται αφού «ἐπιστήμη καὶ δικαίφ προσχρώμενοι σώζοντες ἐκ χείρονος βελτίφ ποιῶσι κατὰ δύναμιν», καταδεικνύοντας ότι ο πολιτικός είναι κύριος της τέχνης του.³¹⁶ Ως εκ τούτου συνάγεται το συμπέρασμα ότι επίσταται των συνθηκών και ως κυβερνήτης «παραφυλλάτων» το νόμο της πολιτείας εξασφαλίζει την ακεραιότητα των ατόμων της πολιτικής κοινωνίας.

Το πρότυπο του ορθού πολιτικού κατισχύει επί των νόμων διότι οι τελευταίοι είναι μια προσεγγιστική απομίμηση³¹⁷ ορίζοντας τα μιμήματα μὲν ἄν ἐκάστων ταῦτα εἴη τῆς ἀληθείας και προβάλλοντας τη δύναμη των πολιτών «μιμήσεσθαι» και μηδέποτε «κειμένων αὐτοῖς τῶν νόμων μηδὲν ποιεῖν», ώστε στο πλαίσιο της νομοθεσίας να διενεργείται ελεύθερα η έρευνα και οι τέχνες να δρουν και να εξελίσσονται. Οδηγείται στη διαπίστωση ότι: «δῆλον ὅτι πᾶσαι τε αἱ τέχναι παντελῶς ἄν ἀπόλουντο ἡμῖν. καὶ οὐδ' εἰς αὖθις γένοιντ' ἄν ποτε διὰ τὸν

---

³¹⁴ Πλάτ. Πολιτικ., 293 c 8-9.

³¹⁵ Πλάτ. Πολιτικ., 293 c 7.

³¹⁶ Πλάτ. Πολιτικ. 293 d-e.

³¹⁷ Πλάτ. Πολιτικ. 301a2-3.

ἀποκωλύοντα τοῦτον ζητεῖν νόμον»³¹⁸. Η παρέκκλιση των πολιτῶν ἀπὸ τὰ «γεγραμμένα» καὶ «πάτρια ἔθη» θεωρεῖται ὑψιστὸ σφάλμα καὶ ὅταν ὁ πολίτης «ἀμάρτημα πολλαπλάσιον ἀπεργαζόμενος» οδηγεῖται στὴν ἀνατροπὴ «πάσας πράξεως» τῆς πολιτικῆς κοινωνίας που διαταράσσει τὸν κοινωνικὸ ἰστό.

Η προϋπόθεση ὑπαρξῆς τοῦ νομοθετικοῦ πλαισίου κατὰ τὸ ὁποῖο λειτουργοῦν εὐρυθμα οἱ νόμοι διότι «οὐδὲν γὰρ τῶν νόμων εἶναι σοφώτερον»³¹⁹ εξασφαλίζει στους πολίτες τὸ δικαίωμα νὰ διαβιοῦν σὲ κοινωνία δικαιοσύνης ἀφοῦ δὲν ἀποτολμοῦν νὰ παραβοῦν τὸ νόμο συνειδητὰ. Αξιοποιοῦν τὶς δυνατότητές τους με ἀπώτερο σκοπὸ νὰ μὴν καθίσταται ὁ «χαλεπός» βίος ἀνυπόφορος³²⁰ καὶ «ἀβίωτος» ὥστε «μηδὲν μηδένα τολμᾶν ποιεῖν τῶν ἐν τῇ πόλει, τὸν τολμῶντα δὲ θανάτῳ ζημιοῦσθαι καὶ πᾶσι τοῖς ἐσχάτοις»³²¹.

Επισημαίνει γιὰ τὸν πολιτικὸ ἄνδρα τὸν γε εἰδότα καὶ ὄντως πολιτικόν, ποιήσῃν τῇ τέχνῃ πολλὰ εἰς τὴν αὐτοῦ πράξιν»³²², ὅτι ἐφαρμόζει στὴ διαχείριση τῶν πρακτικῶν ζητημάτων «τὰ βέλτιστα» ἀπὸ «τὰ γεγραμμένα». Ὁ Πλάτων ἐν πολλοῖς ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἀριστὸς πολιτικός που διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης ἐφαρμόζει ἐλεύθερα τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ διαμορφώνοντας τὸ πρότυπο διακυβέρνησης που ἐπιθυμεῖ. Τὸ ἐν λόγῳ πρότυπο ὅπως ἐπιμαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη³²³ κατέχει τὴ θέση τοῦ δίκαιου, τοῦ ωραίου καὶ τοῦ σώφρονος στὴν πολιτικὴ κοινωνία³²⁴. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ πολιτικός

---

³¹⁸ Πλάτ. Πολιτικ 299 e 5-7.

³¹⁹ Πλάτ. Πολιτικ 299 c 6-9.

³²⁰ Πλάτ. Πολιτικ 299e 7-9 · Πλάτ., Ἀπολογία, 38 a: «ὁ δὲ ἀνεξεταστέος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ».

³²¹ Πλάτ. Πολιτικ 297e 1-3.

³²² Πλάτ. Πολιτικ., 297b, 300c9-11 · πβ. Σ. Δημητρίου, Πλάτων, Πολιτικός, σσ. 252-259: «Σὲ μια τέτοια συνθήκη ἀπόλυτης ἐλευθερίας σκέψης καὶ δράσης που ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθότητα τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἐπιβλαβὴς ἡ χρῆση γραπτῶν διατάξεων που ἀνακόπτουν τοὺς ὀρθοὺς χειρισμοὺς, ὅταν δρᾷ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, ὁ νόμος εἶναι ἀνασταλτικὸς καὶ ἐπιβλαβὴς γιὰ τὴν πραγμάτωσή της [...] ἡ ἀπόλυτη ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης διασφαλίζει τὴ διανομὴ τῆς ὁλοκληρωμένης, τῆς τέλει δικαιοσύνης στους πολίτες».

³²³ J. Coleman, ὁ.π., σ. 25.

³²⁴ Pangle Thomas L. *Socrates Founding Political Philosophy in Xenophon's Economist, Symposium, and Apology*, University of Chicago Press, 2020.

ενσαρκώνει τη δικαιοσύνη που καθίσταται επωφελής και σωτήρια για την πόλη διότι σύμφωνα με τον Πλάτωνα σταθερά επιδιώκει την πραγμάτωση της ιδέας του Αγαθού.

Η εξουσία του πολιτικού είναι εκούσια «*ἐθέλειν καὶ δυνατόν εἶναι μετ' ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης ἄρχοντα τὰ δίκαια καὶ τὰ ὅσια διανέμειν ὀρθῶς πᾶσιν*»³²⁵ και απορρέει από την αρετή που διέπεται και δύναται να εφαρμόζει ορθά την επιστήμη του. Διανέμοντας τα δίκαια και ορθά διαφυλάττει τα ιερά που καθορίζονται από τη θεία βούληση και είναι ορθῶς διατεταγμένα απονέμωντας ἄριστα τη δικαιοσύνη. Για τον πολιτικό άνδρα τον *διακυβερνῶντα εὐδαιμόνως*»³²⁶ αποτελεί βασική επιδίωξη να μορφοποιήσει στους πολίτες την ιδέα ότι ο ευδαίμων βίος δεν είναι ουτοπική πραγματικότητα οὕτως ώστε και οι ίδιοι «οὕτως εὐδαιμονεστάτοι εἰσίν».³²⁷

Ο Πλάτων καταλήγει ότι η πολιτική που ασκείται από τυραννικό ηγεμόνα πρέπει να αντικατασταθεί από την φιλοσοφία³²⁸ παρουσιάζοντας την φιλοσοφία ως μοναδική ασφαλέστατη οδὸ τόσο για τη σύσταση ὅσο και για τη θεραπεία της πόλης.

2. Η θεώρηση του Ισοκράτη

Η άποψη που καταθέτει ο Ισοκράτης για την αναγκαιότητα των νόμων και την ωφελιμότητα αυτών για την πόλη φαίνεται να αποτελεί βασική επιδίωξη

---

³²⁵ Πλάτ., Πολιτ., 301d1-3.

³²⁶ Πλάτ., Πολιτ., 465d, 466a-b · πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, Πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, σσ. 64-66: «Ἡ ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης κατορθώνει ὁμῶς συνάμα καὶ τὴν ἄριστη ἄμεσα μεταχείριση τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου ὥς αὐτοσκοποῦ... ἡ ἄριστη λειτουργικὴ συμμετοχὴ στὴ ζωὴ εἶναι καὶ ἡ ἄριστη συμμετοχὴ στο ἀγαθὸ τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀριστεία δηλαδὴ στὸ ἔργο ἔρχεται ἡ γνήσια εὐδαιμονία στὴ ζωὴ».

³²⁷ Πλάτ., Πολιτ. 420b.

³²⁸ I. Jordovic, *On the mirror of the tyrants: Xenophon' s Hiero and its context(s)*, σ. 28: «Αντιθέτως, ο Πλάτωνας υποστηρίζει στον Γοργία και την Πολιτεία ὅτι ο παραδοσιακὸς πολιτικὸς βίος οδηγεῖ τελικὰ στον τυραννικὸ βίον, καὶ ο τυραννικὸς ἄνθρωπος εἶναι κουφός σε ὅλα τα λόγια τῆς ἀλήθειας [...] Κατὰ συνέπεια, ἡ παραδοσιακὴ πολιτικὴ πρέπει να ἀπορριφθεῖ καὶ να ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία.»

για τον χρηστό ηγεμόνα. Η προτροπή του ρήτορα λειτουργεί ως σταθερό αίτημα αναζήτησης για τον πολιτικό να διανέμει ορθά τη δικαιοσύνη διότι προτρέπει: «Ζήτει νόμους τὸ μὲν σύμπαν δικάιους καὶ συμφέροντας καὶ σφίσιν αὐτοῖς ὁμολογουμένους»³²⁹ και προβαίνει στην σταχυολόγηση των καλύτερων δυνατών διαταγμάτων από την κείμενη νομοθεσία που πλαισιώνουν τον πολίτη ενώ σε αντίθετη περίπτωση λειτουργεί ως πρωτεργάτης μιας δίκαιης νομοθετικής λειτουργίας και είναι «εὐρετὴς τῶν βελτίστων» όταν οι συνθήκες το επιβάλλουν.

Θέτει ως στόχο να ελαχιστοποιεί κάθε φορά τις πιθανότητες να ασκεί την εξουσία σε βάρος των πολιτών με άδικο τρόπο και συμβουλεύει τον ηγεμόνα: «Τὰς μὲν ἀμφισβητήσεις ὡς ἐλαχίστας, τὰς δὲ διαλύσεις ὡς οἷον τε ταχίστας τοῖς πολίταις ποιοῦσιν»³³⁰ ὥστε να αποφύγει να διαταράξει την πολιτική τάξη καθώς «ταῦτα γὰρ ἅπαντα προσεῖναι δεῖ τοῖς καλῶς κειμένοις»³³¹. Επισημαίνει ὅτι ὁ ἀρίστος ηγεμὼν εξισορροπεί τις ανομοιογενεῖς ομάδες πολιτῶν και ταξινομεί τους πολίτες ἔχοντας ὡς γνώμονα να μην αδικηθεῖ κανεὶς ἐξ αὐτῶν συμβουλευόντας τον ηγεμόνα: «Καλῶς δὲ δημαγωγήσεις, ἣν μὴθ' ὑβρίζειν τὸν ὄχλον ἐᾶς μὴθ' ὑβριζόμενον περιορᾶς, ἀλλὰ σκοπῆς, ὅπως οἱ βέλτιστοι μὲν τὰς τιμὰς ἔξουσιν, οἱ δ' ἄλλοι μηδὲν ἀδικήσονται, ταῦτα γὰρ στοιχεῖα πρῶτα καὶ μέγιστα χρηστῆς πολιτείας ἐστίν»³³². Γνωρίζει ὅτι ἡ θεραπεία της κοινωνίας εξασφαλίζεται ἀπὸ την εἰρηνική συνύπαρξη των πολιτῶν. Ἰδανικός ηγεμόνας χαρακτηρίζεται αὐτὸς που διαθέτει την γνώση να εξασφαλίζει την δικαιοσύνη διαφυλάσσοντας τη λειτουργία του πολιτεύματος κατὰ το οποίο εξυπηρετοῦνται τα συμφέροντα των πολιτῶν ἐν ἀντιστοιχία με τη συνεχή αναζήτηση των βελτίστων που αποτελοῦν για τον ηγεμόνα πρότυπα μιμήσεως.

---

³²⁹ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 17, 1-6.

³³⁰ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 17, 8.

³³¹ Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 18, 1.

³³² Ἰσοκρ., *Πρὸς Νικ.*, 15.

Ο Ισοκράτης αποφαινεται ότι οι πολίτες των οποίων οι πράξεις είναι άδικες εξίσου πρέπει να αξιοποιούνται ώστε να μην αδικούνται ως άνθρωποι «οἱ δ' ἄλλοι μηδὲν ἀδικήσονται»³³³, καταδεικνύοντας την ικανότητα του ηγεμόνα στην εξισορρόπηση όλων. Γνώρισμα πολιτικής συμπεριφοράς του ηγεμόνα είναι η έκφραση πραότητας σε συναρμογή με τη μετριοφροσύνη καθώς «ἐπὶ πραότητα καὶ μετριότητα προήγαγεν»³³⁴ τεκμηριώνοντας τοιούτοτρόπως ότι η ατομική ηθικότητα προσλαμβάνει πολιτική διάσταση που σχετίζεται με τη συνδιαλλαγή μεταξύ των ατόμων της πόλης³³⁵. Προτάσσοντας τις εν λόγω αρετές και εξαίροντας τον βασιλιά Ευαγόρα διερωτάται: «τίς γὰρ ἂν ἐφίκοιτο τοιαύτης φύσεως, ὅς οὐ μόνον τὴν αὐτοῦ πόλιν πλείονος ἀξίαν ἐποίησεν ἀλλὰ καὶ τὸν τόπον ὅλον τὸν περιέχοντα τὴν νῆσον ἐπὶ πραότητα καὶ μετριότητα προήγαγεν; πρὶν μὲν γε λαβεῖν Εὐαγόραν τὴν ἀρχὴν οὕτως ἀπροσοίστως καὶ χαλεπῶς εἶχον, ὥστε καὶ τῶν ἀρχόντων τούτους ἐνόμιζον εἶναι βελτίστους οἵτινες ὁμότατα πρὸς τοὺς Ἕλληνας διακείμενοι τυγχάνοιεν»³³⁶, προβάλλοντας την αντίληψη για την χρησιμότητα της αρετής στην εν συνόλω ασφάλεια της πόλης καθώς επίσης και της φήμης που αποκομίζει όταν ασκείται η εξουσία με ορθότητα.

Είναι σαφές ότι η ικανότητα του ηγεμόνος ἐγκείται στο να συναρμόζει την πνευματική με την πολιτική δύναμη και ο νόμος συνεπικουρεί το ἔργο του χωρίς να επηρεάζει ὁμως το εἶδος εξουσίας που ασκεί στην πόλη. Στη διαπίστωση αυτή εντοπίζεται η ιδέα ότι η δικαιοσύνη επισφραγίζει την ασφάλεια της πόλεως και συμβάλλει τα μέγιστα στην ηθική βελτίωση της διότι οι πολίτες συλλήβδην ἔωσπερ ἂν ἐπιστήμη καὶ τῷ δικαίῳ προσχρώμενοι σώζοντες ἐκ

---

³³³ Ἰσοκρ., Πρὸς Νικ., 16, 6.

³³⁴ Ἰσοκρ., Εὐαγόρας, 49, 4.

³³⁵ Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, σ. 141 · πβ. Κ. Τοάτσος, «Το αγαθό ως αρχή της πράξης», *Φιλοσοφία*, 1, (1971), σ. 42, όπου διακρίνει τις πράξεις σε συλλογικές και επάλληλες καταδεικνύοντας ότι στο πολιτικό πεδίο οι άνθρωποι προβαίνουν σε επάλληλες πράξεις δρώντας στο κοινωνικό σύνολο προς επίτευξη κοινού αγαθού.

³³⁶ Ἰσοκρ., Εὐαγ., 49, 4.

χείρονος βελτίῳ ποιῶσι κατὰ δύναμιν³³⁷, καταλήγοντας ότι μέσω της πολιτικής επιστήμης εξασφαλίζεται η σωτηρία της πόλης. Στο πλαίσιο της ορθής πολιτικής του κυβερνᾶ πράττοντας δίκαια διότι προτάσσει το συμφέρον του συνόλου και υπαγορεύει ότι η πραγμάτωση δίκαιων πράξεων αποτελεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα του πολιτικού συμπεκνώνοντας την αντίληψη για την πολιτική επιχειρηματολογία που κυριαρχεί στα περί αρετής κείμενα των ρητόρων.³³⁸

Προτάσσεται η αρετή της δικαιοσύνης ως πυλώνας της χρηστής διοίκησης καθώς ο Ισοκράτης αναφέρει: «Οἶμαι γὰρ ἐγὼ πάντ' ἂν ὁμολογῆσαι πλείστου τῶν ἀρετῶν ἀξίας εἶναι τὴν τε σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην» και «παραλαβὼν γὰρ, ὅτ' εἰς ἀρχὴν καθιστάμην [...] οὐδ' ὕφ' ἑνὸς τούτων διεφθάρην», αιτιολογώντας ότι η δικαιοσύνη που θεμελιώνεται στην παιδεία αποτελεί το μέτρο για τη δράση του ηγεμόνος «[...] ἀλλ' οὕτως ὁσίως καὶ καλῶς ἐπεμελήθη τῶν πραγμάτων ὥστε μηδὲν ἔλλειπειν ἐξ ὧν οἶον τ' ἦν αὐξηθῆναι καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν ἐπιδοῦναι τὴν πόλιν»³³⁹ και τον καθοδηγεί προς τον ορθό τρόπο του ενεργεῖν. Η ορθοπραξία απορρέει από την αρετή της δικαιοσύνης και η δίκαιη πράξη ἐνῆν τις αὐτοῖς δικαιοσύνη [...] για ὅσους δι' ἣν ἔπραξαν ἅ ἔπραξαν³⁴⁰ διαπιστώνεται στο πολιτικό γίνεσθαι και

---

³³⁷ Πλάτ., Πολιτικ., 293e.

³³⁸ Ισοκρ., Πρὸς Νικοκλ., 31-32: «τοὺς ἀρχομένους ὁρᾷς εὐπορωτέρους καὶ σωφρονεστέρους γιγνομένους διὰ τὴν σὴν ἐπιμέλειαν» · πβ. Ισοκράτης, *Κυπριακοὶ Λόγοι*, σσ. 85-87, που αποτελοῦν το σύνολο των παραινέσεων, που απευθύνει ο ρήτορας στον ηγεμόνη Νικοκλή, περί του βασιλεύειν ὀρθῶς · πβ. V. Gray, *Περὶ Διακυβέρνησης*, σημ. 4, σ. 68. Πβ. αναλυτικά, Κ. Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική*, σσ. 198-207., όπου παρατίθενται και τα αντίστοιχα χωρία των ρητόρων και σχόλια του συγγραφέως.

³³⁹ Ισοκρ., Νικοκλῆς, 31-32.

³⁴⁰ Πλάτ., Πολιτ., 352C · Στοβ. Ανθ., *Ὑποθήκαι Περὶ βασιλείας ΜΗ'*, Μουσωνίου ἐκ τοῦ ὅτι φιλοσοφητέον καὶ τοῖς βασιλεῦσιν, 67, 23: «μᾶλλον δ' ἀνάγκη ἐστὶν αὐτῷ, τὰ δίκαια βραβεῖν τοῖς ὑπηκόοις, ὥς μήτε πλέον ἔχειν μήτε ἐλαττωθεῖν μηδένα παρὰ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ τιμῆς καὶ τιμωρίας τυγχάνειν τοὺς ἀξίους. ταῦτα δὲ πῶς ποτε δυνηθεῖν ἂν τις δίκαιος οὐκ ὦν; δίκαιος δὲ πῶς ἂν εἴη τις μὴ ἐπιστάμενος δικαιοσύνην ὁποῖόν τι ἐστί; πάλιν οὖν καὶ ταῦτα φιλοσοφητέον τῷ βασιλεῖ, ὅτι δικαιοσύνην καὶ τὸ δίκαιον οὐκ ἂν ἄλλως φαίνοιτο γνούς, εἰ μὴ φιλοσοφήσειεν.» · πβ. Κ. Βουδούρης, «Περὶ Δικαιοσύνης», *Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία*, Αθήνα, (1989), σ. 75 κ.ε., όπου επισημαίνεται ἀπὸ το συγγραφέα η ἀνωτερότητα της δικαιοσύνης ἐναντι των λοιπῶν ἀρετῶν, καθώς συγκροτεῖ την ἐνότητα και το ἀκέραιον ἦθος του ἀνθρώπου, σημ. 8., σ. 82: «Ὁ Ἡράκλειτος, ἔχοντας μιὰ διαλεκτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἐπιχειρεῖ νὰ συνδυάσει τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν δίκην μὲ τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀξία τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴν πολιτικὴ κοινωνία» · Κ. Βουδούρη, «Ὁ Ἡράκλειτος και η διαλεκτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν διαλεκτικὴν», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 4, (1987), σσ. 257.

συνιστά το τεκμήριο χαρακτηρισμού της δικαιοσύνης ως πολιτικής αρετής. Η ικανότητα του πολιτικού να συστοιχίζει το λόγο με τις πράξεις του (λόγω - ἔργω) διαπιστώνεται στην άποψη «καὶ ταῦτ' ἐκ τῶν ἔργων ἂν τις οὐχ' ἤττον ἢ τῶν λόγων πιστεύσειεν»³⁴¹, καθώς παροτρύνει τους πολίτες να θέτουν ως μέτρο αξιολόγησης της εξουσίας του σε ποιο βαθμό το κατορθώνει ενισχύοντας την αξιοπιστία της πολιτικής του διακυβέρνησης.

Η σταθερότητα της πόλης σύμφωνα με τον Ισοκράτη γονιμοποιεί την πρόοδο που διαπιστώνεται μέσω των πράξεων και [...] τοσοῦτων ἐπέδοσαν στην πόλη ὥστε τοὺς πρότερον αὐτῶν ἄρχοντας ἐλθεῖν αὐτοῖς τὴν ἀρχὴν δάσοντας, με αποτέλεσμα οι πολίτες να εμπνέονται και να επαφίενται στην πολιτική εξουσία του ηγεμόνος επιδεικνύοντας εμπιστοσύνη σε αυτόν στοιχείο χαρακτηριστικό για το μέτρο της εκτίμησης που τρέφουν στο πρόσωπό του και το οποίο εναποτίθεται στην πραγμάτωση της αρετής³⁴². Ως εκ τούτου η πολιτική πράξη και η απόφαση δεν αποπνέουν φόβο διακριβώνοντας ότι η ηθικοπολιτική πρόοδος είναι δείκτης της ισορροπημένης και χρηστής διακυβέρνησης της πόλης.

Μέσω της δικαιοσύνης η πολιτική κοινότητα διακρίνεται για τη σταθερότητά της και πραγματώνονται οι επιδιώξεις κάθε πολίτη ξεχωριστά

---

³⁴¹ Ισοκρ., Νικοκλής, 23.

³⁴² W. Jaeger, *Η μόρφωση του Έλληνα ανθρώπου*, Γ' τόμ., σ. 179: «Ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἡγεμόνος, ὅσα ἐπωμίζεται, πρέπει νὰ κριθοῦν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς συμβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ. Τὸ ἀκριβὲς μέτρον διὰ τὴν στάσιν τοῦ λαοῦ ἐναντι τοῦ κυβερνήτου του- καὶ τοῦτο σημαίνει διὰ τὴν ἀρετὴν τοῦ- τὶ πιστεύουν οἱ ἄνθρωποι περὶ αὐτοῦ εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας τῶν καὶ ἂν θαυμάζουν οὗτοι περισσότερον τὴν φρόνησιν τοῦ ἢ τὴν εὐδαιμονία τοῦ.»

καθώς λαμβάνει τη θέση και την ιδιότητα που του αρμόζει³⁴³. Στο πεδίο της πολιτικής πράξης ο ηγεμόνας έχει τη δυνατότητα να μεταβάλλει τον κάθε πολίτη κατά πως του αρμόζει «ἐξ ιδιώτου τύραννον κατέστησε, τὸ δὲ γένος ἅπαν ἀπεληλαγμένον τῆς πολιτείας εἰς τὰς προσήκουσας τιμὰς πάλιν ἐπανήγαγε, τοὺς δὲ πολίτας ἐκ βαρβάρων μὲν Ἑλληνας ἐποίησεν, ἐξ ἀνάνδρων δὲ πολεμικούς, ἐξ ἀδόξων δ' ὀνομαστοὺς [...] ἐξηγριωμένον ἡμερώτερον καὶ πραότερον κατέστησεν»³⁴⁴ και να διαμορφώνει σταθερό έρεισμα για να εκφραστεί η πολιτική εξουσία.

Στο πλαίσιο της δράσης του ηγεμόνα άλλωστε ο Ισοκράτης εγγράφει το παιδευτικό ιδεώδες που δόμησε και σε πλείστα έργα του παρουσιάζει όπως ενδεικτικά παραθέτουμε στον λόγο *Περὶ Ἀντιδόσεως* που τονίζει ότι: «λέγομεν γὰρ ὥς δεῖ τοὺς μέλλοντας διοίσειν ἢ περὶ τοὺς λόγους ἢ περὶ τὰς πράξεις ἢ περὶ τὰς ἄλλας ἐργασίας πρῶτον μὲν πρὸς τοῦτο πεφυκέναι καλῶς, πρὸς ὃ ἂν προηρημένοι τυγχάνωσιν, ἔπειτα παιδευθῆναι καὶ λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην, ἣτις ἂν ἢ περὶ ἐκάστου, τρίτον ἐντριβεῖς γενέσθαι καὶ γυμνασθῆναι περὶ τὴν χρεῖαν καὶ τὴν ἐμπειρίαν αὐτῶν»³⁴⁵ καταδεικνύοντας ότι η σύζευξη των έργων και λόγων έλαβαν υπόσταση στην

---

³⁴³ Κ. Θ. Πέτοιος, *Λόγος και Πόλις στην κλασική σκέψη*, όπου αναφέρεται εκτενώς στη λειτουργία και την ιδιότητα που κατείχε ο νόμος στην περίοδο πραγμάτευσής του στο πλαίσιο της πόλης παραθέτοντας τα αντίστοιχα χωρία Λυσίου, *Επιτάφιος*, 19, σ. 154: «*Ἡ ενσυνείδητη πρόταξη του κοινού έναντι του ιδίου οδηγεί στην θέσμιση των κανονικοτήτων που επιβάλλεται να ρυθμίζουν τον ορίζοντα της διατομικότητας. Ο λόγος και η πειθώ διαμορφώνουν ένα πλαίσιο συν-εννόησης του δέοντος, που διασφαλίζεται με την θέσμιση και την εφαρμογή των Νόμων: «νόμῳ», διαβάζουμε σε ένα κείμενο του Λυσία που απηχεί τη συζήτηση της περιόδου αυτής, «τοὺς ἀγαθοὺς τιμῶντες καὶ τοὺς κακοὺς κολάζοντες, ἡγησάμενοι θηρίων μὲν ἔργον εἶναι ὑπ' ἀλλήλων βίᾳ κρατεῖσθαι, ἀνθρώποις δὲ προσήκειν νόμῳ μὲν ὀρίσασθαι τὸ δίκαιον, λόγῳ δὲ πείσασθαι, ἔργῳ δὲ τούτοις ὑπηρετεῖν, ὑπὸ νόμου μὲν βασιλευομένους, ὑπὸ λόγου δὲ διδασκομένους. Ἡ αποσαφήνιση των δύο διαφορετικών μορφών συμπεριφοράς, της υιοθέτησης της πολυτροπής «βίας» ἢ της ανάδειξης της σημασίας του «λόγου» στην ἀμβλυνση των αναπόφευκτων στο πλαίσιο της κοινωνικής διάδρασης αντιθέσεων, μας παρέχει την δυνατότητα να συνειδητοποιήσουμε και την εννοιολογική ενδοχώρα των ὁρων δημοκρατία και ελευθερία...». Για τη φιλοσοφική ερμηνεία του νόμου και πως είχε αρθρωθεί στην πολιτική σκέψη του Πλάτωνος· πβ. Τ. Α. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως*, σ. 266: «[...] ὀφείλουμε, ὅπως κατεδείχθη στὸν Πολιτικό, νὰ δεχθῶμε τὸν κανόνα τοῦ νόμου, μὲ ὅλους τοὺς περιορισμοὺς του καὶ ἀναγνωρίζοντας ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι παρὰ σχεδὸν τέλειο.»*

³⁴⁴ Ἰσοκρ., *Εὐαγόρας*, 66-67.

³⁴⁵ Ἰσοκρ., *Περὶ Ἀντιδόσεως*, 187· πβ. Χ. Αποστολόπουλος, «ΑΝΤΙ-ΠΛΑΤΩΝ. Η φιλοσοφική θεώρηση της Ρητορικής στον Ἰσοκράτη», σ. 18 κ.ε.

πόλη³⁴⁶ όπου επιβεβαιώνεται η οξύτητα του λόγου και η ορθοπραξία που όπως προαναφέρθηκε στηρίζεται στην γνώση.

Ως εκ τούτου, οι πολιτικές αρετές που εκφράζονται και προβάλλουν τον αξιακό ιστό της πόλης σύμφωνα με τον Ισοκράτη συνάπτονται με την λόγων παιδεία και με τη συνολική πολιτισμική εξέλιξη του αθηναϊκού δημοκρατικού περιβάλλοντος που υπήρξε το κατεξοχήν *ἄστυ* τῆς Ἑλλάδος³⁴⁷.

3. Οι απόψεις του Ξενοφώντος

Η άποψη του Ξενοφώντα αναφορικά με την έννοια της προσωπικής εξουσίας εκφράστηκε στα *Άπομνημνεύματα* όπου αναζήτησε την υφή της εξουσίας καθώς και τις αρετές που αρθρώνουν το πρότυπο του ηγεμόνα διατυπώνοντας το ερώτημα: «*τί ἀρχή ἀνθρώπων, τί ἀρχικός ἀνθρώπων;*»³⁴⁸.

Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα η εξασφάλιση της ευδαιμονίας της κοινότητας αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για τη δόμηση της πολιτείας και αναδεικνύεται ως βασική επιδίωξη του άριστου ηγεμόνος κατά την άσκηση της εξουσίας. Ο συνετός άρχων θέτει ως σκοπό να εξασφαλίσει την αποδοχή των πολιτών υπηρετώντας την ευτυχία τους και εκείνοι προσπαθούν να πράττουν ορθά

---

³⁴⁶ Κ. Θ. Πέτσιος, «Λόγος και πόλις», σ. 158: «Και επειδή για την κλασική σκέψη τα όρια ανάμεσα στην πολιτική και την ηθική είναι ανύπαρκτα, η πράξη του ανθρώπινου υποκειμένου νοσηματοδοτείται στο πλαίσιο του εμβιωμένου ήθους της πόλεως, η οποία ως αξιακό πρόταγμα λειτουργεί στον συνειδησιακό ορίζοντα ως ρυθμιστική αρχή».

³⁴⁷ Ισοκρ., *Περὶ Ἀντιδόσεως*, 299· πβ. Ε. Αλεξίου, «Ρητορική και ιδεολογία: Ο Φίλιππος Β' της Μακεδονίας στον Ισοκράτη και σε συγχρόνους του», σ. 43: «Για τον Ισοκράτη ο αθηναϊκός χαρακτήρας περικλείει τα ουσιωδέστερα στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού, δηλαδή, την πραότητα, την προσήνεια στις προσωπικές και διακρατικές σχέσεις, την καλλιεργημένη διάνοια και την παιδεία, χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τους Έλληνες από τους βαρβάρους.»

³⁴⁸ Ξενοφ., *Άπομν.*, 1.1.16. Για το φιλοσοφικό προφίλ του ξενοφώντειου Σωκράτη· πβ. Λ. Τρουλινός, «Εισαγωγή. Ο Ξενοφών ως φιλόσοφος και το πρόβλημα της τυραννίας», στο: *Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς*, 6, σσ. 14- 24.

επιδιώκοντας την από κοινού επίτευξη στόχων στην πόλη.³⁴⁹

Τα στοιχεία αρετής που διακρίνονται στην σκέψη του Ξενοφώντα για τον άριστο ηγεμόνα είναι η γνώση σε συναρμογή με την επιδίωξη του κοινού καλού στην πόλη. Ο Ξενοφών αξιοποίησε το πρόσωπο του ομηρικού Αγαμέμνονα υποστηρίζοντας ότι αποτέλεσε το πρότυπο του πολιτικού ανδρός που υπηρέτησε το κοινόν καλόν για να επιτύχει την ευδαιμονία. Εμφανώς επηρεασμένος ο Ξενοφών στην προσέγγιση του άριστου ανδρός στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας από τους φιλοσόφους της εποχής του αναφέρεται στις δραστηριότητες του ηγεμόνος που στοχεύουν στην ευημερία της πόλης.

Ο αγαθός ηγεμών ενθαρρύνει τα μέλη της κοινότητας του να προβούν στην αυτοβελτίωση όπως χαρακτηριστικά διατυπώνεται να μεταβληθούν σε προσωπικότητες που όφειλαν να γίνουν «οἷους δεῖ»³⁵⁰. Στο έργο του *Ίέρων* εκφράζεται η άποψη ότι οι πολίτες νιώθουν ικανοποιημένοι όταν στην πόλη πραγματώνεται ηθική ανύψωση και η μορφή του Σιμωνίδη λειτουργεί παραδειγματικά ως πρότυπο σοφού καθώς επιμαρτυρείται και στον Πλάτωνα ότι ο Σιμωνίδης δίδασκε τους άνδρες να κατακτούν την αρετή με σκοπό να διευκολύνει το έργο του τυράννου ως προς την εξουσία ο οποίος «βουλόμενος

---

³⁴⁹ Ξενοφ., *Άπομν.*, 3.2.3: «[...] ένας βασιλιάς εκλέγεται όχι για να υπηρετήσει τα συμφέροντά του, αλλά προκειμένου να διασφαλίσει ότι οι εκλογείς του έπραξαν ορθά μέσω αυτού [...]» · πβ. Λ. Αθανασάκη, «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων. Μια παράξενη διέξοδος στο αδιέξοδο στον Ίέρωνα του Ξενοφώντα», *ό.π.*, σ. 86: «Οι ομοιότητες ανάμεσα στο μοντέλο διακυβέρνησης που προτείνει και τον αθηναϊκό θεσμό των λειτουργιών, και ιδιαιτέρως της χορηγίας, είναι εμφανείς, αλλά εξίσου σημαντικές είναι και οι διαφορές – με σημαντικότερες την απεμπόληση κάθε εξουσίας εκ μέρους του τυράννου, εκτός από την επιβράβευση των αρίστων, και τη διά βίου διατήρησή του στην κορυφή της πολιτικής ιεραρχίας.»

³⁵⁰ Ξενοφ., *Άπομν.*, 2.3.10. · *Κύρου Παιδεία*, 7.1.38, για την ερμηνεία της αριστείας του Κύρου σε αντιπαράβολή με του Αγαμέμνονα, πβ. J. G. Howie, «Η αριστεία από τον Όμηρο έως τον Ξενοφώντα», *Παρνασσός*, ΛΔ', (1992), σ. 432 · ο Ι. Καλογεράκος αναφέρεται στον *σπουδαῖον* άνδρα, όπως δομείται στο έργο του Αριστοτέλους, προβάλλοντας πως εκβάλλει η ιδέα περί ενάρετου ανδρός στην φιλοσοφική σκέψη του 4^{ου} αιώνα · πβ. Ι. Γ. Καλογεράκος, «Υπερβολή και ύπεροχη στην ήθικη φιλοσοφία του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, 27 - 28, (1997 - 1998), σ. 171: «Στὸν σπουδαῖον, δηλαδή στὸν κατεξοχήν ἐνάρετο ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποτελεῖ πραγμάτωση τῆς ἀρετῆς, ἀναγνωρίζει ὁ Ἀριστοτέλης ὕπαρξη μεγίστου βαθμοῦ ἀρετῆς, στὸ πρόσωπό του βλέπει τὴν ἴδια τὴν ἀρετὴ».

παιδεύειν τοὺς πολίτας, ἵν' ὥς βελτίστων ὄντων αὐτῶν ἄρχοι [...]»³⁵¹ προσδοκούσε οτι θα διευθύνει καλύτερα τους πεπαιδευμένους πολίτες.

Ο σοφὸς Σιμωνίδης παρέχει συμβουλές στον Ιέρωνα ὡς πρὸς τον τρόπο που μπορεί να φτάσει στην επιτυχία μέσω της εξασφάλισης της ευδαιμονίας των πολιτῶν αποβάλλοντας ἐκ παραλλήλου τον φόβο που τον διακατέχει ἀπέναντί τους ἐπισημαίνοντας ὅτι: «[...] φόβον δ' οὐκ ἂν ἔχοις ἀλλ' ἄλλοις παρέχεις μὴ τι πάθῃς, ἐκόντας δὲ τοὺς πειθόμενους ἔχοις ἂν καὶ ἐθελουσίως σου προνοοῦντας θεῶιο ἂν, εἰ δέ τις κίνδυνος εἴη, οὐ συμμάχους μόνον ἀλλὰ καὶ προμάχους καὶ προθύμους ὁρώῃς ἂν...»³⁵². Η παραίνεση του Σιμωνίδη καθιστᾷ τον τύραννο ικανὸ να διαχειριστεῖ ὀρθά την ἐξουσία που κατέχει ὥστε να ἀποφύγει τα σφάλματα που υπονομεύουν την ευημερία της πόλης τονίζοντας ὅτι: «[...] τὸ μὲν πλῆθος τῶν ἀνθρώπων, ἐξαπατᾶσθαι ὑπὸ τῆς τυραννίδος οὐδέν τι θαυμάζω· μάλα γὰρ ὁ ὄχλος μοι δοκεῖ δοξάζειν ὁρῶν καὶ εὐδαιμόνας τινὰς εἶναι καὶ ἀθλίους·»³⁵³.

Ο Σιμωνίδης διατυπώνει ἐπίσης με ἐνάργεια την ἀποψη ὅτι ἡ ἐπίτευξη της ευδαιμονίας στην πόλη ἀποτελεῖ το μέγιστο ἀγώνισμα στο ὁποῖο δοκιμάζεται ὁ ἡγεμὼν κατὰ πόσο θα ἐπιτύχει καὶ το χαρακτηρίζει μεγαλοπρεπὲς καθὼς «[...] πρὸς ἄλλους προστάτας πόλεων τὸν ἀγῶνα εἶναι, ὧν ἕαν σὺ εὐδαιμονεστάτην τὴν πόλιν ᾗς προστατεύεις παρέχῃς, κηρηχθήσῃ νικῶν τῷ καλλίστῳ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἐν

---

³⁵¹ Πλάτ., Ὑπάρχ., 228c: «Σιμωνίδην δὲ τὸν Κεῖον αἰετὶ περὶ αὐτὸν εἶχεν, μεγάλοις μισθοῖς καὶ δώροις πείθων· ταῦτα δ' ἐποίει βουλόμενος παιδεύειν τοὺς πολίτας, ἵν' ὥς βελτίστων ὄντων αὐτῶν ἄρχοι, οὐκ οἰόμενος δεῖν οὐδενὶ σοφίας φθονεῖν, ἅτε ὧν καλὸς τε καὶ ἀγαθός. ἐπειδὴ δὲ αὐτῷ οἱ περὶ τὸ αὐτοῦ τῶν πολιτῶν πεπαιδευμένοι ἦσαν καὶ [d] ἐθαύμαζον αὐτὸν ἐπὶ σοφίᾳ, ἐπιβουλεύων αὐτὸς τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς παιδεῦσαι ἔστησεν αὐτοῖς Ἑρμῆς κατὰ τὰς ὁδοὺς ἐν μέσῳ τοῦ ἄστεος καὶ τῶν δήμων ἐκάστων, κάλειτα τῆς σοφίας τῆς αὐτοῦ, ἣν τ' ἔμαθεν καὶ ἦν αὐτὸς ἐξηῦρεν, ἐκλεξάμενος ἃ ἡγεῖτο σοφώτατα εἶναι, ταῦτα αὐτὸς ἐντείνας εἰς ἐλεγείον αὐτοῦ ποιήματα καὶ ἐπιδείγματα τῆς σοφίας ἐπέγραψεν».

³⁵² Ξενοφ., Ἰέρων, 11.12.

³⁵³ Ξενοφ., Ἰέρων, 2.15-17· πβ. L. Woodbury, «Simonides on ἀρετή», *Transactions of the American Philological Association*, 84, (1953), σ. 142· περὶ ιδεωδῶν του Ξενοφώντα, πβ. Λ. Καρνασοπούλου, «Ἰδεῶδη, μορφωτικαὶ ἀξίαι καὶ παιδαγωγικαὶ ιδέαι τοῦ Ξενοφώντος», *Πλάτων*, 26, (1974), σ. 46.

ἀνθρώποις ἀγωνίσματι»³⁵⁴. Καταφάσκει την άποψη του Πλάτωνος ότι ο ηγεμών οφείλει να διέπεται από βαθειά παιδεία και γνώση χαρακτηρίζοντάς την αναγκαία για την ορθή διακυβέρνηση της πόλης ορίζοντας τους ηγεμόνες ως «βασιλέας δὲ καὶ ἄρχοντας οὐ τοὺς τὰ σκῆπτρα ἔχοντας ἔφη εἶναι οὐδὲ τοὺς ὑπὸ τῶν τυχόντων αἰρεθέντας οὐδὲ τοὺς κλήρῳ λαχόντας οὐδὲ τοὺς βιασαμένους οὐδὲ τοὺς ἐξαπατήσαντας, ἀλλὰ τοὺς ἐπισταμένους ἄρχειν. ὁπότε γάρ τις ὁμολογήσειε τοῦ μὲν ἄρχοντος εἶναι τὸ προστάττειν ὅ τι χρὴ ποιεῖν, τοῦ δὲ ἀρχομένου τὸ πείθεσθαι[...]»³⁵⁵ και τους διακρίνει από τους τυχοδιώκτες που επιθυμούν την ανάληψη της εξουσίας προβάλλοντας τις αρετές που διαθέτουν λόγω της γνώσης που κατέχουν περί πολιτικής διακυβέρνησης.

Ομοίως στον *Ἰέρωνα* ο σοφός Σιμωνίδης υποδεικνύει ότι ο ηγεμών προβαίνει στην ανάληψη των πρωτοβουλιών που θα διανοίξουν τον δρόμο για την επιτυχή εφαρμογή της πολιτικής η οποία ερμηνεύεται στο πλαίσιο της πρόθυμης υπακοῆς των πολιτῶν εστιάζοντας στην ερμηνεία της έννοιας του «πείθεσθαι». Ο ηγεμών που αξιοποιεί την γνώση εμπνέει τους πολίτες και διαμορφώνει κλίμα ασφάλειας και εμπιστοσύνης. Ο Ξενοφών επιρρωνύει την άποψη του παραθέτοντας το παράδειγμα της νηός : « ὁπότε γάρ τις ὁμολογήσειε τοῦ μὲν ἄρχοντος εἶναι τὸ προστάττειν ὅ τι χρὴ ποιεῖν, τοῦ δὲ ἀρχομένου τὸ πείθεσθαι, ἐπεδείκνυνεν ἓν τε νηὶ τὸν μὲν ἐπιστάμενον ἄρχοντα, τὸν δὲ ναύκληρον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τῇ νηὶ πάντας πειθομένους τῷ ἐπισταμένῳ, καὶ ἐν γεωργίᾳ τοὺς κεκτημένους ἄγρους, καὶ ἐν νόσῳ τοὺς νοσοῦντας, καὶ ἐν σωμασσίᾳ τοὺς σωμασκοῦντας, καὶ τοὺς ἄλλους πάντας οἷς ὑπάρχει τι ἐπιμελείας δεόμενον, ἂν μὲν αὐτοὶ ἡγῶνται ἐπίστασθαι

---

³⁵⁴ Ξενοφ., *Ἰέρων*, 11.7· πβ. L. Strauss, «Περὶ τυραννίας», *ό.π.*, σ. 180: «Κερδίζοντας αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, τοῦ ὑπόσχεται ὁ Σιμωνίδης, θὰ κερδίσει τὴν ἀγάπην ὅλων τῶν υπηκόων του, τὸ σεβασμὸ πολλῶν πόλεων, τὸ θαυμασμὸ ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ πολλὰ ἄλλα καλὰ [...] θὰ εἶναι εὐτυχισμένος καὶ δὲν θὰ τὸν φθονοῦν».

³⁵⁵ Ξενοφ., *Άπομν.*, 3.9.10.

ἐπιμελεῖσθαι – · εἰ δὲ μή, τοῖς ἐπισταμένοις οὐ μόνον παροῦσι πειθομένους, ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς μεταπεμπομένους, ὅπως ἐκείνοις πειθόμενοι τὰ δέοντα πράττωσιν »³⁵⁶, που λειτουργεῖ συμβολικά και καταδεικνύει οτι ο ρόλος του κυβερνήτη ἐγκείται στο να υπαγορεύει αὐτό που πρέπει να εισακουσθῇ και στο οποίο ἅπαντες και ανεξαιρέτως οι πολῖτες οφείλουν να υπακούν ὥστε να παραμένουν ασφαλεῖς.

Αναζητώντας την ποιότητα των αρετῶν στην σκέψη του Ξενοφῶντα λαμβάνουμε υπόψη μας οτι η πολιτική σκέψη ὅπως εκδιπλώνεται στο σύνολό της στα *Ἀπομνημονεύματα* υποδεικνύει την διαλεκτική ὡς ασφαλή οδὸ προς την γνώση και την ἀσκηση της πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ο Ξενοφὼν υποστηρίζει οτι ο ηγεμόνας επιβάλλεται να γνωρίζει πῶς να διευθύνει τις δευτερεύουσες ἐπιδεξιότητες των πολιτῶν και να τις αξιοποιεῖ προς βελτίωση της πόλης και επισημαίνει χαρακτηριστικά οτι: «καὶ οἱ μὲν εἰδότες ὅ,τι ποιοῦσιν, ἐπιτογχανόντες ὧν πράττουσιν, εὐδοξοῖ τε καὶ τίμιοι γίνονται · καὶ οἱ τε ὅμοιοι τούτοις ἡδέως χρῶνται, οἱ τε ἀποτογχανόντες τῶν πραγμάτων ἐπιθυμοῦσι τούτους ὑπερ αὐτῶν βουλευέσθαι, καὶ προΐστασθαι γε αὐτῶν τούτους, καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν ἀγαθῶν ἐν τούτοις ἔχουσι, καὶ διὰ πάντα ταῦτα πάντων μάλιστα τούτους ἀγαπῶσιν. οἱ δὲ μὴ εἰδότες ὅ,τι ποιοῦσι, κακῶς τε αἰρούμενοι καὶ οἷς ἀνέπιχειρήσωσιν ἀποτογχανόντες, οὐ μόνον ἐν αὐτοῖς τούτοις ζημιοῦνται τε καὶ κολάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀδοξοῦσι διὰ ταῦτα καὶ καταγέλαστοι γίνονται καὶ καταφρονούμενοι καὶ ἀτιμα-ζόμενοι ζῶσιν.»³⁵⁷.

Εξαίρει ἐπίσης τη δύναμη της γνώσης και υποστηρίζει ὅτι οι πολῖτες που καθοδηγοῦνται με γνώση μποροῦν να συμβάλουν στην ηθική βελτίωση της πόλης και πρόθυμα να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους δίχως να κυριαρχοῦνται

---

³⁵⁶ Ξενοφ., *Ἀπομν.*, 3.9.11.

³⁵⁷ Ξενοφ., *Ἀπομν.*, 4.2.28 - 4.2.29.

από την αίσθηση της υποτέλειας³⁵⁸. Η εν λόγω θέση ερμηνεύεται πληρέστερα στο πλαίσιο φιλικής συνδιαλλαγής των πολιτών με τον ηγεμόνα καθώς η εξασφάλιση φιλικών δεσμών, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, αποτελεί ουσιώδη σκοπό στην εξουσία που ασκεί ο ηγεμών. Στο έργο *Ίέρων* διατυπώνει με σαφήνεια την άποψη ότι για να απολαύσει ο ηγεμών ευδαίμονα βίο οφείλει να δημιουργεί φιλικούς δεσμούς και τον προτρέπει: «[...] πλούτιζε μὲν τοὺς φίλους· σαυτὸν γὰρ πλουτιεῖς· »³⁵⁹, ώστε να καταστεί ἐξέχων κυβερνήτης και να εξασφαλίσει την εκούσια υπακοή των πολιτών οι οποίοι πρόθυμα θα φροντίζουν εκείνον και την πόλη.

Η ικανότητα του ηγεμόνος να διαχειρίζεται τις δυσμενείς καταστάσεις που προκύπτουν από την συμπεριφορά των πολιτών αποτελεί επίσης σπουδαίο κριτήριο για την ποιότητα του χαρακτήρα του καθώς όπως συμβουλεύει ο Σιμωνίδης οι πολίτες «ὅσῳ ἂν τὰ ἐκπλεα τὰ δέοντα ἔχῃσι, τοσοῦτῳ ὑβριστοτέροις εἶναι»³⁶⁰, υποδεικνύοντας στον Ιέρωνα να μεταχειριστεί διαφορετικές μεθόδους κάθε φορά που επιχειρεί να συνετίσει τους φαύλους πολίτες. Η διαπίστωση του Ξενοφώντα, που διατυπώνεται στα *Άπομνημονεύματα*³⁶¹, σχετικά με την

---

³⁵⁸ Ξενοφ., *Ίέρων*, XI, 8-9: «[...] πρῶτον μὲν εὐθὺς κατειργασμένος ἂν εἴη τὸ φιλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀρχομένων [...] πάντες ἄνθρωποι ὑμνοῖεν ἂν τὴν σὴν ἀρετὴν»· στο χωρίο προβάλλεται η άποψη ότι το φιλεῖσθαι είναι η θεραπεία στη δυστυχία που βιώνει ο Ιέρων· πβ. V. Gray, *Περὶ διακυβέρνησης*, σσ. 232-233· ο Σιμωνίδης προβάλλει πειστικά επιχειρήματα απέναντι στον τύραννο Ιέρωνα, προκειμένου να διαμορφώσει εκ νέου τον τρόπο που ασκεί την εξουσία (*ἄρχειν*)· ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση του Cojène A. αναφορικά με την αναγνώριση της αυθεντίας στο πρόσωπο που ασκεί την πολιτική εξουσία, ερμηνεύοντας εκ παραλλήλου την ουσία του διαλόγου για τους δύο συνομιλητές και τον σκοπό που πρόδηλα- σύμφωνα με το συγγραφέα- επιδιώκουν· πβ. A. Cojène, «Τυραννία και σοφία», *Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς*, σ. 328: «Αυτό σημαίνει ότι οι δύο αυτοί υπολογίζουν στην αυθεντία. [...] Η αυθεντία ενός ανθρώπου, η κατ' ἐξοχήν ανθρώπινη αξία του, αν όχι απαραίτητα η ανωτερότητά του, αναγνωρίζεται από έναν άλλον όταν η συμβουλή του ή οι διαταγές του ακολουθούνται ή εκτελούνται, όχι επειδή εκείνος ο άλλος δεν μπορεί να κάνει διαφορετικά, αλλά επειδή θεωρεί αυθόρμητα ότι αξίζει να τις ακολουθήσει ή να τις εκτελέσει, αναγνωρίζοντας την αυθεντία του.»

³⁵⁹ Ξενοφ., *Ίέρων*, 11.13· πβ. J. G. Howie, «Η αριστεία από τον Όμηρο έως τον Ξενοφώντα», σχ. 21, σ. 435: «Ο Ξενοφώντας παρατηρεί ότι τὸ περιστάτικὸ ἀποτελεῖ ἓνα παράδειγμα κατεξοχήν τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης τῶν στρατιωτῶν γιὰ ἓναν ἡγέτη: ἐνθα δὴ ἔγνω ἂν τις ὅσου ἄξιον εἴη τὸ φιλεῖσθαι ἀρχοντα ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν (7.1.38)»

³⁶⁰ Ξενοφ., *Ίέρων*, 10.1-2.

³⁶¹ Ξενοφ., *Άπομν.*, 2.6.19-20.

ανταγωνιστικότητα και την ευμεταβλητότητα στις σχέσεις των ανθρώπων αιπχεί την άποψη του Πλάτωνος που εκφράστηκε στον *Πολιτικό* ότι: «ὑπὸ παραχῆς διαλυθεὶ εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος ἄπειρον ὄντα πόντον δόη»³⁶² επισημαίνοντας ότι το σύνολο των πολιτών χαρακτηρίζεται από ανομοιότητα. Ως εκ τούτου, όταν η πόλις φλεγμαίνει ο πολιτικός οφείλει να τιθασεύει την *σύμφυτον ἐπιθυμίαν* που κυριαρχεί στις ψυχές των πολιτών και να δρα ως ρυθμιστής των μερών της ψυχῆς εφαρμόζοντας πλήθος μεθόδων για τη θεραπεία της πόλεως.

Στο ἔργο *Ἰέρων* συγκεντρώνονται επίσης οι αρετές που διέπουν τον ηγεμόνα ὅπως εκφράστηκαν στην πολιτική σκέψη του Ξενοφώντα και συναρτώνται με την *ἐπιστήμη* που αφορά στην ανώτερη γνώση και αξιοποίηση της διάνοιας του ηγεμόνος ὥστε να ασκεί ορθά την πολιτική εξουσία. Η επίδειξη αφοσίωσης στο να εξασφαλίζει ο ηγεμών το *κοινόν καλόν* προσιδιάζει στην πολιτική που ασκεί ο πολιτικός του Πλάτωνα *ἐπ'ἀγαθῷ*³⁶³ αφού φροντίζει για την εξασφάλιση των αναγκαίων αγαθών³⁶⁴ και της ευημερίας του βίου των πολιτών.

---

³⁶² Πλάτ., *Πολιτικ.*, 273e.

³⁶³ Πβ. Γ. Μπαρμπούτη, «Η αντίληψη του Σωκράτους για την σχέση γνώσης και αρετής», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 39, 115, (2022), σ. 72: «Είναι προφανές ότι για τον Σωκράτη μεταξὺ του εἶδέναι και του ποιεῖν (ἢ του πράττειν) υπάρχει μια σχέση τόσο στενή, ὥστε η έννοια της γνώσεως προσλαμβάνει πλουσιότερο και βαθύτερο περιεχόμενο απ' ὅσο επέτρεπε η συνήθης σημασία της στην εποχή του. Στη γνώση (ἐπιστήμη) του αγαθοῦ δεν αποδίδεται η σημασία της επιφανειακῆς πληροφόρησης ἀλλὰ της ψυχικῆς μεταστροφῆς, κατὰ την οποία η γνώση και η ἔφεση για την πραγμάτωση του αγαθοῦ εἶναι ἀδιαχώριστες, διαποτίζουν τη συνείδηση και καθίστανται καθημερινό βίωμα.» · πβ. Ε. Π. Παπανούτσου, *Ηθική*, τόμ. Ι, εκδ.⁵, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1995, σ. 54.

³⁶⁴ Για τις απόψεις του Ξενοφώντος περί οικονομίας, πβ. Θ. Τζαννετάτος, «Αἱ περὶ οικονομίας γνῶμαι τοῦ Ξενοφώντος», *Πλάτων*, 29, (1963), σσ. 136 - 137 · Χ. Π. Μπαλόγλου, «Αἱ οικονομικαὶ ἀντιλήψεις εἰς τὸν ψευδοπλατωνικὸν διάλογον Ἐρυξίας ἢ Περὶ πλοῦτος», *Πλάτων*, 42, (1990), σ. 145, ὅπου παραβάλλονται τα χωρία *Οἰκονομικός*, Ι, 10 και *Ἐρυξίας*, 400E, 15 - 16, πρὸς ἐρμηνεία του ὅρου *χρήματος*. Ο συγγραφέας τονίζει ὅτι η ορθή χρήση του *χρήματος* μπορεί να εφαρμοστῇ αποκλειστικά ἀπὸ τους ἄνδρες που ονομάζει *καλὸς καγαθοὺς* · πβ. I. M. Finley, *The Ancient Economy*, University of California Press, 1999, σσ. 17 - 19. Για τη συνάφεια τῶν ὀρων *οἰκονομία* και *πολιτική* στον Πλάτωνα, πβ. Ε. Μουτσόπουλος, «Οικονομία ἐν τῇ δημιουργίᾳ παρὰ Πλάτων», *Πλάτων*, 27, (1975), σ. 306: «αἱ ἔννοιαι τοῦ οἰκονόμου καὶ τοῦ δεσπότης συνδέονται πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτικοῦ [...] ἀνάλογος ταυτιστικὴ σύνδεσις γίνεται εἰς τὸν Πολιτικόν, ἐν συνεχείᾳ ταυτίζεται ἡ πολιτικὴ πρὸς τὴν οἰκονομικὴν» · πβ. Πλάτ., *Πολιτικ.*, 259c · Π. Γέμτος, «Οικονομικὴ διάνοηση και πολιτικὴ», *Η πολιτικὴ και ο Πολιτικός*, σσ. 62 - 65.

Ο Ξενοφών παρουσιάζει τον πολιτικό ως τον δικαιότερο ανάμεσα στους υπόλοιπους την πόλης άποψη που επιμαρτυρείται ομοίως στα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη ο οποίος επισημαίνει τις εν δυνάμει αξιώσεις για τον απόλυτο άρχοντα καθώς λέγει ότι: «πολίτης δὲ κοινῇ μὲν ὁ μετέχων τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι ἐστὶ, καθ' ἑκάστην δὲ πολιτείαν ἕτερος, πρὸς δὲ τὴν ἀρίστην ὁ δυνάμενος καὶ προαιρούμενος ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν πρὸς τὸν βίον τὸν κατ' ἀρετὴν. εἰ δὲ τις ἔστιν εἷς τοσοῦτον διαφέρων κατ' ἀρετῆς ὑπερβολήν, ἢ πλείους μὲν ἑνὸς μὲντοι δυνατοὶ πλήρωμα παρασχέσθαι πόλεως, ὥστε μὴ συμβλητὴν εἶναι τὴν τῶν ἄλλων ἀρετὴν πάντων μηδὲ τὴν δύναμιν αὐτῶν τὴν πολιτικὴν πρὸς τὴν ἐκείνων, εἰ πλείους, εἰ δ' εἷς, τὴν ἐκείνου μόνον, οὐκέτι θετέον τούτους μέρος πόλεως· ἀδικήσονται γὰρ ἀξιούμενοι τῶν ἴσων, ἄνιστοι τοσοῦτον κατ' ἀρετὴν ὄντες καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν· ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον. ὅθεν δῆλον ὅτι καὶ τὴν νομοθεσίαν ἀναγκαῖον εἶναι περὶ τοὺς ἴσους καὶ τῷ γένει καὶ τῇ δυνάμει, κατὰ δὲ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος· αὐτοὶ γὰρ εἰσι νόμος. καὶ γὰρ γελοῖος ἂν εἴη νομοθετεῖν τις πειρώμενος κατ' αὐτῶν.»³⁶⁵ Ο άριστος πολιτικός είναι ενάρετος και υπερέχει για την δίκαιη συμπεριφορά του και την παιδεία ώστε να ομοιάζει με θεό και να αντιπροσωπεύει το όλον της πόλης επομένως τα μέρη αυτής που συνιστούν οι πολίτες οφείλουν να υπακούουν σε αυτόν.

Η τελευταία διαπίστωση περί όλου και μέρους στη σύσταση της πόλης προβάλλει την ανάγκη να προσεγγιστεί ο τρόπος που εφαρμόζεται η εξουσία σε σχέση με της εξασφάλιση της *ηθελημένης υπακοής* στην πόλη. Η "πρόθυμη

---

³⁶⁵ Άριστοτ., Πολ., 1284a 3-15 · πβ. F. Wolff, *Ο Αριστοτέλης και η πολιτική*, σσ. 150-153 · πβ. Δ. Κούτρας, *Η Πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλους*, σ. 150.

υπακοή'''³⁶⁶ ως αποτέλεσμα επιτυχούς άσκησης της εξουσίας του ηγεμόνος συνιστά βασικό στοιχείο για την επιτυχία της κοινότητας. Ο Ξενοφών αναφέρει ότι η ανυπακοή των πολιτών επιφέρει διασάλευση της πολιτικής και κοινωνικής ισορροπίας ενώ ταυτόχρονα η θέση του ηγεμόνα θεωρείται επισφαλής. Ο ηγεμών διάγει ευτυχή βίο όταν εξασφαλίζει το *έθελόντων ἄρχειν* έναντι του *ἀκόντων τυραννείν*³⁶⁷ διότι γνωρίζει τον τρόπο να φροντίζει τους πολίτες με απώτερο σκοπό οι τελευταίοι πρόθυμα να υπακούν στις εντολές του επιρρωνύοντας την άποψη του Ξενοφώντα ότι η φιλία με τους υπηκόους βρίσκεται στο κέντρο του ενδιαφέροντος για την άσκηση της πολιτικής εξουσίας.

Ο Ιέρων παροτρύνεται από το Σιμωνίδη να προβεί σε μεγαλόφρονες πράξεις για τους υπηκόους του και να μην εξαρκείται στην φυσική αλλά και την συναισθηματική τους ευημερία υπογραμμίζοντας ότι: «εἰκὸς δὲ καὶ τὴν τῆς ἐφορείας δύναμιν τοὺς αὐτοὺς τούτους συγκατασκευάσαι, ἐπεὶ περ ἔγνωσαν τὸ πείθεσθαι μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν στρατιᾷ καὶ ἐν οἴκῳ· ὅσῳ γὰρ μείζω δύναμιν ἔχει ἡ ἀρχή, τοσούτῳ μᾶλλον ἂν ηγήσαντο αὐτὴν καὶ καταπλήξειν τοὺς πολίτας

---

³⁶⁶ V. J. Gray, *Ξενοφώντος περί διακυβέρνησης*, σσ. 23-24· ο όρος στον Πλάτωνα συναντάται ως *συγκατάθεση των ἀρχομένων*, σύμφωνα με τον Σ. Δημητρίου, και αποτελεί έναν προσδιοριστικό παράγοντα, που συγκαθορίζει με τους υπόλοιπους τον τρόπο άσκησης της εξουσίας αλλά δεν επηρεάζει διόλου την ουσία της πολιτικής τέχνης· πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σ. 306: «Εφόσον δὲν φτάνουν σὸν πυρήνα, αδυνατοῦν νὰ προσδιορίσουν τὴν ὀρθὴν ἀρχὴν, μὴς καὶ ἡ οὐσία τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κυριαρχίας, τῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία θεμελιώνεται σὲ αὐτήν, δὲν εἶναι παρὰ ἡ γνώση (ἐπιστήμη) τοῦ ἄρχειν».

³⁶⁷ Ξενοφ., *Οἶκον*, 20.6: «καὶ οἱ στρατηγοὶ ἔστιν ἐν οἷς τῶν στρατηγικῶν ἔργων οὐ γνώμη διαφέροντες ἀλλήλων οἱ μὲν βελτίονες οἱ δὲ χείρονές εἰσιν, ἀλλὰ σαφῶς ἐπιμελεία. ἃ γὰρ καὶ οἱ στρατηγοὶ γινώσκουσι πάντες καὶ τῶν ιδιωτῶν οἱ πλείστοι, ταῦτα οἱ μὲν ποιοῦσι τῶν ἀρχόντων οἱ δ' οὐκ.»· *Άπομνημ.*, 3.11.10· στα έργα του Ξενοφώντος επισημαίνεται ρητὰ ἡ αξία της φιλίας, που αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση της εξουσίας· πβ. Λ. Αθανασάκη, «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων», *ό.π.*, σ. 83: «Η έμφαση στη δυνατότητα παραβίασης των ορίων από τον φόβο οδηγεί στη διαπίστωση ότι ἡ θεραπεία του προβλήματος έγκειται στην εξουδετέρωση τόσο του φόβου όσο και των αιτίων που τον προκαλούν, ἡ ὁποία επιτυγχάνεται με την ανάπτυξη θετικών συναισθημάτων, και ιδιαίτερα της φιλίας ἡ ὁποία, ὅπως και ο φόβος, δια περνά φυσικά και συμβατικά όρια, χωρίς να τα αἶρει.»· πβ. V. J. Gray, *Ξενοφώντος περί διακυβέρνησης*, σ. 25· πβ. Δ. Κούτρας, *Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλους*, σσ. 82-103, όπου παρατίθενται και τα αντίστοιχα χωρία, που αναφέρονται στη φιλία· πβ. D. Mc. Kerlie, «Friendship, Self-love, and Concern for others in Aristotle's Ethics», *Ancient Philosophy*, XI, 1, (1991), σ. 91.

τοῦ ὑπακούειν.»³⁶⁸ Ως εκ τούτου, ο Ιέρων επιχειρεί την εξασφάλιση της φιλίας με τους υπηκόους προκειμένου να θεραπεύσει την προσωπική δυστυχία που βιώνει λόγω της ανασφάλειας που νιώθει ασκώντας την εξουσία.

Η έννοια της *ηθελημένης υπακοής* παρουσιάζεται με ενάργεια και στο έργο *Κόρου Παιδεία* όπου ο Ξενοφών εκθέτει τις βασικές αρχές για την ηγεσία³⁶⁹. Ο ηγεμών που επιθυμεί να ολοκληρωθεί ως προσωπικότητα οφείλει να ασκείται δια βίου στην μαθητεία της τέχνης της ηγεμονίας αυτή που ο Πλάτων όρισε ως πολιτική ή βασιλική εκθέτοντας την οiwονεί λύση του πολιτικού και κοινωνικού προβλήματος το οποίο αναφερόταν στην εξάλειψη της απόστασης μεταξύ πολιτικού και πολιτών.³⁷⁰

Η συνάφεια των ιδεών των δύο φιλοσόφων αναδεικνύεται στην εκ παραλλήλου ανάπτυξη των απόψεων περί αρετών του πολιτικού. Η μετριοφροσύνη επί παραδείγματι είναι αρετή για τον ηγεμόνα εφόσον «πολλοὶ μὲν γὰρ ἤδη πόλεις ἔπεισαν καὶ ταῦτα οἱ δοκοῦντες σοφώτατοι εἶναι πόλεμον ἄρασθαι πρὸς τούτους ὑφ' ὧν οἱ πεισθέντες ἐπιθέσθαι ἀπώλοντο, πολλοὶ δὲ πολλοὺς ἠΰξησαν καὶ ιδιώτας καὶ πόλεις ὑφ' ὧν αὐξηθέντων τὰ μέγιστα κακὰ ἔπαθον, πολλοὶ δὲ οἷς ἐξῆν φίλοις χρῆσθαι καὶ εὖ ποιεῖν καὶ εὖ πάσχειν, τούτοις δούλοις μᾶλλον βουλευθέντες ἢ φίλοις χρῆσθαι, ὑπ' αὐτῶν τούτων δίκην ἔδοσαν· πολλοῖς δ' οὐκ ἤρκεσεν αὐτοῖς τὸ μέρος

---

³⁶⁸ Ξενοφ., *Ιέρων*, 8. 1-3.

³⁶⁹ V. Gray, *Περὶ Διακυβέρνησης*, σ. 40: «Η εκστρατεία στο πλευρό του Κόρου, του πρόσφερε από κάθε άποψη την πρώτη του ευκαιρία να παρατηρήσει μια πληθώρα από χαρισματικούς ηγέτες την ώρα της δράσης και να μετουσιώσει τις παρατηρήσεις του σε λογοτεχνική μορφή»

³⁷⁰ Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 92: «Η ἀμοιβαία πρόθυμη ἀναγνώριση καὶ ὕπαρξη ἀφοσιωτικῆς στοργῆς καὶ φροντίδας ἀποτρέπει τὴν χαρακτηριστικὴ ἀνεξάρτητα σχεδόν, τῶν πολιτειῶν τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος - ψυχικὴ ἀπόσταση καὶ ἠθικὴ ἀντίθεση ἐξουσιαστῶν καὶ λαοῦ καὶ συντηρεῖ μάλιστα μιὰ συναισθηθὴ ἄρρηκτης οἰκογενειακῆς σύμπνοιας, προπάντων βέβαια στοὺς φύλακες, ἀλλὰ με τὸ παράδειγμα αὐτῶν καὶ στοὺς ἄλλους πολῖτες[...] », όπου εκφράζεται η ηθικὴ συνοχή της πολιτείας που υποστασιοποιεῖ τὸ αἶτημα της ἐνότητος της πόλης · ο Πλάτων θεωροῦσε ὅτι δεν υφίσταται διάκριση ἀνάμεσα στο φιλόσοφο καὶ τὸ δημόσιο ἄνδρα καθὼς ἀμφοτέρωτεροι διατυπώνουν ἠθικὲς καὶ πολιτικὲς θεωρίες· πβ. J. Coleman, *ἱστορία της πολιτικῆς σκέψης*, σ. 164: «Φιλόσοφος καὶ δημόσιος ἄνδρας λειτουργοῦν ὡς βάση της ὀρθῆς συμπεριφορᾶς [...]. Για τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία ὡς αποκλειστικὴ ἐνασχόληση ταυτίζεται με τὴν ἀληθινὴ πολιτικὴ, εἶναι μιὰ τέχνη για τὴν ὁποία οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἔχουν πλήρη ἀγνοία, εἶναι ἡ διακυβέρνηση τῶν ἀνθρώπων ὑποκειμένων καὶ τὸ μόνο εἶδος «πολιτικῆς» που ἀξίζει να φέρει αὐτὸ τὸ ὄνομα.»

ἔχουσι ζῆν ἡδέως, ἐπιθυμήσαντες δὲ πάντων κύριοι εἶναι, διὰ ταῦτα καὶ ὧν εἶχον ἀπέτυχον· πολλοὶ δὲ τὸν πολύευκτον πλοῦτον κατακτησάμενοι, διὰ τοῦτον ἀπώλονται»³⁷¹. Γνωρίζει ότι η αρμονία εξασφαλίζεται από την τήρηση του μέτρου και οδηγεί τον ηγεμόνα στην ορθοπραξία καθώς η υπέρμετρη φιλοδοξία οδηγεί στον όλεθρο και οποιαδήποτε πράξη του πολιτικού υπερβαίνει το μέτρο εξίσου.

Εμφανίζεται από την ικανότητα να υπερακοντίζει το νόμο τον οποίο δεν αμελεί βεβαίως διότι μόνο αυτός δύναται να συναρμόζει την προσωπική εξουσία με την εξουσία που απορρέει από το νόμο³⁷². Ο Ξενοφών προβαίνει στη διατύπωση της θέσης, η οποία επιμαρτυρείται στον Πλάτωνα, «ὅτι ὁ νόμος οὐκ ἂν ποτε δύναίτο τό τε ἄριστον καὶ τό δικαιοτάτον ἀκριβῶς πᾶσιν ἅμα περιλαβὼν τὸ βέλτιστον ἐπιτάττειν· »³⁷³, καταλήγοντας ότι στην ανεπάρκεια των νόμων σωτήρια οδός καθίσταται η κρίση του πολιτικού άνδρα για την ευρρυθμία της πόλης.

Η φιλοσοφική παράδοση που εκφράζεται με τον Πλάτωνα στη 2^η Ἐπιστολή και αναφέρεται στη συναρμογή σοφίας και δύναμης διατυπώνεται με ενάργεια ως εξής: «πέφυκε συνιέναι εἰς ταῦτὸν φρόνησις τε καὶ δυνάμις μεγάλη, καὶ ταῦτ' ἄλληλα ἀεὶ διώκει καὶ ζητεῖ καὶ συγκρίνεται· ἔπειτα καὶ οἱ ἄνθρωποι χαίρουσιν περὶ τούτων αὐτοὶ τε διαλεγόμενοι καὶ ἄλλων ἀκούοντες ἔν τε ἰδίαις συνουσίαις καὶ ἐν ταῖς ποιήσεσιν. οἷον καὶ περὶ Ἰέρωνος ὅταν διαλέγωνται ἄνθρωποι καὶ Πανσανίου τοῦ Λακεδαιμονίου, χαίρουσι τὴν Σιμωνίδου συνουσίαν παραφέροντες, ἃ τε ἔπραξεν καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς »³⁷⁴ υπογραμμίζοντας ότι η σοφία και η δύναμη συνυπάρχουν

---

³⁷¹ Ξενοφ., *Κύρου Παιδ.*, 1.6.45.

³⁷² V. Gray, *Περὶ Διακυβέρνησης*, σ. 34: «Η προσωπική επιστασία πάνω στο νόμο ἔδινε στον ηγεμόνα τη δυνατότητα ελιγμών στην προαγωγή της δικαιοσύνης. Στην πατρίδα από την οποία είχε ξεκινήσει ο Κύρος ἔδωσε ὅρκο να σέβεται τους αρχαίους νόμους εντὸς των ορίων της δικαιοδοσίας τους...».

³⁷³ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 294b· για περαιτέρω ανάλυση της έννοιας του νόμου στον *Πολιτικό*, πβ. Σ. Δημητρίου, *Πλάτων Πολιτικός*, σσ. 309-315.

³⁷⁴ Πλάτ., *Ἐπιστολή Β'*, 310 e- 311 b 6., *Platonis Opera*, ed. John Burnet. Oxford University Press. 1903.

προκειμένου να εξασφαλίζεται ισορροπία κατά την εφαρμογή της εξουσίας από τον ηγεμόνα καταδεικνύοντας ότι ο *Ίέρων*, ομοίως εντάσσεται στην εν λόγω παράδοση όπως αρθρώθηκε στην περίοδο του 5^{ου} αιώνα.

Στην σκέψη του Ξενοφώντα διαπιστώνουμε επίσης ότι η εξουσία συνδέεται με τη σοφία καθώς μέσω της εν λόγω σχέσης δομείται το πρότυπο του άριστου ηγεμόνος που κατοπτρίζει το είδος της εξουσίας που ασκείται στην πόλη επιβεβαιώνοντας την άποψη ότι «ὥς ἄρα σοφοὶ τύραννοι εἰσι τῶν σοφῶν *συνουσίαι*»³⁷⁵.

Ο Ξενοφώντας υποστηρίζει επί της ουσίας ότι ο πολιτικός ή ο ηγεμών είναι αδύνατο να καταστεί άριστος ασκώντας μόνο εξουσία. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην απάντηση που δίνει ο Σιμωνίδης βρίσκεται η πραγματιστική προσέγγιση ότι ο άνθρωπος διαφυλάσσεται από κάθε κακό και καθίσταται άριστος όταν αποφεύγει τις ποταπές πράξεις έτσι ο ηγεμόνας οφείλει να είναι σοφός όχι μόνο για να διατηρεί την εξουσία του αλλά για να εξασφαλίζει την ευημερία των υπηκόων καταδεικνύοντας ότι η σοφία δύναται να λειτουργεί ως αντίβαρο στην αυθαιρεσία που προκύπτει από την τυραννική εξουσία. Η άποψη αυτή εντάσσεται στη γενικότερη ηθικολογία όπως εκφράστηκε και στους πινδαρικούς ύμνους³⁷⁶ που αναφέρονται σε νίκες του *Ιέρωνα* κι αναδεικνύουν ότι οι άριστες πράξεις διαμορφώνουν άριστο ήθος δικαιολογώντας την άποψη ότι η αρχή ενός άνδρα μπορεί να εκφραστεί επί ίσοις όροις στο πλαίσιο της δημοκρατικής πόλης.

Στο έργο *Ίέρων* ο Ξενοφώντας παρουσιάζει τον Σιμωνίδα να διδάσκει τις πολιτικές ιδέες του και να δομεί την εικόνα του άριστου ηγεμόνος σύμφωνα με

---

³⁷⁵ Πλάτ., *Πολιτ.*, XVIII, 568 10· πβ. Κ.Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, σ. 531, σημ. 568, όπου σημειώνει: «ὁ στίχος δεν εἶναι τοῦ Εὐριπίδου ἀλλὰ τοῦ Σοφοκλέους καὶ προέρχεται ἀπὸ τῆ χαμένη τραγωδία *Αἴας ὁ Λοκρός*.»

³⁷⁶ Πίνδ., *Πυθιον.*, 45. I: «οὐτῶ δ' Ἱέρωνι θεὸς ὀρθωτὴρ πέλοι τὸν προσέρποντα χρόνον, ὧν ἔραται καιρὸν διδούς [...] τῷ πόλιν κειναν θεοδμάτῳ Ὑλλίδος στάθμας Ἱέρων ἐν νόμοις ἔκτισσε·».

τη διαλεκτική που εφάρμοζε ο Σωκράτης. Απορρίπτοντας το γνωμολογικό περιεχόμενο της ποίησης ορίζει το φιλοσοφικό διάλογο μεταξύ του Σιμωνίδη ο οποίος αντιπροσωπεύει τον σοφό και είχε συμβουλευτικό ρόλο για τον ηγεμόνα καθώς επιμαρτυρείται στο πλαίσιο της πόλης³⁷⁷ και του Ιέρωνα που αντιπροσωπεύει την εξουσία. Στον Ιέρωνα διαπιστώνεται η αναγκαιότητα για την δια βίου παιδεία του ηγεμόνος ο οποίος «ἔργον ποιεῖσθαι τὸ σκοπεῖν τι ἀγαθὸν³⁷⁸» έχει θέσει ως ύψιστη επιδίωξη την αναζήτηση του αγαθού συστήνοντας πρότυπο για τους πολίτες στην ανάδειξη των αρετῶν που ἀμφότεροι οι στοχαστές συνομολογούν ότι πρέπει να κατοπτρίζει ο πολιτικός ἄνδρας.

Ὡς εκ τούτου, ο Ξενοφών διαφοροποιείται ως προς την δυνατότητα αναμόρφωσης της πολιτικής εξουσίας υποστηρίζοντας ότι ο ηγεμὼν καθώς μεταβάλλει τον τρόπο που ασκεί την εξουσία βελτιώνει την πολιτική του³⁷⁹ υποδεικνύοντας στους πολλούς να αξιοποιούν το χρήσιμο και να επιδιώκουν το ἀγαθὸ που γεννᾷ πολλά οφέλη στους πολίτες «καὶ ὅταν γε πολλοὺς περὶ τῶν ὠφελίμων μέλην³⁸⁰. Καταλήγει στην διαπίστωση οτι θέτοντας ως σκοπὸ να κατακτήσει και ο ἴδιος το ἀγαθὸ της εὐτυχίας³⁸¹ που θα του επιτρέψει να βιώσει

---

³⁷⁷ I. Jordovic, *On the mirror of the tyrants; Xenophon's Hiero and its context(s)*, Journal of historical researches, 31, 2020, σ. 31: «Επειδὴ οἱ ἀπόψεις τῶν ἑπτὰ Σοφῶν ἀντιπροσωπεύουν μιὰ πρακτικὴ ἠθικὴ βασισμένη στην κατανόηση τῆς γενικῆς ἀνθρώπινης κατάστασης, εἶναι ἀναμενόμενο ὅτι, σε μιὰ κοινωνία που κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν πόλη, ἡ σοφία τοὺς συχνὰ θὰ ἀγγίξε κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα. Καταδίκασαν τὴν ἰδιοτελή, ἐκούσια και βίαιη συμπεριφορά, ἐπομένως ἡ ἀρχικὴ πρόθεση πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν νὰ περιορίσουν ἢ νὰ καταστρίψουν τὴν ἐγωιστικὴ ἐπιδίωξη τῆς τιμῆς και τῆς ἐξουσίας σε κυρίαρχα ἄτομα, καθὼς αὐτὸ ἔθετε σε κίνδυνο τὴ σταθερότητα τῆς πόλεως. Δὲν ἦταν ἐπομένως ἀσυνήθιστο γιὰ τοὺς πιο γνωστοὺς ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ Σοφοὺς νὰ συνδέονται με τὴ δημόσια ζωὴ και τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα με διάφορους τρόπους.»

³⁷⁸ Ξενοφ., *Ἱέρων*, 9.10· πβ. I. N. Μαρκόπουλος, *Απὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα στὴ νεωτερικότητα: μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ «παραδείγματος»*, Ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ ἐπιθεώρηση, 39, 115, (2022), σσ. 7-9.

³⁷⁹ I. Jordovic, *On the mirror of the tyrants*, σ. 28: «Τὸ κύριο μῆνυμα τοῦ Ἱέρωνα εἶναι ὅτι ὁ τύραννος μπορεῖ νὰ ἀλλάξει και νὰ ἐπιτύχει μιὰ εὐτυχισμένη ζωὴ ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τοῦ σοφοῦ [...]. Λέγοντας ὅτι ὁ τύραννος μπορεῖ νὰ μεταμορφωθεῖ, ὁ Ξενοφὼν ἰσχυρίζεται ὅτι ἀκόμη και οἱ χειρότερες παρεκκλίσεις τῆς παραδοσιακῆς πολιτικῆς μποροῦν νὰ διορθωθοῦν.»

³⁸⁰ Ξενοφ., *Ἱέρων*, 9.10.

³⁸¹ V. Gray, *Περὶ Διακυβέρνησης*, σ. 78: «[...] συστατικὰ τῆς εὐτυχίας τόσο γιὰ τοὺς ἡγεμόνες ὥς και γιὰ ἐκεῖνους που δὲν ἀσκοῦν ἐξουσία, ἀναδεικνύονται ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ που ἀπολαμβάνουν οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι: ἀσφάλεια, ἐλευθερία, εἰρήνη, φιλία, ἐμπιστοσύνη, τιμὴ, ἔπαινος, συμπάθεια[...]».

τη φιλία και την εμπιστοσύνη ταυτίζει την εσωτερική του ανάγκη για την πραγμάτωση της με την αντίστοιχη των πολιτών.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι στο διάλογο που διεξάγεται ανάμεσα στον τύραννο και τον ποιητή διαμορφώνεται η ιδέα περί ταύτισης ιδιωτικού και δημόσιου βίου³⁸² καθώς ο φόβος που απορρέει από την τυραννική εξουσία μπορεί να αντικατασταθεί με την φιλία η οποία ομοίως με τον φόβο «*διαπερνά τα φυσικά και συμβατικά όρια της κοινωνίας χωρίς να τα αίρει*»³⁸³. Ο Ξενοφώντας καταλήγει τέλος, στην διαπίστωση ότι η ύψιστη επιτυχία για τον τύραννο απορρέει από την δράση του που δεν στοχεύει στην εξασφάλιση της προσωπικής ευτυχίας αλλά ευτυχεί απόλυτα καθώς ο ίδιος αναβαθμίζοντας ποιοτικά την πόλη επιβεβαιώνει την ιδιότυπη αυτή ταύτιση³⁸⁴ του ιδιωτικού με τον δημόσιο βίο. Νοηματοδοτώντας τον ιδιωτικό βίο απαρχής μέσα από την ιεράρχηση των στόχων που θέτει, δομεί το πολιτειακό υπόβαθρο της πόλης και προβάλλει το αξιολογικό σύστημα της πολιτικής σκέψης όπως εκφράστηκε συλλήβδην στον 5^ο αιώνα.

---

³⁸² Πβ. Λ. Αθανασάκη, «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων. Μια παράξενη διέξοδος στο αδιέξοδο στον *Ιέρωνα* του Ξενοφώντα», στο: *Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στον Διαφωτισμό*, επιμ. Λ. Αθανασάκη - Τ. Νικολαΐδης - Δ. Σπαθάρης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σσ. 84 - 86, όπου σχολιάζεται η κατακλείδα του διαλόγου του έργου *Ιέρων* που συμπυκνώνει την ανωτέρω άποψη, σ. 84: «*ἀλλ' ἐγὼ σοὶ φημί, ὦ Ἰέρων, πρὸς ἄλλους προστάτας πόλεων τὸν ἀγῶνα εἶναι, ὧν ἐάν σὺ εὐδαιμονεστάτην τὴν πόλιν ἥς προστατεύεις παρέχης, κηρηχθήσῃ νικῶν τῷ καλλίστῳ καὶ μεγαλοπρεπεστάτῳ ἐν ἀνθρώποις ἀγωνίσματι. καὶ πρῶτον μὲν εὐθὺς κατειργασμένος ἂν εἴης τὸ φιλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀρχομένων, οὗ δὴ σὺ ἐπιθυμῶν τυγχάνεις· ἔπειτα δὴ τὴν σὴν νίκην οὐκ ἂν εἴς εἴῃ ὁ ἀνακηρύττων, ἀλλὰ πάντες ἄνθρωποι ὑμνοῖεν ἂν τὴν σὴν ἀρετὴν. περίβλεπτος δὲ ὧν οὐχ ὑπὸ ἰδιωτῶν μόνον ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πολλῶν πόλεων ἀγαπῶ ἂν, καὶ θαυματοῦς οὐκ ἰδίᾳ μόνον ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ παρὰ πᾶσιν ἂν εἴης, καὶ ἐξεῖη [...] δ' ἂν αὐτοῦ μένοντι τοῦτο πράττειν. αἰεὶ γὰρ ἂν παρὰ σοὶ πανηγυρὶς εἴη τῶν βουλομένων ἐπιδεικνύναι εἰ τίς τι σοφὸν ἢ καλὸν ἢ ἀγαθὸν ἔχοι, τῶν δὲ καὶ ἐπιθυμούντων ὑπηρετεῖν».*

³⁸³ Λ. Αθανασάκη, «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων. Μια παράξενη διέξοδος στο αδιέξοδο στον *Ιέρωνα* του Ξενοφώντα», σ. 83 · πβ. L. Strauss, *Ξενοφὼν Ἰέρων τυραννικὸς*, σ. 173.

³⁸⁴ Λ. Αθανασάκη, «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων. Μια παράξενη διέξοδος στο αδιέξοδο στον *Ιέρωνα* του Ξενοφώντα», σ. 87.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Απηχήσεις της αρχαιοελληνικής θεωρίας στα βυζαντινά

«κάτοπτρα ηγεμόνων»

Διερευνώντας το υπόβαθρο της πολιτικής θεωρίας στη βυζαντινή περίοδο διαπιστώνεται ότι θεμελιώνεται στην αρχαία ελληνική σκέψη και τη συναρμογή αυτής με την ρωμαϊκή παράδοση ενδεδυμένο με την χριστιανική διδασκαλία. Δεν είναι δυνατόν άλλωστε να παραβλεφθεί η αφομοίωση της αρχαίας ελληνικής σκέψης από τον χριστιανισμό καθώς εδραιώθηκε στην περίοδο ανάπτυξης του βυζαντινού κράτους και καθόρισε σημαντικά την διαμόρφωση της πολιτικής θεωρίας³⁸⁵.

Το έρεισμα επί του οποίου συστηματοποιήθηκαν οι πολιτικές αντιλήψεις του Βυζαντίου αποτέλεσε η καλλιέργεια της παιδείας. Η παιδεία διαμόρφωσε την προσωπικότητα του αυτοκράτορος και του πολίτη καθώς συνιστούσε την πολιτική και ηθική συνιστώσα του βίου. Η αξιοποίηση των αρχαίων ελληνικών κειμένων άλλωστε ήταν η βάση της διδασκαλίας των Βυζαντινών που διαδόθηκε και κυριάρχησε σχεδόν έως τον 18^ο αιώνα.

Κατά την πρώιμη περίοδο του Βυζαντίου η μοναρχική διακυβέρνηση αναδεικνύεται ως η προσφιλέστατη εξουσία καθώς η μοναρχία αποτελεί τη μορφή του ιδανικού πολιτεύματος. Το ενδιαφέρον της πολιτικής φιλοσοφίας στη βυζαντινή σκέψη εκφράστηκε με τη δόμηση του προτύπου του ιδανικού αυτοκράτορος και ως εκ τούτου η εν συνόλω πολιτική φιλοσοφία εδραίωσε τον

---

³⁸⁵ E. Kislinger - T. Λουγγής, *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός*, τόμ. Α', εκδ. Ηρόδοτος, 2014, σσ.32-34: «Ἡ σχέση αὐτῆ διαφαίνεται στὴν ἐξέλιξη τοῦ τίτλου: ὁ ρωμαϊκὸς τίτλος αὐτοκράτωρ καῖσαρ αὐγουστος (*imperator caesar augustus*) [ἐπὶ Ἡρακλείου τὸν 7^ο αἰ. μ.Χ..] ἐπαναφέρει τὸ ἑλληνιστικὸ βασιλεὺς μὲ τὴν χριστιανικὴ προσθήκη πιστὸς ἐν Χριστῷ (δηλ. πιστὸ μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ)». Αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι καὶ ὁ φραγμὸς καὶ τὸ ἀνάχωμα στὴν ἀνεξέλεγκτη ἢ καὶ τυχὸν ἀπάνθρωπη ἐξουσία του. Ὁ αὐτοκράτωρ πρέπει νὰ εἶναι πιστὸς χριστιανὸς, πρᾶγμα ποὺ δικαιολογεῖ ὁ Ἀγαπητὸς Διάκονος (περὶ οὗ βλ. ἀνωτέρω) ὡς ἐξῆς: «ἐπειδὴ τοῖνον ἐκ Θεοῦ σοι κεχάρισται ἡ δύναμις...πάντα καὶ βούλου καὶ πράττε ὡς ἀρέσκει τῷ ταύτην σοι δεδωκότι», ἐνῶ ἀλλαχού ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς γράφει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶναι εὐσεβείας θεότευκτον ἄγαλμα».

τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας του ηγεμόνος καθώς τα αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας πλήθυναν και συγκέντρωσαν υψηλά επίπεδα παιδείας³⁸⁶.

Στην ευθύνοπτη ανασκόπηση περί πολιτικής θεωρίας του Βυζαντίου διαπιστώνεται η άποψη ότι δεν υπάρχει αρχικά σαφής ανάπτυξη της πολιτικής επιστήμης τουλάχιστον όπως διακριβώνεται στην αρχαιοελληνική σκέψη. Η εν λόγω θέση επιμαρτυρείται από τους μελετητές που διατυπώνουν ότι η πολιτική θεωρία του Βυζαντίου απορρέει στο σύνολό της από την αξιοποίηση κειμένων των στοχαστών του Πλάτωνος και του Ισοκράτη.³⁸⁷ Σταδιακά παρεισάγονται τα στοιχεία της ελληνικής γλώσσας που καθιστούν την μεταλλαγή της πολιτικής θεωρίας διακριβώσιμη.

Καθώς μεταλλάσσεται η πολιτική θεωρία επιφέρει αλλαγές στον κοινωνικοπολιτικό βίο σε συναρμογή με την επικράτηση των χριστιανικών αντιλήψεων στο πεδίο της θρησκείας. Ως εκ τούτου, διακριβώνεται η σπουδαιότητα της ηθικής και της πολιτικής καθώς διδάσκονται ως μαθήματα στα Πανεπιστήμια του βυζαντινού χώρου τα οποία παραταύτα δεν γνώρισαν την καταξίωση των αντίστοιχων της Δύσης³⁸⁸.

Το θεοκεντρικό πλαίσιο που καθορίζει τη δομή του κοινωνικού βίου των

---

³⁸⁶ Σ. Μ. Σάχα, «Το συλλογικό πορτραίτο του διανοούμενου», στο: *Πόλεις και εξουσία στο Βυζάντιο κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453)*, επιστ. επιμ. Α. Κοντογιαννοπούλου, Κέντρο Ερεύνης του μεσαιωνικού και νέου ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2018, σ. 63 κ.ε.

³⁸⁷ Κ. Τσάτσος, *Η Κοινωνική φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1970, σ. 128, σ. 258.

³⁸⁸ Κ. Γ. Νιάρχος, *Η Ελληνική Φιλοσοφία κατά την βυζαντινήν της περίοδον*, εκδ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1996, σ. 376: «Τό ὅλο πρόβλημα τῆς πολιτικῆς θεωρίας στό Βυζάντιο συνάπτεται πρός τή δομή τῆς παιδείας καί δῆ τῆς πανεπιστημιακῆς. Μολονότι στην Κωνσταντινούπολη ἰδρύθη τὸ πρῶτον πανεπιστήμιον σέ εὐρωπαϊκό ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου Β' τοῦ Μικροῦ, ἀνεδιωργανώθη ἐπὶ Πατριάρχου Φωτίου καί ἀργότερον τόν ενδέκατον αἰῶνα μέ κορυφαίους διδασκάλους τόν Μιχαήλ Ψελλό, τόν Ἰωάννην Ξιφλῖνον καί Ἰωάννην τόν Ἰταλό, δέν ἔχομε στο Βυζάντιο πανεπιστημιακή ὀργάνωση, ὅπως εἶναι γνωστή στη Δυτική Εὐρώπῃ». πβ. Αὐτόθι, σ. 376, σημ. 17· πβ. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Βυζαντινὴ Τέχνη καί Νεοελληνικὴ Παιδεία», *Βυζαντινὸς Δόμος*, (2), 1988, σσ. 148 - 150, όπου ο συγγραφέας μετεωρίζεται μεταξύ στοχαστικού και επιστημονικού λόγου, προκειμένου να στηλιτεύσει την απομάκρυνση από την νεοελληνική παιδεία, η οποία για τετρακόσια και πλέον χρόνια λειτούργησε ως διαυλος από την αρχαιότητα στη νεωτερικότητα, μέσω της διαφύλαξης, παραγωγής και μετάφρασης κειμένων από τους λόγιους βυζαντινούς.

πολιτῶν της αυτοκρατορίας υποδεικνύει να ζουν βάσει του δόγματος που πρεσβεύει, καθώς η πολιτική εξουσία εγγράφεται στο αντίστοιχο πλαίσιο της εποχής που χαρακτηρίζεται αμιγῶς θεόπνευστο ἔργο ὅπως διαβάζουμε στο Συνέσιο: «ἀπολαυόντων οἴκοι , καὶ πόλεις, καὶ δημοὶ , καὶ ἔθνη, καὶ ἡπειροὶ, προνοίρας βασιλικῆς καὶ κηδεμονίας ἔμφρονος , ἥν ὁ θεὸς αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν τοῖς νοητοῖς σησας ἀρχέτυπον, δίδωσιν εἰκόνα τῆς προνοίας, καὶ ἐθέλει τα τῇδε τετάχθαι κατὰ μίμησιν ὑπερκόσμιον. Φίλος οὖν τοῦ μεγάλου βασιλέως ὁ δεῦρο ὁμώνυμος , ἂν μὴ ψεύδεται τούνομα οὐ ψεύδεται δέ , ἂν καὶ θάτερον παρῇ τῶν ὀνομάτων τοῦ θεοῦ.»³⁸⁹ Ο Ἀγαπητὸς Διάκονος ἐπίσης αναφέρεται με ἐνάργεια στο θεϊκὸ καθήκον που ἔχει ἀνατεθεῖ στον αυτοκράτορα Ιουστινιανὸ ἐπιρρωνύοντας τὴν ἀποψη ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐνσαρκώνεται ἀπὸ ἐκεῖνον σημειώνοντας ὅτι: «τιμῆς ὀπ' ἄσης ὑπέρτερον ἔχων, ἀξίωμα βασιλεῦ, τιμᾶς ὑπὲρ ἅπαντας τὸν τούτου σε ἀξιώσαντα θεόν, ὅ,τι καὶ καθ' ὁμοίωσιν τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἔδωκε σοὶ τὸ σκῆπτρον τῆς ἐπιγείου δυναστείας, ἵνα τοὺς ἀνθρώπους διδάξης τὴν τοῦ δικαίου φυλακὴν καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ λυσσώντων ἐκδιώξης τὴν ὑλακὴν ὑπὸ τῶν αὐτοῦ βασιλευόμενος νόμων καὶ τῶν ὑπὸ σε βασιλεύων ἐννόμως»³⁹⁰.

Τα κείμενα που συνθέτουν τὴν προβληματικὴ τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων, ὅπως ἐκφράστηκε στὴν λόγια γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν, συνίστανται σε ἐπιστολές τις ὁποῖες ἀπηλύθουν στους διαδόχους τῆς αυτοκρατορικῆς ἐξουσίας που μαθήτευσαν κοντὰ στους λόγιους. Ἀκροθιγῶς ἀναφέρονται ὁ Νικηφόρος

---

³⁸⁹ Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 8. Β 15-20.

³⁹⁰ Κ. Παῖδας, Ἀγαπητοῦ Διακόνου, *Ἑκθεσις Κεφαλαίων Παιραιναιτικῶν*, Β' ἐκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2018, σσ. 144 - 155 · πβ. Δ. Γ. Λέτσιου, *Ἡ «Ἑκθεσις κεφαλαίων παιραιναιτικῶν τοῦ Διακόνου Ἀγαπητοῦ. Μία σύνοψη τῆς ιδεολογίας τῆς εποχῆς τοῦ Ιουστινιανοῦ γιὰ τὸ αυτοκρατορικὸ ἀξίωμα»*, Δωδώνη/ Β' 14, (1985), σσ. 175 - 210.

Βλεμμύδης με το έργο του *Ἀνδριάς Βασιλικός*, ο Γεώργιος Γεμιστός - Πλήθων³⁹¹ που συνέγραψε το *περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων* και ο Μιχαήλ Ψελλός οι οποίοι παραθέτουν στα έργα τους απόψεις για την ηθική και την πολιτική.

Μελετώντας τα *κάτοπτρα ηγεμόνων* της πρώιμης και μέσης περιόδου διαπιστώνεται ότι δεν τίθεται ζήτημα διερεύνησης πολιτειολογικού χαρακτήρα³⁹². Η πολιτική φιλοσοφία στην περίοδο του Βυζαντίου διακρίβώνεται από την μελέτη των κειμένων πολιτικού χαρακτήρα που αναφέρονται στην εναρμόνιση πολιτικών και ιδεολογικών διατυπώσεων υπό το πρίσμα της βασιλικής εξουσίας *ἐλέω θεοῦ*.³⁹³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη ότι τόσο οι Βυζαντινοί όσο και Σύριοι συγγραφείς έχουν εγκολπώσει την αρχαία ελληνική φιλοσοφία στη συγγραφή του έργου τους με θεματικό άξονα τα πορτραίτα των βυζαντινών αυτοκρατόρων αξιοποιώντας αμιγώς ελληνικές πηγές και μαρτυρίες³⁹⁴ καθώς πλείστοι εξ αυτών ήταν γνώστες της αρχαίας ελληνικής ιστορίας.

Τα κείμενα που αναφέρονται στον κάτοπτρον ηγεμόνος απαντώνται στη μεσαιωνική περίοδο της Δύσης ενώ στο βυζαντινό χώρο τα δείγματα πρώτων κειμένων *ἐγκωμιάζουν τὶς ἀρετὲς τοῦ ἡγεμόνος, ὅπως χαρακτηριστικῶς κάμνει ιδιαίτερο*

---

³⁹¹ Για πλήρη βιβλιογραφικό κατάλογο του Γεώργιου Γεμιστού Πλήθωνος, πβ. Χ. Π. Μπαλόγλου, «Βιβλιογραφία Γεμιστού - Πλήθωνος», *Βυζαντινός Δόμος*, (7), 1993 - 1994, σσ. 157 - 163. · πβ. Κ. Θ. Πέτσιος, *Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων, Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*. Έκδοση κειμένου, πρώτη νεοελληνική μετάφραση, προλεγόμενα, σχόλια, ευρετήρια, βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 2025, σσ. 85-94.

³⁹² Κ. Δ. Σ. Παϊδας, *Η θεματική των Βυζαντινών «Κατόπτρων ηγεμόνος» της πρώιμης και μέσης περιόδου (398-1085)*, 2005, 30-31: «[...]Ιουσιαστικός πολιτειακός προβληματισμός θα εκφραστεί πολύ αργότερα, στην εκπνοή της ύστερης-βυζαντινής περιόδου, από τον Γεώργιο Πλήθωνα Γεμιστό».

³⁹³ E. Kislinger - T. Λουγγής, *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός*, σ. 19: «Πολύ σημαντικό κείμενο αποτελεί ὁ Τριακοντετηρικός τοῦ Εὐσεβίου Ἐπισκόπου Καισαρείας (πανηγυρικός λόγος πὺν ἐκφωνήθηκε γιὰ τὴν ἐπέτειο 30 ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου το 335. Τέτοιοι πανηγυρικοὶ λόγοι πὺν ἐγκωμιάζαν τὸν αὐτοκράτορα ἐκφωνοῦνταν σὲ ἐπετείους ἐνθρονίσεως ἢ σὲ γάμους, γενέθλια κτλ τοῦ αὐτοκράτορα.»

³⁹⁴ Π. Νιαβής, «Ἡ βασιλεία τοῦ Νικηφόρου Α'», *Βυζαντινός Δόμος*, (1), 1987, σσ. 166 - 167, για την προσωπικότητα του Νικηφόρου, ως ασκούντος την εξουσία και το ρόλο που διαδραμάτισε στην πολιτική και εκκλησιαστική σκηνή, πβ. Π. Νιαβή, «Πηγές γιὰ τὴ βασιλεία τοῦ Νικηφόρου Α'», *Βυζαντινός Δόμος*, (2), 1988, σσ. 187 - 198.

λόγο ὁ Εὐσέβιος στὰ γνωστά ἔργα του, *Λόγος Τριακονταετηρικός*, καθώς καὶ *Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως*³⁹⁵. Στὰ ἐν λόγω ἔργα πραγματοποιεῖται ἡ σύγκραση τῆς παντοδυναμίας τοῦ αυτοκράτορος καὶ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας ὅπως ἐκφράστηκε με τὶς αρχαιοελληνικὲς ἐκδιπλώσεις τοῦ νοήματος. Οἱ στοχαστὲς τοῦ Βυζαντίου εμφανῶς αξιοποίησαν τὴν πλατωνικὴ κρίση περὶ θεοφίλους καὶ θείου³⁹⁶, ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς χριστιανικῆς ἐρμηνείας, γιὰ νὰ ἐγκολπώσουν τὶς πολιτικὲς ιδέες τοῦ Πλάτωνος στὴ βυζαντινὴ πολιτικὴ θεωρία καὶ φιλοσοφία διότι *μεγάλη ἐπίδραση ἔχει ἀσκήσει στὰ ἐν λόγω κείμενα ἡ πλατωνικὴ Πολιτεία, καὶ δὴ καὶ ἡ ἀναφορά στοὺς βασιλεῖς ὡς φιλοσόφους καὶ τῶν φιλοσόφων ὡς βασιλέων*.³⁹⁷

Ἡ διαμόρφωση τοῦ ἠθικοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται ὅταν εἶναι προσηλωμένος στὴ δικαιοσύνη καθώς στὴν σκέψη τῶν βυζαντινῶν στοχαστῶν ἡ δικαιοσύνη ἐρμηνεύεται ὡς συμμόρφωση στὸν υπερατομικὸ λόγο ποὺ ἀποτελεῖ τὸ συνεκτικὸ στοιχεῖο τῆς πολιτείας ὅπως διαφαίνεται στὴν προτροπὴ: «Εἰ δὲ δουλεύεις ἄρχοντι, δούλευσον αὐτῷ οὐχ ὡς ἄρχοντι ἢ ἀνθρώπῳ ἀλλ' ὡς βασιλεῖ καὶ ὡς Θεῷ»³⁹⁸. Ἡ ἐν λόγω θέση θεμελιώνεται στὴν πλατωνικὴ ἠθικὴ ποὺ ἐρμηνεύει τὴ δικαιοσύνη ὡς θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς ἀριστες πολιτείας καθώς «ἄνευ γὰρ σωφροσύνης καὶ δικαιοσύνης λιμένων καὶ νεωρίων καὶ τειχῶν καὶ φόρων καὶ

---

³⁹⁵ Κ. Γ. Νιάρχος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία κατὰ τὴν βυζαντινὴν τῆς περιόδου*, σ. 391.

³⁹⁶ Πλάτ., *Θεαίτ.*, 176a-b: «διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθενδε ἐκείσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. φυγὴ δὲ ὁμοίωσις θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι»· πβ. H. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τομ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2005, σ. 51: «Στὸν Θεαίτητο ὁ Πλάτων χαρακτήρισε τὴ φυγὴ ἀπὸ τὸ ἐνθάδε στὸ ἐπέκεινα ὡς πρακτικὴ πορεία πρὸς τὴν ὁμοίωσιν Θεῷ καὶ συνεπῶς τὴν ἠθικὴ τελείωση», πβ. σημ. 2- 4· πβ. D. F. Astius, *Lexicon Platonicum*, Vol. 1., Berlin, 1908, σσ. 55-57.

³⁹⁷ Κ. Γ. Νιάρχος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία κατὰ τὴν βυζαντινὴν τῆς περιόδου*, σ. 392· πβ. Αὐτόθι, σημ. 88, ὅπου παρατίθεται τὸ χωρίο τοῦ Πλάτωνος, *Πολιτ.*, E 473d: ἡ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύουσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφῶσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς, καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν συμπέση, δύναμις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία.

³⁹⁸ Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, 5, 9-10.

τοιούτων φλואριῶν ἐμπεμπλήκασι τὴν πόλιν»³⁹⁹.

Ὡς ἐκ τούτου δηλώνεται με ἐνάργεια ὅτι ἡ ἀσκηση τοῦ ηγεμόνος στὴν ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης χαρακτηρίζει τὸ εἶδος ἐξουσίας ποὺ ἀσκεῖ διακριβώνοντας ἐκ παραλλήλου τὸν ἠθικὸ προσανατολισμὸ τῶν βυζαντινῶν στοχαστῶν ὅπως ἐπιμαρτυρεῖται στὴν ἀποψη τοῦ Κεκαυμένου: «εἰ μὲν γάρ φιλόσοφος εἶ [...], ἔσο καὶ πολιτικὸς [...] διδάξαι δυνάμενος πόλιν ὁλόκληρον ἀγαθοεργεῖν»⁴⁰⁰. Ἡ δικαιοπραξία σὲ συναρμογὴ με τὴν ἀγαθοεργία τοῦ ηγεμόνα δικαιολογεῖ ἀφενὸς τὴν ἀποψη ὅπως ἐκφράστηκε στὴ βυζαντινὴ σκέψη γιὰ τὴν ἐπιδίωξη τοῦ ηγεμόνα νὰ ὁμοιάσει στὸ Θεό⁴⁰¹ κι ἀφετέρου συνιστᾷ τὸ πρότυπο γιὰ τοὺς πολίτες εξασφαλίζοντας τὴν κοινωνικὴ συνοχὴ ἡ ὁποία θεμελιώνεται στὴν ἀρμονικὴ σχέση μετὰ τοῦ ηγεμόνος καὶ λαοῦ καθὼς «πλήν ὅσα ἂν ποιῇ καὶ νομοθετῇ καλῶς [...] καὶ πειθόμεθα τούτῳ, εἰ δὲ εὔτη· πῖε δηλητήριον, πάντως οὐ μὴ ποιήσης τοῦτο· [...] καὶ ἐκ τούτου γινώθι ὅτι βασιλεὺς ἄνθρωπος ὢν νόμοις εὐσεβέσιν ὑπόκειται»⁴⁰². Ἀξίζει τῆς προσοχῆς μας ἡ θέση ποὺ διατύπωσε ὁ Ἀγαπητὸς Διάκονος καὶ υποστηρίζει ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔχει χρέος νὰ ἐξισώνει τὶς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις μετὰ πλουσίων καὶ φτωχῶν⁴⁰³ καθὼς ἀποτελεῖ «τομὴ στήν κοινωνικὴ φιλοσοφία καὶ θέτει τὰ θεμέλια οἰκοδομήσεως τῶν μεταγενέστερων θεωριῶν περὶ

---

³⁹⁹ Πλάτ., *Γοργ.*, 519a· γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλιν στὴ μεσαιωνικὴ πόλιν, ὅσον ἀφορᾷ στὴ σύστασή της καὶ τὴ λειτουργία της, πβ. Μ. Λεοντοῖνη, «Βιβλιοπαρουσίαση, J. Durliat, *De ville antique à la ville byzantine*», *Βυζαντινὸς Δόμος*, (7), 1993 - 1994, σσ. 173- 174.

⁴⁰⁰ Κεκαυμένου, *Στρατηγικόν*, 8. 31.

⁴⁰¹ Η. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, τόμ. Α', σ. 52: «[...] ἡ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου [...] νὰ ἐξαγνιστεῖ ὥς τὴν ὁμοίωση μετὰ τὸ θεό, αὐτὴ ἡ ἀντίστοιχη πρὸς τὸ πλατωνικὸ σχῆμα πορεία, ποὺ οἱ Νεοπλατωνικοὶ περιέγραφαν καὶ ἀνέπτυξαν ἰδιαίτερα, χρησιμοποιοῦντο ἀπὸ τοὺς Πατέρες ὡς πρότυπο γιὰ νὰ περιγράψουν - συχνὰ υἱοθετώντας πλατωνικοὺς «τεχνικοὺς» ὅρους καὶ ἐκφράσεις - στὸν ἀγωνιζόμενον γιὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ καθαροῦ χριστιανὸν τὴν ὁδὸ πρὸς τὸν οὐράνιο τελικὸ σκοπὸ, χωρὶς ὥστόσο νὰ παραγνωρίζουν ἢ καὶ νὰ ἐγκαταλείπουν τὶς οὐσιαστικὲς διαφορὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἔσχατη κρίσις στὸ ἐπέκεινα, στὴν ὁποία ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκτεθειμένη σύμφωνα μετὰ τὸν συμπλασματικὸ μῦθον τοῦ Φαίδωνα (113d - 114e), ἀνταποκρινόταν ἐπίσης καλὰ στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία γιὰ τὴν αἰώνια ἀνταμοιβή στὸν οὐρανὸν καὶ τὴν αἰώνια καταδίκη στὴν κόλαση.»· καταδεικνύει τὴν ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν μῦθον καὶ τὴν ἀξιοποίησίν του στὸ χριστιανικὸ δόγμα.

⁴⁰² Θεοφύλακτου, Ἀρχιεπ. Ἀχρίδος, *Παιδεία βασιλικὴ πρὸς τὸν Πορφυρογέννητον Κωνσταντῖνον*, 93.2.

⁴⁰³ Ἀγαπ. Διακόνου, *Ἐκθεσις Κεφαλαίων Πραϊνετικῶν*, PG, 86/1, 1164-1186.

ισότητος καὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης τῶν πολιτῶν».⁴⁰⁴

Ἡ δικαιοσύνη επενεργώντας στις ἄλλες ἀρετὲς καὶ καθορίζοντας συλλήβδην τον πολιτικὸ βίον τῶν ἀνθρώπων πραγματώνει τὴν ἐναρμόνιση τους καὶ καθιστᾷ τὴν ψυχὴ μιᾶ καθολικῆς ἐνότητος στο πλαίσιο τῆς πόλεως καθὼς ὁ ἡγεμόνας «εἰς μίαν ἡγεμονίαν ἔμφρονα συντάξας τὸ πλῆθος [...] οὗτος ἐστὶν ὁ θεῖος καὶ ιδιώτης καὶ βασιλεὺς[...]»⁴⁰⁵.

Κατὰ τὴν δόμηση τοῦ ἀρίστου προτύπου τοῦ ἡγεμόνος ὁμοίως στὴ βυζαντινὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τὸ ἥθος καταλαμβάνει καίρια θέση στο ἀρεταικὸ σύστημα⁴⁰⁶. Με σαφεῖς ἐπιρροὲς ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ ἔργο διατυπώνεται ἡ ἀποψη ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἔχει χρέος νὰ ἐμβιώνει τὴν ἀρετὴ καὶ νὰ τὴν διδάσκει στοὺς πολῖτες ὅπως ἐπιβεβαιώνεται σὲ ποικίλα κείμενα τῆς ἐποχῆς. Στὸ ἔργο *Περὶ Βασιλείας* τοῦ Συνέσιου προβάλλεται ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἥθος προϋφίσταται τῆς ἐξουσίας καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπιλέγει νὰ πράττει ἠθικὰ μὴ διολισθαίνοντας στις κακίες ποὺ ἐνυπάρχουν στὴ φύση τῶν ἀρετῶν, διότι ὀρίζει ὅτι *ἡ βασιλεία δὲ τυραννὶς παροικεῖ καὶ μάλα ἀγχίθυρος* τονίζοντας ὅτι ἡ βασιλεία περιοφίγγει τὰ ἀντιθετικὰ στοιχεῖα *καθάπερ ἀνδρεία μὲν θρασύτης, ἐλευθεριότητι δὲ ἄσωτία* καὶ σὲ κάθε περίπτωση ὁ ἡγεμὼν ἢ μονάρχης ἦν μὴ παρὰ φιλοσοφίας εἶσω τῶν τῆς ἀρετῆς ὅρων φυλάττῃται, *προκόψας, ἀλαζῶν ἐς καὶ φαῦλος τὴν γνώμην ἀντὶ τοῦ μεγάλῳφρονος.*»⁴⁰⁷

Στὰ κείμενα τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τῶν βυζαντινῶν ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀποψη ὅτι οἱ ἡγεμόνες ἐν ἀναλογίᾳ με τοὺς ἀληθινούς φιλοσόφους διέπονται

---

⁴⁰⁴ Κ. Γ. Νιάρχος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία κατὰ τὴν βυζαντινὴν τῆς περιόδου*, σ. 393.

⁴⁰⁵ Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 8. C 10.

⁴⁰⁶ Κ. Γ. Νιάρχος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία κατὰ τὴν βυζαντινὴν τῆς περιόδου*, σ. 379: «Ὁ ἠθικὸς προσανατολισμὸς τῶν βυζαντινῶν ἔχει κατ' ἐὺθεϊαν ἀναφορὰν στὸν Σωκράτη μὲ τὶς ἀνάλογες χριστιανικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ γνωστὴ σωκρατικὴ διδασκαλία περὶ δικαίου καὶ ἀδικίας, ἀποτελεῖ κυρίαρχη ἰδέα στὴν πολιτικὴ ἠθικὴ τῶν Βυζαντινῶν».

⁴⁰⁷ Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 6. C 11-15.

από την ικανότητα να διακρίνουν το ορθό από το εσφαλμένο⁴⁰⁸ περιγράφοντας ότι το έργο του γνήσιου πολιτικού συνίσταται στην γνώση της ορθής διακυβέρνησης καθώς «[...] βασιλέως μὲν ἔστι τρόπος ὁ νόμος, τυράννου δὲ ὁ τρόπος νόμος⁴⁰⁹. Η διακρίβωση ότι ο ηγεμών εκφράζει την κοινωνική ερμηνεία του νόμου βρίσκεται σε συνάφεια με τη θέση του Πλάτωνα που προβάλλει ότι τὸ δ'ἄριστον οὐ τοὺς νόμους ἐστὶν ἰσχύειν ἀλλ' ἄνδρα τὸν μετὰ φρονήσεως βασιλικόν⁴¹⁰, επιβεβαιώνοντας ότι οι νόμοι δεν εξαρκοῦν για την ορθή διακυβέρνηση των ανθρώπων αφού οι τελευταίοι υπόκεινται σε μια διαρκή μεταβολή και χαρακτηρίζονται από ανομοιότητα.

Η άποψη περί δυσκολίας της διακυβέρνησης των ανθρώπων επιμαρτυρείται και στο Νικηφόρο Γρηγορά ο οποίος αναφέρει: «καὶ δι' αὐτό γε τοι τοῦτο καὶ ποικίλην τινὰ καὶ πολύτροπον εἶναι δεῖ καὶ τὴν διοικοῦσαν φρόνησιν ἵνα καὶ ποικίλους δὴ τινὰς καὶ πολυτρόπους τοὺς κανόνας ἐπάγῃ καὶ τοὺς θεσμούς ταῖς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων ἀνομοιότησιν»⁴¹¹ καταφάσκοντας την άποψη του Πλάτωνος περί ανομοιομοιότητας της φύσεως των πολιτῶν και «τὰς γὰρ ἀνομοιότητας, φησί, τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πράξεων καὶ τὸ μηδέποτε μηδὲν, ὥς ἔπος εἰπεῖν, ἡσυχίαν ἄγειν τῶν ἀνθρωπίνων μηδὲν ἔαν ἀπλοῦν ἐν οὐδενὶ < περὶ τῶν ὁπάντων> καὶ ἐπὶ πάντα τὸν χρόνον ἀποφαίνεσθαι τέχνην οὐδ' ἡντινοῦν».⁴¹²

Σύμφωνα με τους βυζαντινούς στοχαστές ο τρόπος ζωής και συμπεριφοράς των πολιτῶν συμμορφώνεται προς τις αρχές της φιλοσοφίας αφού η ανάληψη

---

⁴⁰⁸ Β. Ν. Τατάκη, *Η Βυζαντινή φιλοσοφία*, μτφρ. Ε. Κ. Καλπουρτζή, εποπτ. Λ. Γ. Μπενάκη, Εταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ και γενικῆς παιδείας, Αθήνα, 1977· η πλατωνική σκέψη αξιοποιεῖται ἐξ ολοκλήρου στην πολιτική θεωρία των βυζαντινῶν στοχαστῶν· σ. 157: «[...] ὁ βασιλεὺς πρέπει νὰ διαθέτει τὶς ἐξῆς τέσσερις ἀρετές: τὴν ἀνδρεία [...] τὴ δικαιοσύνη, τὴ σωφροσύνη καὶ τὴ φρόνηση»

⁴⁰⁹ Συνέσιος, *Περὶ Βασιλείας*, 6. D 5-6.

⁴¹⁰ Πλάτ., *Πολιτικ.*, 294a.

⁴¹¹ Νικηφ., Γρηγορά, *Orationes*, A 139-142· πβ. P. M. Leone, *Nicephori Gregorae ad imperatorem Andronicum, Oratio I, Byzantion*, Tome XLI, Bruxelles, 1971, σσ. 497-519.

⁴¹² Πλάτ., *Πολιτικ.*, 294b 3-6.

των βασιλικών καθηκόντων προϋποθέτει τις αρετές από τις οποίες εμφορείται ο αυτοκράτορας και υπαγορεύονται από την φρόνηση «[...] πρὸς εὐδαιμονίαν αὐτάρκη μὲν εἶναι τὴν μετὰ φρονήσεως ἔλεγεν ἀρετὴν[...]»⁴¹³ μέσω της οποίας ο βασιλεὺς κατορθώνει να καθίσταται ευδαίμων με αποτέλεσμα να εξασφαλίζει εκ παραλλήλου την ευδαιμονία στους πολίτες αφού παραινετικά σημειώνει: «ὥστ' εὐδαιμονέστατος μὲν ἂν εἴης γε σὺ τῶν ὁπάντων, εὐδαίμονες δ' ἂν εἴημεν καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τοιαύτης ἀγόμενης δεξιᾶς»⁴¹⁴. Αξιοποιώντας το πλατωνικό ἔργο ο Νικηφόρος Γρηγοράς υποδεικνύει στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο τον Β' ότι στο πορτραίτο του ἀριστεύοντος βασιλέως εγγράφεται η δυνατότητα του να συστοιχίζει το λόγο με την πράξη προτρέποντας τον τα εξής: «σὺ δ' οὐ λόγῳ μόνῳ φιλοσοφεῖς τὰ τοιαῦτα, ἀλλ' ἐπίσης καὶ λόγῳ καὶ πράξει»⁴¹⁵. Τον παροτρύνει επίσης να καθοδηγείται βάσει των αρετῶν προκειμένου να λέγει και να πράττει ὀρθά τονίζοντας ότι «[...] καὶ τούτου μὲν πάντα καὶ μετὰ τούτου ὠνούμενά τε καὶ πιπρασκόμενα τῷ ὄντι ἢ καὶ ἀνδρία καὶ σωφροσύνη καὶ δικαιοσύνη καὶ συλλήβδην ἀληθὴς ἀρετὴ, μετὰ φρονήσεως, καὶ προσγιγνομένων καὶ ἀπογιγνομένων καὶ ἡδονῶν καὶ φόβων καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων»⁴¹⁶, ὥστε να μην υποκύπτει σε σφάλματα.

Η άποψη ότι η φιλοσοφία και η πολιτική συμβάλλουν στην ολοκλήρωση του ανθρώπου επιμαρτυρεῖται στον Μιχαήλ Ψελλό ο οποίος αναφέρεται στην σπουδαιότητα της γνώσης της πολιτικής μέσω άσκησης στη φιλοσοφία της αρχαίας ελληνικής σκέψης καθώς δεῖ γάρ καὶ φιλοσοφία γλώττης ῥητορικῆς, καὶ τὴ τέχνη τῆς ἐπιστήμης⁴¹⁷. Ο Ψελλός ανάγει την πολιτική σε επιστήμη υποστηρίζοντας ότι ο άνθρωπος για να πραγματώνει τη φύση του ως ζῶον

---

⁴¹³ Νικηφ., Γρηγορά, *Orationes*, A 193.

⁴¹⁴ Νικηφ., Γρηγορά, *Ό.π.*, A 196-197.

⁴¹⁵ Νικηφ., Γρηγορά, *ό.π.* A 78-80.

⁴¹⁶ Πλάτ., *Φαίδων*, 69 a-c · πβ. P. M. Leone, *Nicephori Gregorae ad imperatorem Andronicum, Oratio I*, p. 507.

⁴¹⁷ Μ. Ψελλός, *Περὶ ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας* · πβ. Κ. Σαθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, V, σ. 148.

πολιτικὸν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐκφράζεται στὸ πλαίσιο ὁργανωμένης κοινωνικῆς ζωῆς ἀπηχώντας τὴν ἀριστοτελική διδασκαλία.⁴¹⁸ Ἑρμηνεύοντας τὸ εὖ ζῆν τοῦ Ἀριστοτέλη ἐπισημαίνει ὅτι ἡ πολιτεία χρῆζει ἀρετῆς ποὺ στοχεύει στὴν ὀρθή διάπλαση τῶν νέων καὶ συγκεκριμένα προβάλλει ὅτι ἡ εὐδαιμονία πραγματοποιεῖται στὴν πόλη ποὺ διαμορφώνεται κατ' ἀρετὴν ὅπως υπογραμμίζεται στὸ ἀριστοτελικὸ ἔργο *Ἠθικά Νικομάχεια*: «εἰ γὰρ καὶ ταῦτόν ἐστιν ἐνὶ καὶ πόλει, μεῖζον τε καὶ τελειότερον τὸ τῆς πόλεως φαίνεται καὶ λαβεῖν καὶ σώζειν· ἀγαπητόν μὲν γὰρ καὶ ἐνὶ μόνῳ, κάλλιον δὲ καὶ θειότερον ἔθνει καὶ πόλεσιν»⁴¹⁹.

Ὡς ἐκ τούτου, ωριμάζει στὴν σκέψη τῶν βυζαντινῶν φιλοσόφων ἡ προσέγγιση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀναφορικὰ μετὰ τὴν ἐννοία τῆς πολιτικῆς. Οὐρίζεται ὡς ἡ ἠθικὴ ἐκφραση τοῦ ἀτόμου στὴν πολιτεία παράλληλα μετὰ τὴν διαπίστωση ὅτι οἱ πολῖτες διαπαιδαγωγοῦνται μετὰ στόχο νὰ κατανοοῦν ὅτι τὸ ὑψίστο ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ μέτρο γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἀριστὸ βίον εἶναι ἡ γνώση τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὅπως τὴ θεμελίωσαν τόσο ὁ Πλάτων ὅσο καὶ ὁ Ἰσοκράτης.⁴²⁰

Στὴν πολιτικὴ θεωρία τῶν βυζαντινῶν στοχαστῶν ἀξιοποιοῦνται βασικὲς θέσεις ἐπίσης τοῦ ἰσοκρατικοῦ ἔργου ποὺ ἐγγράφονται στὸ πλαίσιο τῆς ρητορικῆς ἡ ὁποία στὸ Βυζάντιο ἀναπτύχθηκε στὴν πολιτικὴ λειτουργία τῆς. Ἡ καίρια θέση ποὺ ἐξέφρασε ὁ Ἰσοκράτης στὴ ρητορικὴ τοῦ ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία κατ' ἀρωγὴν τῆς θείας πρόνοιας ὅπως ἐπιμαρτυρεῖται στὸ ἔργο

---

⁴¹⁸ Ἀριστ., *Πολιτικά*, Α3, 1253 a 3.

⁴¹⁹ Ἀριστοτ., *Ἠθικά Νικ.*, Ι 2, 1094 b, 7-10.

⁴²⁰ Τ. Α. Sinclair, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς σκέψεως*, σ. 172: «Κοντὰ σ' αὐτά, ἕνας αἰὼν πολιτικῆς πείρας καὶ τὸ ἔργο τῶν παιδαγωγῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνα, οἱ μελέτες τοὺς γιὰ τὸ ἄνθρωπον, εἶχαν καταδείξει ὅτι ἡ προσωπικὴ ἀρετὴ τῶν ἀνθρώπων ἔπαιξε ἕνα μεγάλο ρόλο σὲ κάθε μορφή κυβερνήσεως. Τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεὶς πῶς- καὶ ἂν ἀληθινά, νὰ γνωρίζῃ ἂν- αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ ἤμποροῦσε νὰ ἀποκτηθῇ καὶ ἀπὸ ποιόν, ἦταν ζήτημα μεγάλης πρακτικῆς σημασίας. Ἦταν ἀναπόφευκτο ὁ Πλάτων, ὁ Ἰσοκράτης καὶ ὁ Ξενοφῶν, ... νὰ ἀντιμετωπίσουν καὶ οἱ τρεῖς τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς τῶν πολιτῶν καὶ τῶν πολιτευόμενων.» πβ. Γ. Ν. Παλαιολόγου, *Ὁ Ἀριστοτέλης ὡς φιλόσοφος καὶ παιδαγωγός*,

Νικοκλής⁴²¹ αξιοποιήθηκε από τους βυζαντινούς φιλοσόφους στο πλαίσιο της θεϊκής πρόνοιας που βοηθά το μονάρχη να ευεργετεί τους υπηκόους⁴²².

Στο έργο επίσης του Θεόδωρου Μετοχίτη απηχείται η ρητορική του Αριστείδη που αναφέρεται στα γνωρίσματα που διακρίνουν τον ηγέτη και προβάλλουν συνολικά τον τρόπο άσκησης της εξουσίας καθώς [...] *πρόκειται δ' ἐν μέσῳ πᾶσι πάντα· ξένος δ' οὐδείς ὅστις ἀρχῆς ἢ πίστεως ἄξιος, ἀλλὰ καθέστηκε κοινὴ τῆς γῆς δημοκρατία ὅφ' ἐνὶ τῷ ἀρίστῳ ἄρχοντι καὶ κοσμητῇ καὶ πάντες ὥσπερ εἰς κοινὴν ἀγορὰν συνίασι τευξόμενοι τῆς ἀξίας ἕκαστοι*.⁴²³ Στο πλαίσιο της εποχής διαπιστώνεται επίσης ο προβληματισμός των βυζαντινών φιλοσόφων αναφορικά με την σχέση μεταξύ θεωρητικού και πρακτικού βίου ως απήχηση της κλασικής εποχής κατά την οποία ο Πλάτων παρουσίασε την εικόνα του σοφοῦ ἀνδρός ως θιασώτη του θεωρητικού βίου. Ο Θ. Μετοχίτης⁴²⁴ επηρεασμένος από τον Πλάτωνα επιχείρησε να συστήσει ένα έργο σύνθεσης παιδείας και ηθικής ερμηνευόμενο στις απαιτήσεις της εποχής του καθώς υποστήριξε ότι η συστηματική άσκηση στο φιλοσοφικό λόγο αποτελούσε πανάκεια στις θρησκευτικές έριδες που εκδηλώνονταν στους κόλπους του Βυζαντίου.

Επομένως, πολιτική και παιδεία συμπορεύονται στη βυζαντινή σκέψη των φιλοσόφων και ρητόρων. Ο Ισοκράτης άσκησε καίρια επιρροή στη σύνθεση των κατόπτρων ηγεμόνων στη βυζαντινή εποχή καθώς διαπιστώνεται ότι θεμελιώδεις έννοιες του ισοκράτειου έργου όπως είναι επί παραδείγματι *θεοφιλής, εὐσέβεια, φιλόανθρωπον ἦθος, παιδευσις, ἡδονή, μεσότης, βασιλεὺς, ἀρετή*,⁴²⁵

---

⁴²¹ Ίσοκρ., Νικοκλ., Ι 5.

⁴²² Ίσοκρ., Εὐαγ., 25: «ἀλλὰ τοσαύτην ὁ δαίμων ἔσχεν αὐτοῦ πρόνοιαν, ὅπως καλῶς λήφεται τὴν βασιλείαν, ὥσθ' ὅσα μὲν ἀναγκαῖον ἦν παρασκευασθῆναι δι' ἀσεβείας, ταῦτα μὲν ἕτερος ἔπραξεν, ἐξ ὧν δ' οἷον τ' ἦν ὁσίως καὶ δικαίως λαβεῖν τὴν ἀρχὴν, Εὐαγόρα διεφύλαξεν.»

⁴²³ Αριστείδ., Λόγοι, 26, 60.

⁴²⁴ Kazhdan A.P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, edit. New York-Oxford, Oxford University Press, 1991.

⁴²⁵ Πβ. L. B. Hofmann, *Ετυμολογικόν Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής*, μτφρ. Α. Δ. Παπανικολάου, Αθήνα, 1974, σσ. 25, 68, 71, 79, 118 και 126, όπου παρατίθεται η ερμηνεία των ανωτέρω λέξεων.

αξιοποιούνται από τους βυζαντινούς με όμοιες συνδηλώσεις ενδύοντάς τις με χριστιανικές αρετές και εκφράζονται την εποχή που αρθρώνεται η βυζαντινή φιλοσοφία.

Σε κάθε περίπτωση προσέγγισης της φιλοσοφικής γλώσσας των βυζαντινών δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι ο φιλοσοφικός στοχασμός δεν αξιοποιήθηκε όπως στον αρχαίο ελληνικό κόσμο⁴²⁶. Οι φιλόσοφοι του Βυζαντίου θεώρησαν το *φιλοσοφείν* ως δεξιοτεχνία του νου ή τεχνική, ώστε να διατυπώνουν απόψεις με στόχο να υπαγορεύονται από θρησκευτικό περιεχόμενο προσγράφοντας συλλήβδην τις φιλοσοφικές έννοιες στο θρησκευτικό λόγο.

Ωστόσο, στη βυζαντινή σκέψη ο ιδανικός τύπος του πολιτικού ηγέτη αναγνωρίστηκε στην προσωπικότητα του αυτοκράτορα Θεοδώρου Β' Λάσκαρι που μορφώθηκε από τον λόγιο Νικηφόρο Βλεμμύδη και κλήθηκε να εφαρμόσει τις αρχές που του εμφύσησε. Ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται «*ὡς συνεχιστῆς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ φρονεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι στοιχεῖον ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ γὰρ τὴν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητος τοῦ ἡγεμόνα, ἀλλὰ καὶ γὰρ τὴν ἄσκηση τῶν καθηκόντων του*»⁴²⁷ και επιρρωνύει την άποψη ότι ο φιλοσοφικός λόγος δύναται να οδηγήσει τον ηγεμόνα στην χρηστή διοίκηση μέσω της γνώσης ειδάλλως κάθε ενέργεια του κρίνεται αποτυχημένη.⁴²⁸ Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι συλλήβδην ο πολιτικός λόγος απορρέει από την προσέγγιση του Πλάτωνα και του Ισοκράτη για την άσκηση της πολιτικής τέχνης και απηχείται στο βυζαντινό κάτοπτρο ηγεμόνος.

---

⁴²⁶ Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, «Οι τύχες της φιλοσοφίας στο Βυζάντιο», *Φιλοσοφία*, 4, Ανακοίνωση στο 5^ο Διεθνές Συνέδριο Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας, Μαδρίτη, 1974, σσ. 495-498.

⁴²⁷ Κ. Γ. Νιάρχος, *Η Ελληνική Φιλοσοφία κατά την βυζαντινήν της περίοδον*, σ. 396.

⁴²⁸ Θεοδ. Β' Λασκάρεως, *Κοσμική Δήλωση*, Δ 48,5 · πβ. Χ. Κρικώνης, *Περὶ Χριστιανικῆς Θεολογίας Λόγοι*, 2^η εκδ., Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1987 - 1988.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Η εν λόγω εργασία αποτελεί μια προσπάθεια προσέγγισης της πολιτικής σκέψης του Πλάτωνος και του Ισοκράτη συμπεριλαμβανομένης της αναφοράς στον Ξενοφόντα καθώς διερευνώνται οι έννοιες που συγκροτούν το κάτοπτρον ηγεμόνος στην αρχαιοελληνική περίοδο.

Το συμπέρασμα που συνάγεται από την επιχειρηματολογία που προηγήθηκε είναι ότι η αναζήτηση του άριστου πολιτικού αποτέλεσε το έρεισμα να αναδειχθεί η συναρμογή ηθικής και πολιτικής. Ειδικότερα, η πραγμάτευση της θέσης για την εν λόγω σύζευξη ερευνάται στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής *πόλεως*. Παραμένει διαχρονική η άποψη ότι ο ηγεμόνας ή πολιτικός οφείλει να διαδραματίζει το ρόλο του παιδαγωγού προτάσσοντας το κοινόν έναντι του *ιδίου* διότι κατανοεί την ακατάλυτη σύνδεση του πολίτη με την πόλη.

Αποσαφηνίζοντας τις έννοιες της φρόνησης, της δικαιοσύνης και του μέτρου αντιλαμβανόμαστε ότι ο πολιτικός για να ασκήσει την εξουσία οφείλει να ενσαρκώνει τις αναφερόμενες αρετές ώστε να είναι ικανός να απαντά στα ερωτήματα που έθετε ο Πλάτων περί ορθής χρήσης της εξουσίας και κατά πόσο διαμόρφωσε χρηστούς πολίτες επιβεβαιώνοντας τοιουτοτρόπως την άποψη ότι ο πολιτικός είναι εξίσου παιδαγωγός.⁴²⁹ Ως εκ τούτου, μεταβαίνοντας από την ηρωική αναπαράσταση του ικανού άνδρα στο περιβάλλον της πόλης αναζητώνται οι αρετές που στοιχειοθετούν τον άνδρα και τον διαμορφώνουν ως πολιτικό καθώς απεμπολεί την ανταγωνιστική και αγριώδη συμπεριφορά στοχεύοντας στη γέννηση μιας πολιτείας η οποία αντικατοπτρίζει την δική του

---

⁴²⁹ T. A. Sinclair, *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψης*, σ. 188· πβ. J. Coleman, *Ιστορία της πολιτικής σκέψης*, σ. 161, σ. 205· πβ. Κ. Δ. Γεωργούλης, *Πλάτωνος Πολιτεία*, σ. 451· πβ. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος*, σ. 79.

αρετή.⁴³⁰

Η ανώτερη γνώση σε συναρμογή με την αφοσίωση στο κοινό καλό της πόλης προάγουν την πολιτική ικανότητα του ηγεμόνα αποδεικνύοντας μέσω των κειμένων αναφοράς ότι ο στοχασμός επί των θεμελίων του ηθικού βίου συστήνει την πολιτική θεωρία της περιόδου του 4^{ου} αιώνα.⁴³¹ Στην πόλη διαπιστώνεται ότι κάθε δράση του ατόμου έχει ως σημείο αναφοράς τους άλλους και καθίσταται πρόδηλη η επιδίωξη της συνοίκησης στη βάση της ηθικής μέσω της αξιοποίησης του λόγου.

Από την ανωτέρω ανάλυση συνάγεται ως συμπέρασμα ότι η μετοχή των πολιτών στο γίγνεσθαι της πόλεως⁴³² εξασφαλίζεται με επιτυχία καθώς εκφέρουν δημόσια το λόγο επιρρωνδώντας την άποψη του Κ.Θ. Πέτσιου ότι «ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς πράξεις του, νὰ ἀποφασίζει ἐλεύθερα καὶ προσωπικὰ μετὰ τὴ διαστοχαστικὴ ἐρμηνεία τῶν δεδομένων»⁴³³ σημείο που καταδεικνύει την υψίστης σημασίας ηθική ποιότητα του ομιλητή.

Επιπλέον, η απαγκίστρωση του λόγου από το προσωπικό όφελος του λέγοντος⁴³⁴ προσδίδει στην τέχνη της ρητορικής ηθική ποιότητα καθώς η τελευταία αξιοποιείται ως δευτερεύουσα μεν τέχνη αλλά η στοχοθεσία μεταβάλλεται σε μια αμιγώς ερμηνεία των διατομικών σχέσεων των πολιτών προβάλλοντας το αξιακό πλαίσιο της πόλης. Διαυγάζει την ουσία της δράσης

---

⁴³⁰ V. J. Gray, *Ξενοφώντος Περί διακυβέρνησης*, σ. 19.

⁴³¹ Κ. Θ. Πέτσιος, *Λόγος καὶ πόλις*, σ. 158: «Και επειδή για την κλασική σκέψη τα όρια ανάμεσα στην πολιτική και την ηθική είναι ανύπαρκτα, η πράξη του ανθρώπινου υποκειμένου νοσηματοδοτείται στο πλαίσιο του εμβιωμένου ήθους της πόλεως, η οποία ως αξιακό πρόταγμα λειτουργεί στον συνειδησιακό ορίζοντα ως ρυθμιστική αρχή.»

⁴³² Κ. Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σ. 156, όπου παρατίθεται το αντίστοιχο χωρίο περί σπουδαιότητας του δημόσιου κοινωνείν των πολιτών, στο πλαίσιο της παρρησίας, «Το δημηγορεῖν είναι μια δυνατότητα «ἐξ ἴσου» έκφρασης των άτομικών διανοημάτων αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες «τὰ κοινὰ [...] τῆς πόλεως καλῶς διοικήσουσιν».».

⁴³³ Κ.Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και ρητορική*, σ. 214 κ.ε.

⁴³⁴ T. A. Sinclair, *ό.π.*, σ. 190: «Ὁ Ἰσοκράτης ἤλπιζε νὰ βρῇ στοὺς μαθητὲς του ἓνα θαρραλέο καὶ ἐργατικὸ πνεῦμα, ὥστε ὁ πολιτικὸς νὰ εἶναι ἄνθρωπος μὲ χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος νὰ ἔχη τὸ θάρρος τῆς γνώμης του καὶ νὰ μὴ εἶναι ἓνας ἀπλὸς λογᾶς (XIII 17).»

του πολίτη και στο πεδίο της πολιτικής φανερώνει το επίπεδο της ανώτερης γνώσης που κατέχει ο πολιτικός τονίζοντας τη θέση του Κ. Οικονόμου ότι «ή φιλόσοφος Ρητορική ἔφθασε σχεδὸν εἰς τῆς ἀνθρωπίνης ὀξύνοιας τὸν κολοφῶνα»⁴³⁵.

Στην προσέγγιση που επιχειρήθηκε στα έργα *Εὐαγόρας*, *Πρὸς Νικοκλέα* και *Νικοκλῆς* του Ἰσοκράτους διαπιστώνουμε τη θεώρηση του ρήτορα αναφορικά με την άσκηση της κριτικής που αρθρώνει τον λόγο του ηγεμόνα ενισχύοντας την άποψη του ότι αποτελούσε μία εκ των πολλών οδών της παιδείας προκειμένου ο πολιτικός άνδρας να καταστεί σόφρων. Συγκροτείται επίσης το κάτοπτρον ηγεμόνος καθώς συγκεφαλαιώνονται οι αρετές του ηγεμόνος αναδεικνύοντας ότι το ήθος προϋφίσταται της εξουσίας παράλληλα με τον ισχυρισμό ότι η δύναμη του ηγεμόνος δεν δύναται να ιδωθεί αποκομμένη από το πεδίο της εξουσίας.

Στο παράρτημα της εργασίας παρατίθενται χωρία βυζαντινών στοχαστών της πολιτικής θεωρίας που ενοφθαλμίζουν στον πυρήνα τους τις αρετές της αρχαιοελληνικής σκέψης με σκοπό να διαμορφώσουν την εικόνα του βασιλέως. Επισημαίνεται ότι η διατύπωση του ερωτήματος, «Τὶ ἔστιν ἔργον ἄρχοντος», εκπηγάζει από τους στοχαστές του 4^{ου} αιώνας καθώς διατυπώνονται μοτίβα που επαναλαμβάνονται σε βάθος χρόνων. Ακροθιγώς αναφερόμαστε στην αποστολή του δίκαιου ηγεμόνα ιδωμένη εντός του θεοκρατικού πλαισίου καθώς στα κείμενα πολιτικής ηθικής της βυζαντινής περιόδου διακρίβώνεται ότι ο ηγεμών κατανοείται ως τύπος του ουράνιου βασιλέως.

Εν κατακλείδι, επιχειρώντας την κριτική επισκόπηση ο συνετός ἄρχων όπως απορρέει από τα κείμενα αναφοράς στην παρούσα εργασία συνιστά τον άνδρα που ασκεί την εξουσία με γνώση και τέχνη απονέμοντας δικαιοσύνη και

---

⁴³⁵ Κ.Θ. Πέτσιος, *ό.π.*, σχ. 25, σ. 269.

συγκρατώντας τα νήματα της πολιτικής ζωής εφόσον τα συνυφαίνει ορθότατα σε ένα ύφασμα που συνιστά τον πολιτικό βίο των ανθρώπων. Είναι εκ φύσεως δεκτικός και εύπλαστος μεταλαμβάνοντας αγωγής που μετουσιώνει σε πράξη εξασφαλίζοντας ότι η πολιτική είναι η επιστήμη του λόγου και της πειθούς που εφαρμόζονται στον πολιτικό χώρο της πόλης και ο πολιτικός εξεικονίζει την ηθική προσφορά του ατόμου που απορρέει από την ιδέα της αρετής.

Critical review

This paper is an attempt to approach the political thought of Plato and Isocrates including a reference to Xenophon as the concepts that constitute the mirror of the ruler in the ancient Greek period are explored.

The conclusion drawn from the preceding argument is that the search for the excellent statesman was the basis for bringing out the interplay between ethics and politics. In particular, the realization of the thesis on this coupling is investigated in the context of the ancient Greek city. It remains a timeless view that the ruler or politician ought to play the role of educator, privileging the common over himself because he understands the indissoluble connection between the citizen and the city.

By clarifying the concepts of prudence, justice and moderation, we understand that in order to exercise power, the politician must embody the mentioned virtues in order to be able to answer the questions Plato posed about the proper use of power and whether he formed good citizens, thus confirming the view that the politician is equally a pedagogue. Hence, moving from the heroic representation of the able man to the urban environment, the virtues that constitute the man and shape him as a politician are sought as he abandons antagonistic and savage behaviour, aiming at the birth of a state that reflects his own virtue. The superior knowledge in combination with the dedication to the common good of the city promotes the political competence of the ruler, proving through the reference texts that the contemplation on the foundations of moral life introduces the political theory of the 4th century. In the city it is established that every action of the individual has others as a reference point

and the pursuit of cohesiveness on the basis of morality through the use of discourse becomes evident.

From the above analysis, it is concluded that the participation of citizens in the life of the city is successfully ensured as they speak in public, thus, epironizing the view of K. Th. Petsios that "*man must be responsible for his actions, to decide freely and personally after the reflective interpretation of the data*", a point that demonstrates the paramount moral quality of the speaker.

Moreover, the disengagement of the discourse from the personal benefit of the speaker gives the art of rhetoric an ethical quality as the latter is exploited as a secondary art but the targeting is transformed into a pure interpretation of the intersectional relations of citizens by projecting the value framework of the city. It clarifies the essence of the citizen's action and in the field of politics reveals the level of higher knowledge possessed by the politician, emphasizing the position of K. Economou that "*the philosopher Rhetoric has almost reached the colophon of human acumen*".

In the approach attempted in the works Evagoras, To Nicocles and Nicocles of Isocrates, we find the orator's view of the exercise of criticism that articulates the ruler's speech, reinforcing his view that it was one of the many paths of education in order for a statesman to become sane. The mirror hegemon is also put together as it summarizes the virtues of the hegemon highlighting that ethics precedes power along with the claim that the power of the hegemon cannot be seen in isolation from the realm of power.

In the final part of the paper, passages by Byzantine thinkers of political theory are quoted that embody at their core the virtues of ancient Greek thought in order to shape the image of the king. It is pointed out that the

formulation of the question, "What is the work of the king", originates from the thinkers of the 4th century, as they formulate patterns that are repeated over the years. We are referring to the mission of the righteous ruler seen within the theocratic framework, as the political ethics texts of the Byzantine period reveal that the ruler is understood as a type of the heavenly king.

In conclusion, attempting the critical review, the prudent ruler as derived from the reference texts in this paper constitutes the man who exercises power with knowledge and art, dispensing justice, holding together the threads of political life as long as he weaves them properly into a fabric that constitutes the political life of men. He is by nature receptive and malleable by imbibing conduct that he transmutes into action ensuring that politics is the science of reason and persuasion applied to the political space of the city and the politician reflects the moral contribution of the individual that derives from the idea of virtue.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. Πηγές (α)

Ίσοκράτης, *Λόγοι*, *Isocrates*, G. Norlin, vol. I-III, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, Λονδίνο, 1980.

Ξενοφών, *Ίερων*, *Scripta Minora*, E. C. Marchant, εκδ. Harvard University Press, 1946, (1925)¹.

Πλάτων, *Έργα*, *Platonis opera*, J. Burnet, Vol. I-V, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1967-68, (1900-07)¹.

Πηγές (β)

Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, W.D. Ross, *Aristotelis Politica*, εκδ. Clarendon Press, 1957, Οξφόρδη, ανατ. 1964.

— *Πολιτικά*, I-II, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Π. Λεκατοσάς, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 1939.

— *Ηθικά Εϋδήμεια*, τόμ.⁶, μτφρ. - εισ. - σχόλια Φιλολογική ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, 1993.

Θουκυδίδης, *Περικλέους Έπιτάφιος*, τόμ.⁵, μτφρ - σχόλια - επιλεγόμενα Ι. Θ. Κακριδή, Θ' έκδ., Βιβλιοπωλείον της έστίας, Αθήνα, 1986.

— *Ίστορίαι*, μτφρ. Α. Γεωργοπαπαδάκος, εισ. - σχόλια Φιλολογική ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1992.

Ισοκράτης, *Κυπριακοί Λόγοι*, πρόλ. Χ. Αποστολόπουλος, εισ. Ε. Βαρμπομπίτη, μτφρ. - σχόλια Δ. Χατζημιχαήλ, επίμ. Η. Βαβούρας, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2019.

— *Περί Ειρήνης*, *Κατά τῶν σοφιστῶν*, *Έπιστολαί πρὸς Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον*, εισ. μτφρ. σχ. Μ. Γ. Ξάνθου, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη, 2001.

ΛΕΞΙΚΑ

Βοσταντζόγλου Θ., *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της νεοελληνικής γλώσσης*, Αθήνα, 2008².

Astius D. F., *Lexicon Platonicum*, Vol. I, Zweite Auflage, Berlin, 1908.

Hofmann J. B., *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, μτφρ. Α. Δ. Παπανικολάου, Αθήνα, 1974.

Kazhdan A. P., *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, edit. New York-Oxford, Oxford University Press, 1991.

Lawn C. & Keane N., *The Gadamer Dictionary*, publ. C.I.P.G, London, 2011.

Lidell G. & Scott R., *A greek-english Lexicon*, edit.¹⁴, Oxford, 1871.

Lidell G. & Scott R., *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, εκδ. Πελεκάνος, 2007.

ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αθανασάκη Λ., «Η ιδιωτική ζωή των τυράννων. Μια παράξενη διέξοδος στο αδιέξοδο στον Ίερωνα του Ξενοφώντα», στο: *«Ιδιωτικός βίος και δημόσιος λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στο διαφωτισμό. Μελέτες αφιερωμένες στην Ιωάννα Γιατρομανωλάκη»*, Επιμ. Λ. Αθανασάκη - Τ. Νικολαΐδης - Δ. Σπαθάρης, Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης, Ηράκλειο, 2014, σσ. 68-528.

Αλατζόγλου Θ. Γ., «Γνωσιολογικές απόψεις των σοφιστών», *Φιλοσοφία*, 10-11, (1989- 1981), σσ. 257-258.

Αλεξανδρή Ε. Γ., *Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αττική ρητορεία: Ισοκράτης*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2014.

Αλεξίου Ε., «Ρητορική και ιδεολογία: Ο Φίλιππος Β' της Μακεδονίας στον Ισοκράτη και σε συγχρόνους του», στο: *Ιδίον*, Γλῶσσαν νωμᾶν, Θεσσαλονίκη, 2015, σσ. 2-47.

— *Η ρητορική του 4ου αι. π.Χ.: Το ελιξήριο της δημοκρατίας και η ατομικότητα*, Gutenberg, Αθήνα, 2016.

Αποστολόπουλος Χ., «ΑΝΤΙ-ΠΛΑΤΩΝ. Η φιλοσοφική θεώρηση της Ρητορικής στον Ισοκράτη», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 15, (1998), σσ. 3-23.

Αποστολοπούλου Γ., «Ο πλατωνικός μύθος του σπηλαιίου και η πορεία προς την αλήθεια», *Φιλοσοφία*, 36, (2006), σσ. 119 - 121.

Αραμπατζής Γ., *Πλάτωνος Ορισμοί*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1997.

Andon P. J., «Η φιλοσοφική χρήση τοῦ μύθου στὸν Πλάτωνα», στο: Γ. Αραμπατζής, *Πλάτων, Ὀντολογία, Γνωσιοθεωρία, Ἠθική, Πολιτική φιλοσοφία*,

Φιλοσοφία τῆς γλώσσας, Αἰσθητική. Ἀφιέρωμα στὸ Δ. Ζ. Ανδριόπουλος, μτφρ. Γ. Αραμπατζῆς, Κ. Περιοτεράκη, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμας, 2002, σσ. 365 - 390.

Annas J., *Εἰσαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα*, μτφρ. Χ. Γραμμένου, εκδ. Καλέντης, Αθήνα, 2006.

Βασίλαρος Γ., «Πολιτική Μυθολογία», στο: *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, εκδ. Κ. Βουδοῦρη, Αθήνα, 1990.

Βέικος Θ., *Οἱ Προσωκρατικοί*, Αθήνα, Gutenberg, 2016.

Βερτσέτη Κ., «Ἑρμηνεία χωρίων τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Θουκυδίδη», *Πλάτων*, 29, (1963), σσ. 272 - 274.

Βλαστός Γ., *Πλατωνικὲς Μελέτες*, μτφρ., Ι. Αρζόγλου, εκδ., ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000.

Βλάχος Γ., «Απολογία τῆς πολιτικῆς», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνῶν*, 1984, σσ. 32 - 49.

— *Πολιτικὲς Κοινωνίες στον Ὅμηρο*, β' εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1985.

Βολιώτης Ν., «Η φιλοσοφία τοῦ Ἰσοκράτους», *Πλάτων*, 30, (1978), σσ. 134 - 139.

— «Ἰσοκράτης καὶ Πλάτων», *Πλάτων*, 29, (1977), σσ. 145 - 151.

Βουδοῦρης Κ., «Η ελληνική ἀρετολογία», στο: *Η ηθική φιλοσοφία των Ελλήνων*, εκδ. Κ. Βουδοῦρη, Αθήνα, 1996, σσ. 18-31.

— «Περὶ Δικαιοσύνης», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, Αθήνα, (1989), σσ. 75-87.

— «Ο Ηράκλειτος και η διαλεκτική ἀντίληψη για τη διαλεκτική», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 4, (1987), σσ. 255-275.

— *Ψυχὴ καὶ πολιτεία*, Αθῆναι, 1970, σσ. 53- 61.

— «Περὶ των ειδών του βίου και του αγαθού», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, 1997, σσ. 35-51.

— «Ἡ εἰς τοὺς πρώιμους πλατωνικοὺς διαλόγους περὶ υπάρξεως ἀντίληψις καὶ αἱ πολιτικαὶ αὐτῆς ὑποδηλώσεις», *Πλάτων*, 22, 43-44, (1972), σσ.

— «Τα εἶδη βίων, ο τρόπος βίου, το επιθυμεῖν και το αγαθό», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ Βουδούρη, 1997, σσ. 37-49.

Bormann K., *Πλάτων*, επιμ., μτφρ., Ι. Γ. Καλογεράκος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2006.

Γέμτος Π., «Οικονομική διανόηση και πολιτική», στο: *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, επιμ. Ι. Κ. Βουδούρης, Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, Αθήνα, 1990, σσ. 57 - 72.

Γεωργούλας Η., «Τὸ ψυχολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς πρώτης παιδείας στοὺς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος», *Φιλοσοφία*, 41, (2011), σσ. 106 - 121.

Γεωργούλης Δ. Κ., «Αἱ περὶ τῆς δράσεως τοῦ Κλέωνος μαρτυρίαι του Θουκυδίδου καὶ τὸ γενετικὸν πρόβλημα τῆς θουκυδίδειου συγγραφῆς», *Πλάτων*, 21, (1959), σσ. 172 - 201.

— «Ι. Τριανταφυλλόπουλου, Τα κενά τοῦ νόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἐλληνικῷ δικαίῳ», *Πλάτων*, 30, (1963), σσ. 382 - 384.

Cojène, «Τυραννία και σοφία», στο: *Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς*, 6, εκδ. Εξάντας, σσ. 313-390.

Coleman J., *Ιστορία της πολιτικής σκέψης*, Α' τόμ., μτφρ. Γ. Ε. Χρησιδης, επιμ. Π. Σ. Βαλλιάνος, εκδ. Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004.

Δαβαλὰς Α., «Ἡ ανατομία των πολιτευμάτων: ἀπὸ τον Αριστοτέλη στον 21ο αἰῶνα», *Philosophia Ancilla*, 3, (2018), σσ. 116-122.

Δάμπασης Ν. Ι., «Αἱ ἰατρικαὶ ἀπόψεις τοῦ Σωκράτους», *Πλάτων*, 24, 24-48, (1972), σσ. 230 - 243.

Δερμούση Ε. Μ., *Πλατωνικά Θέματα, Συστηματική προσέγγιση των κυριότερων θεμάτων της πλατωνικής φιλοσοφίας*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1994.

Δεσποτόπουλος Ι. Κ., *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος*, εκδ.², εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1980.

— *Φιλοσοφία της ιστορίας κατά Πλάτωνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1982.

— «Στοιχεία πραξιολογίας στον Πολιτικό του Πλάτωνος», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, (1991), σσ. 99 - 106.

— «Περί ηθικής», *Φιλοσοφία*, 34, (2004), σσ. 9 - 32.

— «Σχόλια στην πολιτειολογία τοῦ Πλάτωνος», *Φιλοσοφία*, 2, (1972), σσ. 222 - 234.

Δημητριάδης Ν., *Ανατομία της Ρητορικής: Η “διαφωνία” Πλάτωνος και Ισοκράτους*, εκδ. Ίδιωτική, Αθήνα, 1983.

Δημητρίου Σ., *Η πολιτική στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, επιμ. Α. Καραστάθη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2016.

— *Πλάτων Πολιτικός*, εισ. μτφρ. σχ. Σ. Δημητρίου, επιμ. Α. Καραστάθη, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2024.

— *Θεμελίωση και ανασκευή*, προλ. Θ. Ψυχοπαίδης, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2003.

Διαμαντόπουλος Α., *Ο Πλατωνικός Ηγέτης*, φιλ. επιμ. Κ. Στυλιάρης, εκδ. Δεσμός, Πειραιάς, 2012.

Dodds R. E., *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο*, μτφρ., Γ. Γιατρομανωλάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1978.

Εφημέριος Γ. Φ., «Πολιτικές και Κοινωνικές Ιδέες του Ισοκράτη», στο:

International Journal of Ethics, 43, 3, (1933), σσ. 311-342.

Θεοδωροπούλου Κ. Ε., «Ο φιλοσοφικός τρόπος ή η φιλοσοφική τροπή στην αισχύλεια τραγωδία», *Παρνασσός*, ΛΔ', (1992), σσ. 242 - 259.

Θεοδωρακόπουλος Ν. Ι., «Οι τύχες της φιλοσοφίας στο Βυζάντιο», *Φιλοσοφία*, 4, Ανακοίνωση στο 5^ο Διεθνές Συνέδριο Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας, Μαδρίτη, Σεπτ., 1972, Αθήνα, 1974, σσ. 495-498.

— *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, 5^η έκδ., Αθήνα, 1970, σσ. 228- 232.

— «Ἡ ἔννοια τοῦ ὅλου καὶ ἡ πολιτεία», στο *Ὀλοκρατία*, εκδ. Βασιλείου, Αθήνα, 1975, σσ. 13-14.

Θεολόγου Κ., «Το φαύλον, το μέσον και το πάνυ ακριβές. Για τη διάδραση της Πολιτικής με την Τεχνολογία και τη Διακυβέρνηση», *Φιλοσοφεῖν*, 27, (2023), σσ. 79-90.

Gagarin Μ., «Εἰκός και πειθῶ: ο Πλάτων και η πρόιμη ελληνική ρητορική», στο: *Πειθῶ, η ρητορική, δεκατρία μελετήματα*, μτφρ. Π. Σεράνης, επιλ., επιμ. Δ. Γ. Σπαθάρας, Λ. Τζαλλήλα, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2003.

Guthrie W. K., *Οι Σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, 3^η ανατύπ., εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003.

Gray J. V., *Περὶ Διακυβέρνησης Ἰέρων- Λακεδαιμονίων Πολιτεία- Ἀθηναίων Πολιτεία*, μτφρ. Ι. Κεραμέτση, επιμ. Χ. Τσαγγάλης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2011.

Halberstadt M., «On Solon's "Eunomia" (Frg. 3 D)», *The Classical Weekly* , 48, (1955), The Johns Hopkins University Press, σσ. 197 - 203.

Howie G. J., «Ἡ ἀριστεία ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ἕως τὸν Ξενοφῶντα», *Παρνασσός*, ΛΔ', (1992), σ. 425 - 447.

Hunger H., *Βυζαντινή λογοτεχνία, Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τομ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2005.

Jaeger W., *Παιδεία, η Μόρφωση του Έλληνος Ανθρώπου*, Β' τομ., μτφρ., Γ. Π. Βέρροιος, προλ., Α. Ν. Τσιριντάνη, Αθήνα, 1974.

Καλιτσούνακης Ι., «Η πολιτική του βασιλέως Φιλίππου και οι ρήτορες Δημοσθένης και Αισχίνης», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 1947, σσ. 47 - 70.

Καλογεράκος Γ. Ι., «Υπερβολή και υπεροχή στην ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη», *Φιλοσοφία*, 27 - 28, (1997 - 1998), σσ. 166 - 190.

—«Habent sua fata libelli: Τα άποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν καὶ ἡ ἔρευνα τῆς Προσωκρατικῆς φιλοσοφίας», *Φιλοσοφία*, 41, (2011), σσ. 328 - 335.

Καμπουρίδης Θ., «Υφαντική και κυβερνητική τέχνη στον Πολιτικό του Πλάτωνα», *Φιλοσοφεῖν*, 10, (2014), σσ. 136-137.

Καιρούλιας Α. Α., «Οι κατ' Αριστοτέλη πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις της ἐλευθερίας στο δημοκρατικό πολίτευμα», *Παρνασσός, ΜΘ'*, (2007), σ. 171 -180.

Καραμάνου Ξ. Γ., «Δημοκρατικοί θεσμοί και τραγωδία», *Πλάτων*, 54, (2004 - 2005), σσ. 9 - 22.

Καρνασοπούλου Λ., «Ίδεώδη, μορφωτικάί ἀξίαι καὶ παιδαγωγικάί ιδέαι τοῦ Ξενοφῶντος», *Πλάτων*, 26, (1974), σσ. 45 - 54.

Καστοριάδης Κ., *Ὁ Πολιτικός τοῦ Πλάτωνα. Ἑπτὰ σεμινάρια στὴν EHES*, μτφρ. Ζωή Καστοριάδη, πρόλογος Π. Βιντάλ-Νακέ, Αθήνα, Πόλις, 2001.

Κατσούρης Α. Γ., «Ρητορική Υπόκριση», στο: *L'antiquité classique*, 60, 1991, σσ. 356-358.

Κελεσίδου Α., «Η θρησκευτική διάσταση της έννοιας της σωτηρίας στον Πλάτωνα», *Πλάτων*, 13-14, (1983- 1984), σσ. 190-207.

— «Παιδεία, ο εν φιλοσοφία βίος κατά Πλάτωνα», *Φιλοσοφία και Παιδεία*, (2000), σσ. 5 - 7.

Κονομής Ν., «Το πολιτικό μήνυμα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 2001, σσ. 643 - 654.

Κοραΐς Α., *Προλεγόμενα στα Ἀριστοτέλους Ἠθικὰ Νικομάχεια, ι'-κ'*, *Προλεγόμενα στους Ἀρχαίους Ἑλληνες συγγραφείς*, τομ. Γ', εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1990, σσ. 16-27.

Κουμάκης Χ. Γ., «Τὸ ἀντιπεπονθὸς δίκαιο κατὰ τὸν Πλάτωνα», *Πλάτων*, 54, (2004 - 2005), σσ. 69 - 80.

Κουσουλάκος Γ. Π., *Μεσότης και μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει*, στο: *ΞΕΝΙΟΝ*, *Festschrift für Pan. J. Zepos, herd., E. Caemmerer, J. H. Kaiser, G. Kegel, W. Müller- Freinenfels, H. J. Wolffunter Mitarbeit von TH. J. Panagopoulos*, Band 1, Athen-Freiburg/Br- Köln CH. Katsikalis Verlag, 1973.

Κούτρας Δ., «Ἡ μετρητική τέχνη καὶ ἡ πολιτική φρόνηση», στο: *Ἡ πολιτική καὶ ὁ Πολιτικός*, επιμ. Ι. Κ. Βουδούρης, 1990, σσ. 94 - 106.

— «Ἡ ἔννοια τῆς ἐπιείκειας παρ' Ἀριστοτέλει», *Φιλοσοφία*, 34, (2004), σσ. 153 - 162.

Κρικώνης Χ., *Περὶ Χριστιανικῆς Θεολογίας Λόγοι*, 2^η εκδ., Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη, 1987 - 1988.

Κυριαζόπουλου Δ. Σ., «Καθαρὸς και πρακτικὸς λόγος εἰς την αρχαίαν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν», *Πλάτων*, 24, 47- 48, (1972), σσ. 76-87.

Κύρκος Β. Α., *Αρχαῖος ἐλληνικὸς διαφωτισμὸς και σοφιστική*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.

— «Τραγική ἀπορία καὶ σωκρατική ζήτησις», *Φιλοσοφία*, 5 - 6, (1975 - 76), σσ. 207 - 223.

Kennedy G., *Ιστορία της κλασικῆς ρητορικῆς*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2000.

Kislinger E. - Λουγγής Γ., *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός*, τόμ. Α', εκδ. Ηρόδοτος, 2014.

Kullman W., *Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη*, μτφρ. Α. Ρεγκάκος, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1996.

Λαούρδας Β., *Ο Ισοκράτης και η εποχή του*, Παιδαγωγικόν Ινστιτούτον Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2, εκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1966.

Λεοντοίνη, Ε., «Αριστοτελική πολιτική φιλία και φιλελεύθερη κοινότητα», στο: *Η ελληνική φιλοσοφία και τα προβλήματα της εποχής μας*, εκδ. Βουδούρης, Κ., Γεωργοβασίλης, Δ., Αθήνα, 2009, σσ. 93-113.

—«Βιβλιοπαρουσίαση, J. Durliat, *De ville antique à la ville byzantine*», *Βυζαντινός Δόμος*, 7, (1993 - 1994), σσ. 173- 174.

Λέτσιος Γ. Δ., *Η «Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν τοῦ Διακόνου Ἀγαπητοῦ. Μια σύνοψη της ιδεολογίας της εποχής του Ιουστινιανού για το αυτοκρατορικό αξίωμα*», *Δωδώνη Β'* 14, (1985), σσ. 175 - 210.

Λεωνιδοπούλου Χ., «Η πολιτική τέχνη και οι τέχνες», στο: *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 163 - 171.

Μαζαράκη Χ. Α., «Η ἀρχὴ τοῦ νόμου κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ σχετικὲς ἀπόψεις τῆς σύγχρονης πολιτικῆς θεωρίας», *Φιλοσοφία*, 39, (2009), σσ. 185 - 202.

Μακρυπούλιας Β., «Η πολιτική διαλεκτική της Αθήνας του Περικλέους», *Φιλοσοφεῖν*, 19, (2019), σσ. 373-380.

Μαλεβίτσης Χ., «Από τον μύθο στον λόγο», *Φιλοσοφία*, 1, (1971), σσ. 70 - 93.

Μανιάτης Γ., *Φιλοσοφία και Πολιτεία στον Πλάτωνα: ο φιλόσοφος - βασιλεὺς καὶ ἡ ἄριστη πολιτεία*, Αθήνα, εκδ. Ἐννοια, 2005.

Μαραγγιανού Ε., «Η συνάρτηση Μεταφυσικής και Πολιτικής κατά τον Πλάτωνα», στο: *Πλατωνική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1997, σσ. 65-82.

Μαρκόπουλος Ν. Ι., «Από την κλασική αρχαιότητα στη νεωτερικότητα: μια ριζική αλλαγή «παραδείγματος», *Ελληνική φιλοσοφική επιθεώρηση*, 39, 115, (2022), σσ. 6-18.

Μιχαηλίδης Κ., «Ο πολιτικός και οι συναίτιοι του πολιτικού και η πολιτική τέχνη ως υφαντική», στο: *Η πολιτική και ο πολιτικός*, επιμ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1990, σ. 180-197.

Μπαγιονάς Α., «Η ελευθερία στα Πολιτικά του Αριστοτέλη», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς Ἐπιστημῶν*, Αθήνα, (1981), σ. 266 - 275.

Μπακαούκας Δ. Μ., «Τι είναι η φιλοσοφία ή η φιλοσοφία ως ιστορικότητα, οι σημειώσεις και οι παραδόσεις του καθηγητή Β. Κύρκου», στο: *Εὐβουλία*, επιμ. Κ. Θ. Πέτσιος, επιστ. επιτρ. Θ. Παρισάκη, Κ. Θ. Πέτσιος, Χ. Α. Τερέζης, εκδ. Εργαστήριο Ερευνών Νεοελληνικής Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2010, σσ. 147-158.

Μπαλλή Ε., «Η αλληγορία του μύθου του σπηλαίου στον Πλάτωνα», *Φιλοσοφεῖν*, 10, (2014), σσ. 284-293.

Μπαλόγλου Π. Χ., «Βιβλιογραφία Γεμιστού - Πλήθωνος», *Βυζαντινός Δόμος*, 7, (1993 - 1994), σσ. 157 - 163.

Μπαρμπούτης Γ., «Η αντίληψη του Σωκράτους για την σχέση γνώσης και αρετής», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 39, 115, (2022), σσ. 59-79.

Μποζώνης Γ., «Η φύσις της αρετής κατά τον Αριστοτέλη», *Παρνασσός*, ΛΗ', (1996), σσ. 115 - 123.

Μπούγας Τ., «Πολιτική: Μύθος, λόγος, ιδεολογία», στο: *Η πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 201-214.

Μπρακατσούλας Β., *Ο Διαφωτισμός στην αρχαία Αθήνα*, προλ. Γ. Ιμβριώτη, εκδ. Ατέρμων, Αθήνα, 1976.

MacDowell M., «Εισαγωγή στην αττική ρητορική», στο: *Πειθώ, η ρητορική, δεκατρία μελετήματα*, μτφρ. Π. Σεράνης, εκδ. Σμίλη, Αθήνα, 2003, σσ. 17-28.

Marrou I., *A History of Education in Antiquity*, London-New York, 1956, ελλην. μετάφρ. Φωτεινοπούλου Θ., Αθήνα, 1961.

Mathieu G., *Οι πολιτικές ιδέες του Ισοκράτη*, μτφρ. Κ. Διαμαντάκου, Ινστιτούτο του βιβλίου, Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1995.

Νέστλε Β., *Από τον μύθο στον λόγο, Α' τόμ.*, μτφρ. Α. Γεωργίου, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1999.

Νιαβής Π., «Η βασιλεία τοῦ Νικηφόρου Α'», *Βυζαντινός Δόμος*, 1, (1987), σσ. 161 - 170.

— «Πηγές για τὴ βασιλεία τοῦ Νικηφόρου Α'», *Βυζαντινός Δόμος*, 2, (1988), σσ. 187 - 197.

Νιάρχος Γ. Κ., *Η Ελληνική Φιλοσοφία κατά την βυζαντινήν της περίοδον*, εκδ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1996.

Ντότσικα Α. Π., «Ἀπὸ τὸ ὀρέγεσθαι στο πράττειν», *Φιλοσοφεῖν*, 19, (2019), σσ. 223- 234.

Natorp P., *Η περί των Ιδεών θεωρία του Πλάτωνος*, μτφρ. Μ. Τσαμαδου, εκδ. Κοραΐς, Αθήνα, 1929.

Olshewsky M. T., «Η κάθοδος στο σπήλαιο», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1997, σσ. 98-113.

Παΐδας Σ. Δ., *Η θεματική των Βυζαντινών «Κατόπτρων ηγεμόνος» της πρώιμης και μέσης περιόδου (398-1085)*, 2005.

— Άγαπητοῦ Διακόνου, *Ἑκθεσις Κεφαλαίων Παραινετικῶν*, Β' εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα, 2018.

Παλαιολόγου Γ. Ν., «Ο Αριστοτέλης ως φιλόσοφος και παιδαγωγός», *Πλάτων*, ΙΣΤ, 31-32, Αθήνα, (1964), σσ. 4-16.

Παπαδής Δ., «Η έννοια του αγαθού στον Αριστοτέλη», στο: *Φιλοσοφία, ανταγωνιστικότητα και αγαθός βίος*, εκδ. Κ. Βουδούρη & Ε. Μαραγγιανού, Αθήνα, 2005, σσ. 249-251.

— «Το πρόβλημα της ευδαιμονίας και η αριστοτελική του λύση», *Φιλοσοφία*, 17-18, Αθήνα, (1987-1988), σσ. 358-362.

— «Άτομο και πολιτεία στον Πλάτωνα», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, εκδ. Κ. Βουδούρη, Αθήνα, 1997, σσ. 123-137.

Παπανούτσος Π. Ε., *Ηθική*, τόμ. Ι, εκδ.⁵, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα, 1995.

Παργινός Α. Σ., «Φιλανθρωπία και κοινωνική πρόνοια στην αρχαία Ελλάδα», *Πλάτων*, 52, (2001), σσ. 172-182.

Πεντζοπούλου - Βαλαλά, «Ρητορική και φιλοσοφία. Το μάθημα του Γοργία», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 1995, σσ. 700 - 720.

Πέτσιος Θ. Κ., «Λόγος και πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφεῖν*, 14, (2016), σσ. 147-160.

- *Φιλοσοφία και Ρητορική στην κλασική σκέψη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2018.
- «Φιλοσοφική εννοιολογία και ιατρική σκέψη στο Βυζάντιο», στο: *Υγεία, νόσος, ίαση, από την Αρχαιότητα στον 20^ο αιώνα*, Πρακτικά εκδηλώσεων στο Αρχαιολογικό και Βυζαντινό μουσείο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2017, σσ. 55-78.
- *Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων, Περί ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*. Έκδοση κειμένου, πρώτη νεοελληνική μετάφραση, προλεγόμενα, σχόλια, ευρετήρια, βιβλιογραφία, Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 2025.

Pernot L., *Η Ρητορική στην Αρχαιότητα*, μτφρ. Ξ. Τσελέντη, εκδ. Δαίδαλος, Αθήνα, 2005.

Pfeil H., «Η σοφία του αρχαίου κόσμου και ο νεώτερος άνθρωπος κατά τας ενδείξεις των πλατωνικών μύθων», *Πλάτων, Θ', Ι*, απόδ. Π. Γεωργούντζου, (1957), σσ. 393-415.

Polansky R. & Viner L., «Η ανθρώπινη επιθυμία στην Πολιτεία», στο: *Πλατωνική Πολιτική Φιλοσοφία*, σσ. 140-152.

Reinhardt K., *Ψυχής Λόγος Ψηλαφήσεις της αρχαιοελληνικής πνευματικότητας*, εισ., μτφρ. Θ. Λουπασάκης, εκδ. 21^ο αιώνα, Αθήνα, 1992.

Romilly J. , *Ο Νόμος στην Ελληνική Σκέψη. Από τις απαρχές στον Αριστοτέλη.*, μτφρ. Μπ. Αθανασίου – Κ. Μηλιαρέση., πρόλ. Α. Μάνεσης., Αθήνα, 1995.

— *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1988.

Σάντας Γ. Ξ., *Σωκράτης Φιλοσοφία στους πρώιμους διαλόγους του Πλάτωνα*, μτφρ. Δ. Βούβαλη, επιμ. Α. Χατζησταύρου, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1997.

Σατελέ Φ., *Η Φιλοσοφία*, τομ. Α', επιμ. Φ. Σατελέ, μτφρ., Κ. Παπαγιώργης, 2^η εκδ., εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1989.

Σάχα Μ. Σ., «Το συλλογικό πορτραίτο του διανοούμενου», στο: *Πόλεις και εξουσία στο Βυζάντιο κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1261–1453)*, επιστ. επιμ. Α.

Κοντογιαννοπούλου, Κέντρο Ερεύνης του μεσαιωνικού και νέου ελληνισμού, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2018.

Σκαρδάσης Ι. Γ., «Περὶ Ῥητορικῆς καὶ Ὁμήρου πρῶτον τοῦ V. Monti», *Πλάτων*, 11, (1959), σσ. 57 - 62.

Σκουλάς Γ. Ε., Σκουλά Δ. Γ., «Θεμελιώδης Ἐννοια και Αξία της Δημοκρατίας: Φιλοσοφική και Ιστορική αναζήτηση», *Φιλοσοφεῖν*, 27, (2023), σσ. 313-339.

Σκουτερόπουλος Μ. Ν., *Πλάτων, Πολιτεία*, εισαγωγικό σημείωμα – μετάφραση – ερμην. σημειώματα Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2002.

Σκουφάκη Π., «Η ισορροπία και η σύνθεσις των αντιθέσεων εἰς την επιστήμην και την ζωὴν», *Πλάτων*, 14, 27/28, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα, (1962), σσ. 433-444.

Σολωμού - Παπανικολάου Π. Β., «Ο Ηρακλῆς και ο Απόλλων στη θεώρηση του Σ. Κυριαζόπουλου», *Επετηρίδα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 25, (1996), σσ. 133 - 148.

Σταμούλη Σ., «Ἀρχές καὶ μεθοδολογία στήν πολιτική σκέψη τοῦ Θουκυδίδη», *Παρνασσός*, ΜΓ', (2001), σσ. 73 - 90.

Στεργιοπούλου Δ. Κ., «Ἡ κοινωνική πρόνοια εἰς τὰς ἀρχαίας ἐλληνικάς πολιτείας», *Παρνασσός*, ΜΣΤ', (2004), σσ. 22 - 35.

Schmidt J., «Μέτρον ἄριστον -Mass und Harmonie», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολῆς*, Β', (1964), σσ. 514-563.

Schmidt L., *Η ηθική των αρχαίων Ελλήνων*, μτφρ. Δ. Ι. Ολυμπίου, Α' τόμ., Αθήνα, 1901.

Sinclair A. T., *Ιστορία της ελληνικής πολιτικής σκέψεως*, Προλ. Γ. Κ. Βλάχου, τομ. Α', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1969.

Snell B., *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, μτφρ. Δανιήλ Ι. Ιακώβ, ΜΙΕΤ Αθήνα, 2009.

Strauss L., «Περὶ τυραννίας», στο: *Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς*, 6, εκδ. Εξάντας, σσ. 105-311.

— *Η πόλη και ο άνθρωπος*, μτφρ. Γ. Μερτίκας, εκδ. Κουκκίδα, Αθήνα, 2020.

Τατάκης Β. Ν., *Η Βυζαντινή φιλοσοφία*, μτφρ. Ε. Κ. Καλπουρτζή, εποπτ. Λ. Γ. Μπενάκη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας, Αθήνα, 1977.

Τζαννετάτος Θ. Στ., «Πολιτεία και άτομον εις την ποίησιν του Ομήρου», *Πλάτων*, 26, (1974), σσ. 266-275.

— «Η ρητορική και ο Ισοκράτης», *Πλάτων*, 12, (1960), σσ. 139 - 154.

Τριανταφυλλόπουλου Δ., «Βυζαντινή Τέχνη και Νεοελληνική Παιδεία», *Βυζαντινός Δόμος*, 2, (1988), σσ. 145 - 159.

Τρουλινού Λ., «Εισαγωγή. Ο Ξενοφών ως φιλόσοφος και το πρόβλημα της τυραννίας», στο: *Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς*, 6, εκδ. Εξάντας, σσ. 11- 34.

Τσάτσος Κ., *Η κοινωνική φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Αθήνα, Εστία, 1970².

— «Πλάτωνος Πολιτικά Ι», στο: *Άρθρα Πρακτικῶν Ακαδημίας Αθηνῶν*, 1966, σσ. 149 - 172.

— «Πλάτωνος Πολιτικά ΙΙ: Οι ἄρχοντες και οι Νόμοι», στο: *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνῶν*, 1966, σσ. 187 - 213.

— «Το αγαθὸ ὡς ἀρχή της πράξης», *Φιλοσοφία*, 1, (1971), σσ. 41 - 67.

Τσαφάρας Π. Κ., *Η εξέλιξη της έννοιας της δικαιοσύνης στο πλατωνικό έργο*, διδακτορική διατριβή υπό εισηγ. Ε. Α. Μουτσόπουλου, Αθήνα, 1979.

Τσιπρας Σ. Κ., *Το εγκώμιον και το παίγνιον στην αρχαία ελληνική επιδεικτική ρητορική*, *Παρνασσός*, ΝΖ', επιστημ. επιμ. Γ. Γ. Ζώρας, Αθήναι, (2021), σσ. 21-53.

Taylor, *Πλάτων ο άνθρωπος και το έργο του*, ΜΙΕΤ, 6^η, Αθήνα, 2017.

Φλώρος Α., «Αί περί οικονομίας γνῶμαι τοῦ Ξενοφῶντος», *Πλάτων*, 29, (1963), σσ. 126- 140.

— «Η κλασική τραγωδία της κλασικής αρχαιότητας υπό το φως των δεδομένων της υπαρξιακής φιλοσοφίας», *Πλάτων*, 22, (1970), σσ. 87 - 106.

Veggetti M., *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, μτφρ., Γ. Α. Δημητρακόπουλος, επιμ., Ε. Κεχαγιόγλου, 10η εκδ., εκδ. ΤΡΑΥΛΟΣ, Αθήνα, 2003.

Wolff F., *Ο Αριστοτέλης και η πολιτική*, μτφρ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1995.

Ξενόγλωσση

Baille J., «Epistémologie présocratique et linguistique», *Les Études philosophiques*, 1, (1981), σσ. 1 - 8.

Bayonas A., «The idea of legislation in the earlier Platonic dialogues», *Πλάτων*, 33/34, (1965), σσ. 26-113.

Blaise F., «Poétique, Politique, Religion. Solon entre les dieux et les hommes (l' Eunomie et l' Elegie aux Muses)», στο: *Revue de philosophie ancienne*, 2005 σσ. 3-39.

Campbell L, *The Sophistes and Politicus of Plato. A revised text and english notes*, Οξφόρδη, introduction, viii, Πολιτικός, 1867.

Carey, C., «“Philanthropy” in Aristotle’s Poetics», *Eranos*, 86, (1988), σσ. 131-139.

Davies, J. K., *Democracy and Classical Greece*, εκδ.², Harvard University Press, London, 1993.

Delaunois M., «Le plan rhétorique dans l'éloquence grecque d'Homère à Démosthène», *Les Études Classiques*, 23. 3, (1995), σσ. 267-287.

Dixsaut M., «Pourquoi le Politique», *Les études philosophiques*, Édit. Presses Universitaires de France, 3, 74, (2005).

Ehrenberg V., «Origins of Democracy», *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1, 4, (1950), σσ. 515 -548.

Eterovich H. F., «Aristotle's Nicomachean Ethics», *Ancient philosophy*, V, 1, (1985), σσ. 113 - 117.

Finley M. I., *The Ancient Economy*, University of California Press, 1999.

Hansen H. M., *The Sovereignty of the People' s Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Public Action against Unconstitutional Proposals*, Odense, 1974.

Jones F. N., «Politics in the ancient world», *Ancient philosophy*, VII, (1987), σσ. 232 - 235.

Jordovic I., «On The Mirror of Tyrants: Xenophon's Hiero and its context», *Strazivovanja Original Scientific Paper journal of historical researches*, 31, (2020), σσ. 24 - 64.

Jowett B., *The dialogues of Plato*, edit.⁴, Oxford Press, 1964.

Κουμάκης Χ. Γ., «In Search of the dialectic on the divided line (Plato, Republic, VI, 509 D -510 A)», *Πλάτων*, τόμ. 57, (2010-2011), σσ. 108- 118.

Kerlie M. D., «Friendship, Self- love, and Concern for others in Aristotle's Ethics», *Ancient Philosophy*, XI, 1, (1991), σσ. 85 - 101.

Lambropoulou V., «'Logos ' and ' Sacred Logos ' for the Pythagoreans», *Πλάτων*, 51, (1999-2000), σσ. 139-151.

Lane S. M., *Method and Politics in Plato's Statesman*, Introduction, Cambridge Classical Studies, 1998.

— *A Companion to Ancient Philosophy*, επιμ., M. L. Gill, P. Pellegrin, Blackwell publishing, 2006.

Martineaux E., *Le "coeur" de l' aletheia*, στο: *Revue de philosophie ancienne*, tome III, vol. 1, 1986, σσ. 33-85.

Marquez X., *Measure and the Arts in Plato's Statesman*, *Plato Journal*, vol. 6, 2006, σσ. 5-14.

Miller M., , *The philosopher in Plato's Statesman*, εκδ. M. N. Publishers, Hague, Boston, London, 1980.

Monari P., «The concept of measure, from Plato to modern statistics. Art of living or intellectual principle?», *STATISTICA*, LXV, 3, (2005), σσ. 243 - 256.

Morgan K., *Myth and Philosophy from the Presocratics to Plato*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Moutsopoulos E., *La musique dans l'œuvre de Platon*, Paris, P.U.F, 1959.

Murgier C., «L'action et son «objet»: le prakton dans l' Ethique a Nicomaque», στο: *Revue de philosophie ancienne*, XXIX, 2, 2011, σσ. 41-74.

Naquet V. P., «Plato's Myth of the Statesman, the Ambiguities of the Golden Age of History», *Journal of Hellenic Studies*, 98, (1978), σσ. 132-141.

Natorp P., *Sozialpädagogik*, 2^η εκδ., Stuttgart, 1904.

Nightingale A. W., «Plato, Isocrates, and the property of philosophy», στο: *Genres in Dialogue: Plato and the Construct of Philosophy*, Cambridge University Press, 1995, σσ. 13-59.

Pena G. I., «La filosofía como Arte de la medida en Platón», *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*, 24, (2007), σσ. 30-41.

Pangle L. T. *Socrates Founding Political Philosophy in Xenophon's Economist, Symposium, and Apology*, University of Chicago Press, 2020.

Raglan L., *The Hero: A Study in Tradition, Myth, and Drama*, Greenwood Press, 1975, σσ. 117-128.

Richardson S. H., «Measurement, Pleasure and Practical Science in Plato's Protagoras», *Journal of history of philosophy*, Vol. XXVIII, (1990), σσ. 7-14.

Rowe J. C., *Plato: Statesman*, Aris & Phillips Ltd, Warminster, England, 1995.

Segal P. Ch., «Gorgias and the psychology of Logos», *Harvard Studies in classical Philology*, 66, (1962), σσ. 99 - 155.

Seth B., *The Being of the Beautiful: Plato's Theaetetus, Sophist, and Statesman*, University Chicago Press, 1984.

Schaerer S., *La question Platonicienne*, Librairie Philosophique, 2eme tome, Paris, 1969.

Scodel R. H., *Diairesis and Myth in Plato's Statesman*, (Hypomnemata), Gottingen, 1987.

—«Literary interpretation in Plato's Protagoras», *Ancient philosophy*, VI, (1986), σσ. 25 - 37.

Stauffer D., *Plato's Introduction to the Question of Justice*, The State University of New York Press, 2001, σσ. 123-176.

Tzitzis St., «De l' *anthropos* - *philos*, à la personne - *agapé*», *Φιλοσοφία*, 35, (2005), σσ. 161 - 174.

Vlastos G., «Isonomia», *American Journal of Philology*, 74, (1953), σσ. 348 - 356.

Wilson P., *The Athenian Institution of the Khoregia. The Chorus, the City and the Stage*, Cambridge, 2000.

Woodbury L., «Simonides on ἀρετή», *Transactions of the American Philological Association*, 84, (1953), σσ. 135 - 163.

Zeise H., *Der Staatsmann. Ein Beitrag zur Interpretation des Platonischen Politikos*, *Philologus*, Suppl. Band XXXI, Heft 3, Leipzig, 1938.